

Tartalom

XLVIII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1994. MÁRCIUS

FALUDY GYÖRGY: Elmondom, úgysem értik; Kunyhóban a kanadai erdőn; Tanuld meg ezt a versemet	3
ERDÉLYI ERZSÉBET-NOBEL IVÁN: „Nem vagyok hajlandó elfogadni a zene kivonulását a költészetből” (Beszélgetés Faludy Györggyel)	7
CSIKI LÁSZLÓ: A hely szellemei (Színjáték)	11
JÁNOSHÁZY GYÖRGY: Tavasz, megint tavasz; Frakkban a sarkvidéken; Magányos mécs	45
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Ne bánts, idő! (1970)	47
GALLÓ SZÁSZ KÁROLY: A székek, avagy a leépítés; A tükör; Őzláb Zsó, avagy a történet vége	51
BAKOS ANDRÁS: A hős; Ex Ponto	57
SIMONYI IMRE : Bezárkóztam és nagyon félttem; Analógia; Sírás is, meg nevetés; Virágvasárnap; Isten malmai; Én, megkettőzve	59

NÉZŐ

Magyarok a nagyvilágban

KABDEBÓ LÓRÁNT: Kanyargós utakon	62
ZALÁN MAGDA: Washingtoni ebédek egy „egyszemélyes zenekarral” (Sziklay Andor)	65
RÓNAI ZOLTÁN: Nemcsak egy madridi levél (Révész Andor munkásságáról)	69

ANDERLE ÁDÁM: Elisabeth Szél	72
MADÁCSY PIROSKA: Aurélien Sauvageot magyar irodalmi hagyatéka Aix-en-Provence-ban	75

KRITIKA

BOGDÁN LÁSZLÓ: Hidak a „Por”-ban	83
KELEMEN ZOLTÁN: Út a hídon át	86
VIKÁR LÁSZLÓ: Lajtha László emlékezete (Összegyűjtött írásainak megjelenése alkalmából)	89
FEJÉR ÁDÁM: Ideológiai öngazolás vagy szellemi szabadság (Még egyszer az Iszonyról és viszonyaink alakulásáról)	94

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

IMRE LAJOS grafikái a 44., 46., 58., 61., 93. oldalon és a belső borítón

DIÁK-MELLÉKLET

ALFÖLDY JENŐ: Doktor Senky, a világteremtő (Weöres Sándorról)

FALUDY GYÖRGY

Elmondom, úgysem értik

*Elmondom, úgyse értik. Mi tudjuk csak a leckét.
Nálam huszonhét évvel voltál fiatalabb.
Más fajta: észak, nem dél. Az álmatlan mindenség
iszonya visszahátrált, mikor megláttalak.*

*Szavunk: hieroglifek sora a végtelenben.
És azonnal egymásnak emeltünk védfalat:
te nékem a halál – én néked az élet ellen.
Melyikünk kapott többet? Tisztázatlan maradt.*

*Nem volt elég erőm, hogy megmentselek magamtól,
de ami jött, olyan volt s maradt, mint az aranykor,
még csak fejemre omlik az égi boltozat.*

*Lélekvesztő testem most elsüllyed. Beteg lettem,
s te azt keresed, hogyan halhatnál meg helyettem.
Szégyenkezem, Álkeztisz. Én voltam boldogabb.*

Budapest, 1989.

Kunyhóban a kanadai erdőn

*Szép róka kísért, ahogy hazajöttem,
rám pislantott olykor s úgy jött mögöttem
a kunyhóig, mit versírásra kaptam
kölcson, e fáktól zöldesfekete
hegycsúcs alatt, melynek még nincs neve.
Erdőben, házaktól távol lakom,
bár telefonom van meg villanyom
s folyóvizem. Nagy sétákat teszek
úttalan úton meg a meredek
domboldalakban, ahol, úgy hiszem,*

*nem járt előttem soha senki sem.
 Nagy némaság. A csend üvegszeme
 megrezzen, ha egy levél lefele
 evez s öngyilkos vízcsepp veri szét
 fejét a sziklán. Járok s keresek,
 bár mondják, nincs, indián nyílhegyet,
 s emberkéz nyomát a kőben. De nem
 találok semmit. A történelem
 itt nem viharzott át, nem színezett
 minden völgyet, síkságot és hegyet
 verejtékével, mint a vérvirágos
 tájon Mohács, Nagymajtény és Világos
 között. A díszlet szép, de elmaradt
 mellőle a tragikus színdarab.
 A tornác falán felgyújtom a lámpát
 és leülök alája verset írni.
 Magános ház, nagyerdő – alkony táján
 kísértetet vár, képzel, vagy talán
 lát az ember a föld túloldalán;
 nem itt. E nedves és édeni földet
 még Ádám s Éva járja önfeledt
 lépésekkel. De verset írni könnyebb
 annak, aki odaát született.
 Madárszárny lebben most a csenden át.
 Az ezüst nap beleveti magát
 a fák közé s a nagy, sötét bokor
 mellé ér. Lámpám a fejem felett
 ragyogni kezd, mint a virágcsokor.*

Vancouver Island, 1987.

Tanuld meg ezt a versemet

*Tanuld meg ezt a versemet,
 mert meddig lesz e könnyű veled?
 Ha a tied, kölcsönveszik,
 Hegyeshalomnál elszedik,
 a közkönyvtárban elveszik,
 s ha nem: papírja oly vacak,
 hogy sárgul, törik, elszakad,
 kiszárad, foszlik, megdagad
 vagy önmagától lángra kap,*

*kétszáznegyven fok már elég –
és mit gondolsz, milyen meleg
egy nagyváros, mikor leég?
Tanuld meg ezt a versemet.*

*Tanuld meg ezt a versemet,
mert nemsokára könny se lesz,
költő se lesz és rím se lesz,
és autódhoz benzin se lesz,
és rum se, hogy leidd magad,
mivel a boltos ki se nyit,
s kivághatod a pénzedet,
mert közeleg a pillanat,
mikor képernyőd kép helyett
halálsugarat közvetít,
s mert nem lesz, aki megsegít,
ráébredsz, hogy csak az maradt
tied, mit homlokod megett
viselsz. Ott adj nekem helyet.
Tanuld meg ezt a versemet.*

*Tanuld meg ezt a versemet,
s mondd el, mikor kiöntenek
a lúgtól poshadt tengerek,
s az ipar hányadéka már
beborít minden talpalt
földet, akár a csiganyál,
ha megölték a tavakat,
s mankóval jön a pusztulás,
ha fáján rohad a levél,
a forrás dögvészt gurguláz
s ciánt hoz rád az esti szél:
ha a gázmaszkot felteszed,
elmondhatod e versemet.*

*Tanuld meg ezt a versemet,
hogy elkísérjelek. Lehet,
s túléled még az ezredet,
s pár kurta évre kiderül,
mert a bacilusok dühödt
revánsa mégse sikerül,
s a technológia mohó
hadosztályai több erőt*

mozgatnak, mint a földgolyó –
 memóriádból szedd elő
 s dúdold el még egyszer velem
 e sorokat: mert hova lett
 a szépség és a szerelem?
 Tanuld meg ezt a versemet.

Tanuld meg ezt a versemet,
 hadd kísérlek, ha nem leszek,
 mikor nyugódre van a ház,
 hol laksz, mert nincs se víz, se gáz,
 s elindulsz, hogy odút keress,
 rügyet, magot, barkát ehess,
 vizet találj, bunkót szerezz,
 s ha nincs szabad föld, elvegyed,
 az embert leöld s megegyed –
 hadd bandukoljak ott veled,
 romok alatt, romok felett,
 és súgjam néked: tetszhalott,
 hová mégy? Lelked elfagyott,
 mihelyst a várost elhagyod.
 Tanuld meg ezt a versemet.

Az is lehet, hogy odafenn
 már nincs világ, s te odalenn
 a bunker mélyén kérdezed:
 hány nap még, míg a mérgezett
 levegő az ólomlapon
 meg a betonon áthatol?
 s mire való volt és mit ért
 az ember, ha ily véget ért?
 Hogyan küldjek néked vigaszt,
 ha nincs vigasz, amely igaz?
 Valljam meg, hogy mindig reád
 gondoltam sok-sok éven át,
 napfényen át és éjen át,
 s bár rég meghaltam, most is rád
 néz két szomorú, vén szemem?
 Mi mást izenhetek neked?
 Felejtsd el ezt a versemet.

Toronto, 1980.

„Nem vagyok hajlandó elfogadni a zene kivonulását a költészetből”

BESZÉLGETÉS FALUDY GYÖRGGYEL

– Az utolsó két évtized dátumaiból úgy tűnik, hogy a vándorévek véget értek. Toronto, Vancouver, Portsmouth, London, Chicago, Tanger, Madrid, Valencia, Dubrovnik stb. után a legutolsó évek versei alatt Budapest szerepel a keletkezésben. Valóban a megnyugvás időszaka jött el?

– Bizonyos mértékig igen. Az a demokratikus átalakulási folyamat hozott haza, amely ugyan még gyenge, de remélem, győzedelmeskedni fog. Ilyen szempontból a megnyugvás állapota ez, de nem a nyugalomé. Erről szó sincsen addig, amíg élek, és ez már nem olyan nagyon sok.

– Szellemi vándorútjainak bizonyítékaként már csaknem 50 évvel ezelőtt megjelent egy műfordítás-gyűjteménye, az Európai költők antológiája, legutóbb pedig vaskos kötetben tette közzé világirodalmi kalandozásait, 1400 vers fordítását. Van-e összefüggés a térbeli és szellemi kalandozások között? Egyáltalán fordításoknak tekinthető-e azok a művek, vagy inkább a Papp Tibor-féle kifejezéssel vendégszövegeknek, hiszen ezek átköltészek? Inkább saját magáról beszél bennük.

– Úgy kezdődött az egész, hogy a 30-as években nagyon kevés olyan saját verset jelentethettem meg, amelyre miatt az újságot el nem kobozták vagy be nem tiltották volna, a nyomda és a szerkesztőség pedig tönkre ne ment volna. A Villon-fordítások esetében más volt a helyzet. Amikor a bécsi egyetemre mentem, itthon felejtettem a Villon-kötetemet, a bécsi egyetem nagykönyvtárából egy professzor kikölcsönözte a könyvtárit, és soha nem adta vissza. A verseket úgy kezdtem „fordítani”, hogy beletettem mindazt, amit ha a saját verseimben megírok, akkor elkobozzák a kötetet. Így történt, hogy a Nagy Testamentum 384 sorából 381 sor van tőlem, és csak három Villontól, semmi több. Ez 32, 33-ban volt. Akkoriban nagy lelkesedéssel fogadták és keserűen támadták.

– De fordításaiban nem mindig ezt a módszert követte.

– Bizonyos mértékig hozzászóltam ahhoz, hogy a verset a magam módján fordítom. Ez persze nem azt jelenti, hogy például egy Goethe- vagy egy Catullus-versben nagyon messze mentem el az eredetitől. Leginkább ott tértem el, ahol a szövegben helyi fordulatokat találtam. Egy arab vers általában azzal végződik, hogy a költő négy sorban bocsánatot kér, hogy ezt a verset írta, mondjuk Háfiz. Ez a magyar olvasótól idegen. Vannak olyan költők is, akiket magyarra úgyszólván nem lehet lefordítani, mert nyelvtanilag olyan nagyszerűek. A jelenleg élő angol költők különösen, például Auden. Ezeket nem lehet szövegűen fordítani, mert ugyanaz magyarul túrhetetlen, ezért más stílusú mókát kell kitalálni.

Én a világirodalmat egésznek tekintetem, nem úgy, mint általában a nagy antológiák, a németek vagy a franciák, amelyek közülnek kétszáz francia verset és öt kínait. Próbáltam összeszedni mindazt, ami igazán jó. '37-ben kezdtem el, és egy életen át csináltam. Az Új Időktől kaptam megbízást, hogy szerkesszek egy nagy antológiát, le is fordítottam száz verset, javarészt angolt. Aztán idővel szerencsém is volt, mert 1940-ben már arab földön éltem, aztán Torontóban, ahol kínai tanár és diák barátaim is vol-

tak, így közelebb jutottam a forrásokhoz. (A perzsát kivéve.) Így értettem meg azt, hogy a kínai versben nincs múlt és jelen, nincs én, te, ő, hanem minden úgy van, hogy „elmegy”. Elmegy a hegy, a köd, a bizonytalanság. Mármost hogy egy szerzetes van-e fenn a hegyen, vagy én megyek föl, az én megítélésemtől függ, a versben nincs benne. Szóval egy verset három-, négy-, ötféleképpen is lehet magyarázni, és magyarázzák is. Rengeteg verset írtak, van olyan költő, akitől 10000 vers maradt fenn, és csak a leg-híresebbeknél van elfogadott magyarázat. A legbüszkébb a kínai versfordításaimra vagyok – a Táora, amely a kötet legjelentősebb része; 185 vers van belőle –, eddig ugyanis japán és kínai verseket német fordításból ültettek át magyarra, még Kosztolányi is. Képes Géza meg egész egyszerűen úgy fordított, hogy a meglevő kínai szövegeket megcsinálta magyarul. Azért nem értek vele egyet, mert a kínai is mást olvas belőle, mint ami le van írva.

– *Milyen egyéb nehézségek adódnak még a fordításkor?*

– Például a versmérték. A görög és a latin nyelv és irodalom háttérbe szorulása miatt ma már egy klasszikus strófaszerkezet is szabadversnek hat. Az a Berzsenyi-sor például, hogy: „Romlásnak indult hajdan erős magyar” már prózának hat, és nem az az ógörög versforma, aminek régebben olvasták. Csak a hexameter maradt meg, mert a daktilus még érződik magyarul. De ezt is lehet a magyar nyelv természetével ellenkezően csinálni, pl. ez a Kisfaludy-sor: „Hős vértől pirosult gyásztér sóhajva köszöntlek” nincs magyarul, ennek semmi köze a mi nyelvünkhöz.

– *Ez eldönti azt a régi vitát is, mely Petőfi Szeptember végén című verse körül folyik, mert eszerint azoknak van igazuk, akik felütéssel kezdődő, daktilusi verselésűnek tartják: „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok”.*

– A magyar ritmus még a jambusban is megtartható. Ezt bizonyítja Kosztolányi, aki ösztönösen bár, mégis remekül tartotta meg az első szótag hosszúságát a jambusban, pl. így: „Ma láttam én a holtakat”. Babits teljesen eltávolodott ettől, és ha egyszerű embernek olvasom az általa nem ismert Babits-verset, nem tudja megérteni annak komplikált és szigorúan tartott ritmusát.

– *Azt írja Apámhoz című költeményében: „Milyen szelíden / kértél: ne menjek el tücsöknék; / nem hallgat tücsköt senkisémm.” Mégis egész életét „tücsökként” élte le. Ha újra kezdené, ma is ezt tenné?*

– Igen, ezt. Kilencéves koromban ugyan még festő akartam lenni, mert a világ szépségeit a legegyszerűbben, legtermészetesebben a festő tudja visszaadni. De áttértem a költészetre, mert kétségbeesve láttam, hogy rajzaimnak még a vázlata sem igaz, mert nem ismertem a perspektívát, és azt hittem, hogy nekem kell kitalálnom. És nem sikerült kitalálnom. Nem tudtam, hogy ezt meg lehet tanulni például egy könyvből. Ezért már kilencéves koromban verseket írtam, de nagyon rosszakat.

– *Az Egnémely amerikai költőnek című versében elutasítja az avantgárdot: „Lisztet fingó bohócok”-nak nevezi a címzetteket. Miért ez az engesztelhetetlennek látszó indulat?*

– Mindig mérsékeltem magamat velük szemben, mert ez szinte kötelező volt. Mindenekelőtt az volt velük a bajom, hogy nem vagyok hajlandó elfogadni a zene kivonulását a költészetből. Most itt nem csupán a ritmusról, rímről van szó, hanem a zenéről, hogy a sorokat önkényesen, patetikusan tördelik. Még André Breton is nyelvileg kötetlen, modern, üres verseket írt. Egyszer 1938–39-ben megkért engem arra Párizsban, hogy – mivel tudok németül – írjak egy levelet Freud Zsigmondnak Londonba, és kérjem meg, hogy írjon előszót ahhoz az antológiához, melyet ő válogat élő modern francia költőktől, akik egy-egy versben az álmukat mondják el. Bár kínos

volt számomra, megírtam a levelet, és Freud azt írta vissza, amit vártam: valakinek az álma – anélkül, hogy az illető körülményeit, életét ismernénk – önmagában leírva teljesen értéktelen és jelentéktelen. Nem is vállalta a bevezetőt. Breton boldog volt, hogy Freud válaszolt, és ezt a német levelet hozta le előszónak. De hogy magyar példát is említsek: az utóbbi időben, amióta itthon vagyok, nem láttam senkit, hogy Kassák-verseket olvasott volna. Én őt személy szerint nagyon szerettem, bátor és derék ember volt, de amit versben írt, azt én túrhetetlennek tartom. Füst Milánnal szemben már enyhébb vagyok, mert ott, ha nem is mindenütt, de van értelem. Üres formalitásnak tartom például azt, hogy a vers négyszögletű vagy kör alakú, vagy templom formájú legyen (már a régi görögök és latinok is írtak ilyeneket). A vers nem kívánja azt, hogy kocka formájú legyen, ezeket csak heccből írták, ha szabad így mondanom.

– *Akkor a „200 szonett” ellentámadásnak fogható fel az avantgárd ellen?*

– Én ezt a kétszáz szonettet inkább útijegyzetnek gondoltam. Egy vagy két versben mentem csak neki a kortárs költőknek, elsősorban az amerikaiaknak, akik nagyon sok verset írtak, de igazi költészetet nagyon keveset lehet ott találni.

– *A szonett valami állandóságérzést ad?*

– Igen. Rendkívül bonyolult műfaj, 14 sorba 30 vagy 40 sor tartalmát kell összefoglalni. Ha egyetlen üres sor van benne, nem ér semmit az egész, összeomlik. A hosszúversben lehet egy-két üres sor, a szonettben nem. Annak tökéletesnek kell lennie, az utolsó sornak különösen. Ha az ember szonettet ír, legokosabb, ha először a 14. sort írja meg. Az első 13 sornak is jónak kell lennie, de az utolsó kitűnő legyen!

– *Költészetének, életének alapélménye a vándorlás, a szerelem és az anyanyelv. Valóban ilyen meghatározó ez a „szentháromság” művészetében?*

– Bizonyos mértékig igen. Köztük a legidegenebb a vándorlás volt, amit megszoktam, talán meg is szerettem, kivéve az utolsó tíz évet, mert teljesen kilátástalannak tűnt, hogy hazajöhetek. A szerelemnek nagyon sokat köszönhetek, sok boldogságot, keserűséget is persze. A feleségem, akit nagyon szerettem, egész fiatalon halt meg. Sok verset írtam erről. Olyan is van, amit még mindig nem adtam ki, mert még mindig nagyon fáj. A szerelem mondhatatlanul fontos az életben, és ezt nem csak materiális szempontból értem.

– *A kiábrándultság feltűnő motívuma az utóbbi évtizedek költészetének.*

– Meglep ez az észrevétel. Tényleg így van? Ennek egyik oka talán az a felismerés, amelyre az 50-es évek végén döböntem rá; hogy a technikai civilizáció miatt a Föld halálra van ítéelve. Már '57-ben láttam Londonban azt a folyamatot, amit itthon, Magyarországon most kezdünk érzékelni a gólyák, a rákok pusztulása láttán. A Dunántúlon minden harmadik fa elsorvadt már, ezután következik a fűnek, a fának, a búzának, a zabnak a teljes tönkretétele, a halak, majd minden állat elpusztulása. Gázmaszkot kell fölvennünk, a házak lefelé épülnek a föld alá, ahol tisztított levegőt fogunk szívni, aztán jönnek az ezzel járó betegségek, a torzszülöttek.

– *Három Faludy-kötetet borít Bosch-illusztráció. Ezeket a költő választotta?*

– Az utolsó könyvem, a Dobos az éjszakában című verseskötetem megjelenése előtt Rómában voltam. Elfelejtettem megmondani a kiadómnak, hogy valami Bosch-képet tegyen a borítóra. Mire megjöttem, megjelent a könyv, és Bosch volt rajta. Szóval neki is ugyanez volt az érzése, hogy Bosch-képet kell rátenni. Érdekes, hogy Bosch számára csak Pokol van és Föld. Hogy úgy mondjam, a Föld egyúttal a Mennország. Azért örültem a kiadóm képválasztásának, mert Bosch képein az az objektív féltés fogalmazódik meg, hogy a világ a pusztulás felé megy.

– A „200 szonett” címlapján is Bosch-kép van: egy hárfára fölfeszített költő. Vagyis „tücsök”-nek lenni ilyen megfeszítettség?

– Az. Van egy bizonyos kényszer. Az ember ír egy verset, és hirtelen azt érzi, hogy saját erején kívül sikerült egy egész túrhető verset írnia, és ez az első túrhető vers, és egyúttal az utolsó. És aztán a következővel is ugyanígy van. A versírást nem lehet megtanulni. Megtanulhatatlan. A költő állandóan fél, mert úgy érzi, hogy túl sokat se szabad írni, viszont túl keveset se, mert akkor nem tudja megírni azt, ami van. Maga a művelet nem ellenőrizhető. Leülök verset írni délután kettőkor. Miután este tízre három sor van kész, feladom. Fél év múlva vagy két év múlva – bármikor történhet ez – reggel négykor az ágyban eszembe jut ez a vers, fölkelek, és hétig, nyolcig valószínűleg megírom. És van olyan is, amikor meg akarok írni egy verset, és egész más lesz, mint amit elterveztem. Szóval kimegy a kezemből, nem az én szándékom szerint íródik. Néha azt érzem, hogy a rossz sorokat én írom, a jó sorok – egy pár – meg ott vannak a papíron. Hogy kerültek oda? Nem az én fejemből jöttek. Aztán én rohamszerűen írok verseket. A kétszáz szonettből az utolsó százat harminc nap alatt írtam itt Pesten, mert a szövegek, illetőleg a jegyzetek Torontóban maradtak. A kiadóm sürgetett, és mivel emlékezetből nem tudtam többet, mint tizenöt sort, hát hozzáírtam még ezernégy száz sort, száz szonettet.

– Az ihlető élmények, a költői motívumok között nem említettük a hazatalálás élményét. A jövő ítése ezt is meghatározónak ítélné majd?

– Azt hiszem, igen. Bizonyos mértékig vigyázok, hogy az aktualitásokkal ne foglalkozzam, amiket egy éven belül elvisz az idő. Megérkezésem után nagy örömmel látam, hogy itt még mindig olyan élénk kulturális élet folyik, amihez hasonló New Yorkban talán igen, de Kanadában egyáltalán nem lehet találni. A legnagyobb öröm számomra az volt, hogy az ember beszélgethet az emberekkel. Odakinn hiába beszélgetek, egy határon túl az őszinteség nem megy. Ott nincs komoly beszélgetés, hogy úgy mondjam, duma van. Nyolcvanhárom évemből hatvanháromat töltöttem távol, és ha az utcán megyek, még mindig csodálkozom, hogy itt mindenki magyarul beszél. Ha fölérdek, mindig azt hiszem, hogy az utolsó három év csak álom volt, mert az következett be, ami után vágyódtam, de nem reméltem, hogy megérem. Nagyon jó itthon.

Budapest, 1993. november 11.

Erdélyi Erzsébet – Nobel Tivár

CSIKI LÁSZLÓ

A hely szellemei

SZÍNJÁTÉK

Színjátészó személyek

EZREDES
 GÁSPÁR
 ANNA, Főjegyző leánya
 ADAM, kistisztviselő
 NAGYLAKI, nyugalmazott
 tűzér őrnagy
 HALINA, gimnáziumi tanár
 FŐJEGYZŐ
 PAP
 KERÉKI, az ipartestület elnöke
 HENTER, szász bankár

TISZTIORVOS
 ELLA, a felesége
 CIRKUSZIGAZGATÓ
 BOHÓC
 IDOMÁR
 ARTISTANŐ
 DORICÁ (I. népfelkelő)
 II. népfelkelő
 Körzetvezető
 I. katona
 II. katona

ELSŐ FELVONÁS

Szín: templombelső, az oltár felől nézve. A magasban a boltív homálya. Kétfelől, keskeny ablakokon át, alkonyi fény árad be. Tél van. Szemben a kórus, ezüstös orgonaspókokkal. Alatta a bejárati szárnyas ajtó. Jobb oldalt, elől cirádás szószekék, mellette a sekrestye ajtaja. A szín nagy részét két padosor foglalja el (mintegy rövidülésben, csak néhány pad látható), előttük szabad a tér a feltételezett áldozó-rácsig, és közöttük a folyosó az ajtóig. Pap a szószekén beszél. A padokban, fekete-szürke ünneplőben, télikabátosan ülnek az emberek. Fejük lehajtva, arcuk nem látszik.

PAP: Mindenható Isten, hozzád fohászokunk, ne fordítsd el rólunk az orcád. Tekints e nyájra a végveszélyben, amikor bűnnek tartják a puszta létezését, ártatlan létére odadobják idegen hatalomnak, idegen vallás és nyelv kiszolgáltatottjaként. Kicsi ez a nép ekkora csapáshoz, és védtelen. Földjét elvették, másoknak ítélték közönyös hatalmak – lelküket, maradék hitüket erősítsd, Uram, a világ ellenében. (Csend.) Híveim, holnap átadjuk a város kulcsait a hódítóknak. Istent kérjük hát, adjon erőt nekünk a lemondáshoz. Közeleg a veszedelem Dél felől, és számunkra nincs más hely, csak ez, a menekvéshez se módunk, se

erőnk. Lágyítsd meg, Uram, a katonák fegyverét, ha szívük meg nem lágyulhat is. Mibenniünk, a göggel, dölyffel, bírvággal szemben erősítsd a türelmet, a kitartást. Védelmezz is, Uram, amikor büntetsz. Mentse meg életünket legalább, hogy módunk legyen jóvátenni vétkeinket, amelyekkel kihívtuk haragodat...

Gáspár – huszonéves, nyúlánk férfi – a második sorban erre felveti a fejét: az imádkozó gyülekezetből kivirít sápadt arca. Mintha tiltakozna.

PAP: Híveim és... barátaim! Most nem csak mint lelkipásztorotok, hanem mint a közösség tagja szólok hozzátok. És azt mondom: jöhet holnap a hódító sereg, hogy át-

vegye a várost, Erdély utolsó bástyáját, a fegyverekkel szemben nekünk meg kell őriznünk nyugalunkat. Nincs helye a hősködésnek. Őrizzük meg magunkat holnaputánra, az építő munka számára. Békeszerződés ítélte másnak ezt a földet: maradjunk meg békében tehát, habár fegyverrel vonulnak ellenünk. Ne adjunk módot a megtorlásra. Ne hívjuk ki a hódító dühét. Meg kell maradnunk, együtt, a remény számára. A jövő számára. Az igazságtétel számára.

Az utolsó mondatok alatt bal felől felbukkan a sűrű gyülekezetben egy élénk sárga, fényes selyemruhába öltözött bohóc, ugyanolyan színű bolondsipkával a fején. Fehér arca rémült, és mintha mondani akarna valamit. Később, de még a prédikáció közben, jobb oldalt, a cirkuszi kikiáltók vörös frakijában előtűnik Cirkusz-igazgató: kerek képű, kövér alak, kopaszodó fejére ragasztott csillogó hajtincsekkel. Kezében csilinder.

A kórusban most megjelenik II. népfelkelő, egy paraszt-katona, hosszú puskáját a padsorokra szegi. Ugyanakkor, Pap beszéde végén, a csöndben halkán, bátortalanul megszólal Bohóc.

BOHÓC: Jönnék. Itt vannak, uram.

A padsorokban mozgás támad.

PAP: Itt vannak tehát, máris, idő előtt. Azzal kezdik az uralkodást, hogy megszegik az egyezséget. Barátaim, maradjatok a helyeiken. Isten házában vagyunk. Megvéd az Úr.

Orgonaszó hallatszik, majd elbicsaklik, mintha leütötték volna a kántort.

PAP: Imádkozzunk!

A megadóan mormoló gyülekezetben dacosan feláll, a padsorok közé lép Gáspár. Tehetetlenül körbeforog, mintha ezzel is lázítani akarna az embereket. Az arcképe bámul, majd elindul a kijárat felé. Szembetalálkozik Ezredessel. Ez idősebb, botra támaszkodó, sánta férfiú, szedett-vedett egyenruhában, rangjelzés nélkül, cügos cipőben. Félelmetes és nevetséges, főként azért, mert színpadias. Idegenes hangszíval, de magyarul beszél.

EZREDES: Hopp-hopp! (Botjával mellbe bökve, megállítja Gáspárt.) Megmaradjunk!

GÁSPÁR: Szószegő! Hova sietsz? Ne légy ilyen mohó. Holnap van a te napod.

PAP: Gáspár, Isten házában vagyunk!

EZREDES: Megmaradjunk. Nyugalom. Beszédem van. (Botjával a szószék felé, Papra mutat.) Cseréljünk. Le! Le! Le!

PAP: Imádkozzunk.

A gyülekezet belekezd a Miatyánkba, Ezredes tehetetlenül és dühösen tátog a hangzónben. A főbejáraton eközben Doricá (I. népfelkelő) be-kíséri a cirkuszi trupp kosztümös-télikabátos tagjait: Idomárt és Artistanót. Nyomukban Adam. Gigerli fiatalember, kezében zsirárdi kalappal, szemén monokli. Kishivatalnok-féle.

EZREDES (dühösen): Mi van a templomban?

DORICÁ (középkorú népfelkelő): Ezeket hoztam. Gondoltam, spionok. Áruhában járnak, ezredes úr. Rendes ember nem öltözik így.

EZREDES: Szóval spionok.

DORICÁ: Még egy majmuk is van. Parancs szerint ide kell gyűjteni az efféléket, magyarokat, egyebeket.

IDOMÁR: Tiltakozom. Nem egy majmunk van, hanem négy. Ez nem valami ócska trupp. Egyet mondok: nagy baj lesz még itt, ha az oroszánok nem kapnak enni.

DORICÁ: Tetszik látni, hogy beszélnek ezek.

IDOMÁR: Ezennel kérem szabaddá helyezésemet. Szolgálati érdekből mégpedig, ezredes úr. Tudom én, mi a reglama, kiszolgáltam a katonaidót. Az oroszánokat nem tartóztathatják le.

EZREDES: Mindenki a körletben marad.

CIRKUSZIGAZGATÓ (alázatosan előlép): Ezredes úr, tisztelettel tiltakozom. Mi magyarok vagyunk...

EZREDES: Dettó?

CIRKUSZIGAZGATÓ: Magyarok vagyunk, de nem idevalósiak. Anyaországiak vagyunk. Mi nem vagyunk átadva. Mi csak menekülünk.

ADAM: A körletet senki el nem hagyhatja. Ez a Körzetvezető úr utasítása.

EZREDES: Az én parancsom!

PAP: Imádkozzunk.

Újra belekezdenek a Miatyánkba.

EZREDES (belebeszél az imádságba): Híveim! Békel Semmi rebellió, jó?

ADAM: Az ezredes úr fontos közlést kíván tenni. Hallgassák meg, kérem.

EZREDES: Hallgassanak! *(Az ima elhal.)* Híveim! Mi nem bántani akarjuk magukat. Az igazságért vagyunk itt.

BOHÓC: Ajj!

EZREDES: Csitt!

ADAM *(mintha fordítaná):* Kuss! Az ezredes úr csendet kér.

EZREDES: Európa! Hölgyeim és uraim! Európa. Csak azt akarom mondani: Európa. Tehát értjük egymást. Két nép Európában. Egymás mellett. Egymás mellett, nem egymás alatt. Mi maguk alatt voltunk. Így. *(Mutatja: rétegekben.)* Most helyre lesz hozva. Így. *(Két tenyerét egymás mellé rakja.)* Két kéz. Egymás mellett. Mindkét kéz enyém. Kérek másik kezét. *(Találomra megfogja az első padsorban ülő Főjegyző kezét, megrázza és mosolyog.)* Kéz a kézben. Béke. Isten velünk.

FŐJEGYZŐ *(hatvanas „magyar úr”, bundakabátban, nyírott bajusszal):* Fogdosnak. Mit akarnak ezek?

DORICÁ: A templom le van tartóztatva. Mindenki le van fogva. Még a főjegyző is.

ADAM: Kuss, Doricá! Önök szabadok. A város magyar lakossága szabad, ugye, ezredes úr?

EZREDES: Nem fogoly. Nincs háború, nincs fogoly. Nincs háború, de van baj. Mi megvédelmezzük magukat. Felszabadultunk önök alól, de védjük.

BOHÓC: Ajvé!

EZREDES: Európát felhányta a háború. Harcolás, kommunizmus. De jött új rend. Új béke. Új igazság.

ADAM: Ezredes úr, ezt majd elmondja nekik a Körzetvezető.

EZREDES: Tehát, új igazság. Mi felelünk önökért. Úgy mondom: önök a miénkek. De jó lesz.

NAGYLAKI: Ezredes úr! Engedje meg bemutatkoznom. Nagylaki József nyugállományú tüzér őrnagy vagyok. A monarchia seregében szolgáltam. Felelős tiszt létemre tudom tehát, hogy önnek valóban felelősséget kell vállalnia a város lakosságának épségeért, biztonságáért. Ez itt már nem had-

művelési terület. A trianoni szerződés értelmében önök, amikor átveszik Erdélyt, egyben szavatolják lakossága életének és javainak sértetlenségét. Erre nézve azonban, ezredes úr, garanciát kérek a város vezetése, a lakosság és a magam nevében.

EZREDES *(szalutál):* Őrnagy úr! Tiszti becsületszavamat adom rá.

NAGYLAKI: Köszönöm. Megpróbálok hinni önnek.

BOHÓC: Hit! Hit, Remény, Szeretet! Szó, szó, szó...

EZREDES *(botjával könnyedén Bohóc vállára üt):* Ide figyelj, édes fiam! Te a Monarchia egyik katonatisztjének szavát hallottad. Becsületszavát, édes fiam. És kitaposom a beledet, ha ebben kételkedni merészelsz.

BOHÓC: De szépen mondja!

ADAM *(ráripakodik):* Kuss! Ezredes úr, ki kell válogatnunk őket. Sürget az idő. Nyakunkon a katonák.

EZREDES: Hölgyeim és uraim! Megmondtam, önök szabadok. Önök katolikusok. Látom. Csak a város elöljárósága marad.

ADAM: Ez a körzetvezető úr parancsa.

EZREDES: Körzetvezető úr parancsoljon a maga hazájában! *(Paphoz.)* Vannak a tanácsban reformátusok?

PAP: Vannak, ezredes úr.

EZREDES: Unitáriusok?

PAP: Egy.

EZREDES: Egyéb?

PAP: Milyen egyéb, ezredes úr?

EZREDES: Szászok? Lengyelek? Zsidók is vannak a tanácsban?

PAP: Abból is volt egy. De a kommün után elmenekült.

EZREDES: Helyes. Egyéb vallású tanácsosok később érkeznek. Maradjanak békén. Gyerekek, nők hazamehetnek. Hozzanak...

ADAM: Vagy küldjenek.

EZREDES: Élelmet, tiszta ruhát. Semmi egyebet, csak élelmet és váltóruhát.

GÁSPÁR: Meddig akarnak maguk itt tartani bennünket? Hiszen már megadtuk magunkat.

FŐJEGYZŐ *(halkan):* Eladtak minket.

EZREDES: Polgárok mehetnek ugyancsak. Kérem a tanácsot.

ADAM: Ezredes úr a városi tanács tagjait kéri maradásra. *(Elsétál a padsorok között, egy-egy emberre rámutat.)* Tag. Tag. Tag.

BOHÓC *(gépfegyver hangját utánozva)*: Tak-tak-tak-tak.

FŐJEGYZŐ *(amint Adam hozzá ér)*: Feljött a napod, Ádám. Miért haragszol te reánk?

ADAM: Nem haragszom én, főjegyző úr. A kötelességemet teljesíttem.

FŐJEGYZŐ: Engedd be az oláht, s kiver a házadból.

ADAM: Én mindig hálás leszek magának, Kázmér bátyám, amiért maga mellé vett. Meglátja, nem lesz semmi baj. De többé ne mondja azt, hogy oláh. Rómától eredünk.

FŐJEGYZŐ: Döntsetek el végre, Ádám.

ADAM: Rövid á-val kérném. Két rövid á. Adam. *(Annára, Főjegyző lányára mutat.)* Annuska itt maradhat magával, Kázmér bátyám.

FŐJEGYZŐ: Nem tanácstag az.

ADAM: Jó helyen van itt, szem előtt, Kázmér bátyám.

FŐJEGYZŐ: Ezredes úr! Ön csupán a városi előljárókat tartóztatta le. Ártatlan lánykákat nem tartóztathat le. A letartóztatás nem érintheti a családtagokat. Noha azt sem értem, miért vagyunk mi letartóztatva. *(Ezredes nem reagál a „letartóztatott” kifejezésre.)*

ADAM *(Ezredesnek magyaráz, hangtalanul, az mosolyog. Annyi hallatszik)*: Megköszöném, ezredes úr. Szólok a Körzetvezető úrnak is.

EZREDES *(Főjegyzőhöz)*: Hallom, ön beteg. Emberség van. Engedem, hogy kislánya önnel maradjon.

FŐJEGYZŐ: Makkegészséges vagyok, jóember. Jobb erőben vagyok én még magánál is. Pedig egykorúak lehetünk. Kutya bajom. Gáspár fiam, szólj már nekik. Olyan vagyok, mint a vas.

ELLA *(reménykedve hadar)*: Az én uram beteg. Az enyém. Vért is köp néha, bizony isten. Tizenkét napig tartották egy pincében a Lenin-fiúk. Bizonyíthatja bárki, hogy azóta nincs rendben.

GÁSPÁR: A tisztiorvos úr valóban gyengélkedik, uram.

EZREDES: Becsületszavát adja ön, hogy a tisztiorvos maródi?

GÁSPÁR: Szavamat adom, persze.

ELLA: Elmehetünk?

EZREDES: Asszony maradhat. De elég. Nincs több beteg. Nincs több asszony. Asszony csak bajnak van. Önök jól vannak. Lesz étel, ruha. Nem lesz baj.

ADAM: A többiek elmehetnek.

EZREDES *(magának vindikálva az utasítás jogát)*: A többiek elmehetnek. Engedélyezem. Pánikot kelteni kint nem szabad. Tilos a pánik. A bevonulás rendben folyik. Béke van. Kifelé!

Az asszonyok és a közrendű polgárok szedelőzködnek, búcsúzkodnak. Pap közben a szószékere megy.

FŐJEGYZŐ *(Gáspárhoz)*: Vigyázz az enyémre, öcsém. A kicsi Kázmért torokloddal hagytam otthon. A feleségem szerencséjére. Egy miséért, öcsém. S mi lett a vége?! Gondoskodj róluk, Gáspár.

GÁSPÁR: Jobb helyen vagyok én itt, Kázmér bátyám.

FŐJEGYZŐ *(gőgösen)*: Itt a város előljárói vannak. Neked coki.

GÁSPÁR: Híjával vagyunk egy polgármesternek, Kázmér bátyám. A tekintetes úr idejében felhúzta a nyúlcipőt.

FŐJEGYZŐ: Üss a szájadra! A polgármester úr az evakuációval rendben távozott.

GÁSPÁR: Azt jelenti, hogy üresedés van a poszton. És nagyon lehetséges, hogy ezeknek itt szükségük lesz egy főemberre.

FŐJEGYZŐ: Kicsi vagy te ahhoz.

GÁSPÁR: Kicsi vagyok én, majd megnövök én. Annácskát, a játszótársamat csak nem hagyom Adam úrfi martalékaul. Nem azért hagytam ott a pesti egyetemem.

ANNA: Mindig mondtam, hogy egyszer még polgármester is lehet belőled. Csak a körrömragást szokd le.

GÁSPÁR: Érted én mindent.

FŐJEGYZŐ *(előbb dohog, aztán üvölt)*: Mert én már itt mindenkinek csak Kázmér bátyám vagyok. Nem Kázmér bátyám vagyok

én, hanem ennek a szabad királyi városnak a főjegyzője. Én vagyok itt most az első ember!

GÁSPÁR: Ezzel most ne nagyon dicsekedjen.

PAP (*a szószékeről, a távozókhöz*): Barátaim! Kedves asszonyok! Menjete. Teljesítétek hivatásotokat. Van olyan idő, amikor a család és benne az anya az eredeti, az ősi szerepére egyszerűsödik, és éppen ezáltal felmagasztosul. Menjete, vigyázatok gyerekeikre. Tanítsátok meg nekik az anyanyelvet, ha az apák messze vannak, vagy messzire készülnek is. Tanítsátok meg őket arra, aminek túsaként – és példájaként is – itt maradt az uratok. Arra, amit most kényszer alatt vállalunk. Tanítsátok meg a gyerekeket, hogy ezután önként kell vállalniuk és megvallaniuk a sorsukat. Gyerekek: Isten kicsiny és elhivatott csodái voltak eddig. Mától sorsvállalók és -vállók ők maguk is. Emberként, szabadon éltek mostanig hazájukban. Mostantól magyarok. Tanítsátok meg nekik, hogy ezen a földön magyarnak lenni mindig is csak valami ellenében lehet. Hatalmak és kényszerek ellenében, dacolva a hatalommal és ellökve a kényszert, egyet ismerve csupán: a belső erőt és parancsot. Istent ismerve, s elfogadva őt, mint a szabadság kényszerét. Mi is elfogadjuk ítéletét, és tisztán, ártatlanul, igazunk tudatában állunk a fegyverek elé.

Az emberek eközben kimennek, eltűnik velük a két fegyveres népfelkelő is.

EZREDES (*egyre emeltebb hangon*): A pap elmegy.

PAP: Nekem nyájam mellett jelölték ki a helyem.

EZREDES: Pap megy.

PAP: Én vagyok most a vezetőjük.

EZREDES (*ordít*): Pap!

ADAM: Menjen, tisztelendő úr. Úgysem templom ez már.

PAP: Nem tehetitek börtönné Isten házat. Kevés ahhoz az emberi hatalom.

CIRKUSZIGAZGATÓ (*eltereli a figyelmet Papról*): Tiszt úr, kérem. Úgy érzem, vesztélyben vagyunk. Én kilenc emberért és tizenhat állatért vagyok felelős...

EZREDES: Áhá, a nyáj! Ugasson, igazgató! CIRKUSZIGAZGATÓ: Úgy látom, maguknak itt elszámolnivalójuk van egymással. Elvek... Eszmék. Haza. Lélek. A mi hazánk odaát van. Azt önök nem kapták meg. Minket önök nem vehetnek át. Mi nem lettünk a maguk alattvalói.

EZREDES: Biztos benne? Van egy térképe?

CIRKUSZIGAZGATÓ: Turnéztunk, ügybár. Elindultunk a magunk országában, és egy előadás után, reggelre kiszült, hogy külföldön vagyunk. Tehát, ezredes úr, szabad elvonulást kérek. Hivatkozom a nemzetközi egyezményekre, valamint hazám és az ön országa közötti...

EZREDES: Papír?

CIRKUSZIGAZGATÓ: Papír?

EZREDES (*bólogat*): Papír.

ADAM (*üdegesen „tolmácsol”*): Az igazolványát kéri. Adja oda neki, hadd teljék kedve.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Ó, igazolványnak bővíben vagyunk. (*Idomárhoz.*) Őcsi, a börtáskát!

EZREDES (*kajánul*): Útlevél is van?

CIRKUSZIGAZGATÓ: Útlevelünk?

ADAM: Útlevelük. Szerezzen már örömet az ezredes úrnak.

EZREDES: Páspaport. Passport. Pass.

CIRKUSZIGAZGATÓ: De hát, otthon vagyunk. (*Rimánkodva.*) Haza akarunk menni.

GÁSPÁR: Hagyják őket, menjenek az Isten lovába!

PAP (*rászól*): Gáspár, ez templom!

GÁSPÁR: Hadd menjenek. Mit értenek ezek az egészből? Anyaországia! Nekik ez csak gyarmat. Vagy mese. A sóhegyeket úgy szerették, meg is ették. El is hordták. Azt mondták közben: Erdély szent föld. És viték a földet. Erdély legenda. Erdély a...

PAP: Magyarok vagyunk mind, Gáspár, de emberek vagyunk, sokfélék.

GÁSPÁR: Igazolványom nekem is van. Az enyémen is koronás a címer. Mégsem megyek sehova. Hazajöttem. De ők most megpuccolnak, mentik az irhájukat, minket pedig benne hagynak a nagy bűdös...

PAP: Fiam!

GÁSPÁR: Maradtak volna itt, ha az övék. Haltunk volna meg inkább, de együtt, mindannyian. Ez így úgysem élet. De ők hagyták veszni a jobbik részüket. Beérik mindig is a felével. Mindegy, melyik fele az, milyen, csak az övék legyen, s ne háborgassa abban őket senki. Megvannak maguknak. Meglesznek nélkülünk.

FŐJEGYZŐ: Gáspár, uralkodj magadon! Egy város vezetője nem viselkedik így. Neked, mint politikusnak, igazán tudnod kell, hogy ez politika. Ezt a békét ránk kényszerítették. Nem tárgyaltak velünk, hanem döntöttek rólunk. Ez ellen – most – semmit nem tehetünk.

GÁSPÁR: Maguk nem is, Kázmér bátyám.

FŐJEGYZŐ: Elvesztítettünk egy háborút, rájlesztettünk a világra a kommunizmusunkkal. Félték tőlünk, és most bosszút állnak. A saját gyöngeségüket, rettegésüket torolják meg rajtunk. Viseld el méltósággal. Tudd, hogy igazad van. Tudd, hogy nem lesz mindig így. Kidühöngik magukat, aztán elgondolkodnak azon, mit vétettek.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Tiszt úr, mi azért most elmehetünk?

EZREDES: A francba! Nem megy hívívó.

CIRKUSZIGAZGATÓ: De mi legyen akkor az állatokkal?

EZREDES: Állatok is a francba! *(Adamhoz.)* Hívd a Körzetvezető urat. Ezek mind beszélnek. Beszélnek, beszélnek. Addig beszélnek, amíg sírnak tőle. Micsoda nép! Elhiszi, amit mond. Hívd a vezetőt. *(A sekrestye felé indul.)* Én nem bírom. Én a helyemen vagyok. *(Az ajtóból.)* Ez a főhadiszállás. *(Ki.)*

ADAM *(indulófélben, a többiekhez):* Maradjanak nyugodtan, kérem. Ne virtuskodjanak most. Ne ártsanak maguknak. *(A főajtón át el.)*

ANNA *(ösztonösen is oldani próbálja Gáspár tehetetlen keserűségét, évődik vele):* Igyekezz, Gazsi, mert a végén még ez lesz a polgármester.

GÁSPÁR: Ez olyan, ebből akármilyen lehet. Ahhoz van öltözve.

ANNA: Nagyon kihúzta magát. Apám már nem tudná kizavarni az irodából. Csak azt nem értem, miért gyűlöli az apámat?

GÁSPÁR: Miattad. Tudja, hogy nem ad oda neki.

ANNA: Engem ne kérjen, hanem vigyen, akinek kellek. A karácsonyi szalmakalapjával... Fullajtár ez csak, hiába lett hatalma.

GÁSPÁR: Itt fogott: magának.

ANNA: A nővéremet is az ura öleli, ő mégis másra gondol. Két gyermekét hordta a szíve alatt, de a szívében másvalaki volt. Nem parancsol abból senki. Még az sem parancsol, akit szeretünk.

GÁSPÁR: Ilyesmivel te ne játszs.

ANNA: Elenged ez is, ha akarom.

GÁSPÁR: Veszélyes ez, mert bármi lehet belőle. De azért jobb, ha akarod, Kisó.

ANNA: Mást akarok én. Azt nem tőle kérem.

GÁSPÁR: Még bajba kerülsz te.

ANNA: Templomban-e? Itt még egy „polgármester” is ártatlan marad.

GÁSPÁR: Okos vagy.

ANNA: Csak nem szólok. Az igazságot is tudni kell elhallgatni, Gáspár. Neked is, igazad van – s mire jó? Azt hiszik ezek, hogy gyűlöljük egymást mi, magyarok. Nem itt a helye az igazságnak, de még az ideje sem.

GÁSPÁR: Kacagsz rajtam?

ANNA: Sírhatnak is.

GÁSPÁR: Félelmetes.

ANNA: Féltetek. Tudod te, hogy az igazsággal ártani is lehet. És van, amikor az igazság fölösleges.

GÁSPÁR: Vigyázol te rám?

ANNA: Megkérsz? *(Ez másra is érthető, helyesbít.)* Megkérsz arra, hogy vigyázzak rád?

GÁSPÁR: A szíveddel vigyázz rám, Kisó.

A többiek eközben csoportokban beszélgetnek.

NAGYLAKI *(Főjegyzőhöz):* Most már csak egy a kérdés. Mit akarnak?

FŐJEGYZŐ: Hogy érted ezt, kérlek?

NAGYLAKI: Nem értem, mit akarnak. Minden nemzetközi rendelkezést betartva, békésen átadtuk nekik. Akadálytalanul elfoglalhatják. Jöhetnek felvirágozva, a kerékét vesztett ágyúikkal... Hódítókként bevágtathatnak a gebéiken... A gyalogság tiszt-

tesseges, kövezett úttesthez verheti a bocskorát. Itt az alkalom, kirúszozhatják, bekölnizhetik magukat a tisztjeik.

FŐJEGYZŐ (*Ezredesre céloz*): Az iménti úrnak más a szaga.

NAGYLAKI: Éreztem. Éppen ezért kértem, mi szükség van erre, itt? Katonásdi? Veszélyeket, akadályokat akarnak állítani maguknak, hogy aztán hősiiesen legyőzzék? Hadd érezzék a diadal vérszagát. Elvégre békésen hódítani nem nagy élvezet.

FŐJEGYZŐ: Játék lenne?

NAGYLAKI: Annak se jó. A játék a Balkánon gyakran elfajul. Nem ismerik a határt. Elnézést.

FŐJEGYZŐ: Elnézést, miért?

NAGYLAKI: A szóviccért. Nem helyénvaló, tudom.

FŐJEGYZŐ: Micsoda?

NAGYLAKI: Azt mondtam: nem ismernek határt...

FŐJEGYZŐ: Ja! (*Elgondolkodik*.) Hát igen. nem tartják tiszteletben a határokat.

NAGYLAKI: Mit akarnak, mégis?

FŐJEGYZŐ: Majd meglátjuk.

NAGYLAKI: Ha addig élünk is. Ha élünk addig.

FŐJEGYZŐ: Most megint mit beszélsz?

NAGYLAKI: Vagy, ki tudja?! Lehetséges, hogy bizonyítani akarnak valamit. Hogy egyezmény ide vagy oda, ellenállásba ütköztek. Ez igazolná a megtorlást. Mert megtorlás, igenis, lesz. Katona voltam, vagyok, tudom. Megtorlás nélkül elvész a győzelem íze. És mi vagyunk most, itt, az ellenállók. Úgy látszik mégis, ez későn jutott eszünkbe. Elfoglalták szinte az egészet, már csak mi vagyunk hátra. És éppen így foglalták el, mialatt Párizsban a diplomataik tanácskoztak, a nagyhatalmak meg a térképet rajzolták át meg át. Kitaláltak egy helyi zavart: hogy megsértettük a demarkációs vonalat, vagy hogy a lakosság rebelligedik, mint a kommün alatt. És megtorolták. Elfajtották. Elfoglalták. Gyorsabban haladtak a rossz szekerekkel, mint a diplomatai rajzceruzák a térképeken.

FŐJEGYZŐ: Azt gondolod?

NAGYLAKI: Nem várok semmi jót. Erről hallgass, kérlek. Lehet, hogy már a saját gondolataimtól is megijedek, annyi az egész. A legrosszabbak mindig valóra válnak mostanában. Mintha én álmodnám az egészet. Rosszat remélek.

FŐJEGYZŐ: Ez most vicc?

NAGYLAKI: Katona vagyok, Kázmér. És ágyban végezsem? Most, amikor szükség volna katonára?

FŐJEGYZŐ: Nehogy itt nekem valami butaságot tégy. Mire készülsz, Ervin?

NAGYLAKI: A halálra. (*Főjegyző vállára ver*.) De ez tényleg csak vicc, kérlek.

FŐJEGYZŐ (*halkan figyelmezteti*): Temp-lomban viccelődsz, Ervin! Nagy lehet a baj.

Tisztiorvos eddig körülöttük keringett, most lihegve, légszomjasan közbeszól. Felesége, Ella és Anna egymáshoz bújva ül az egyik padban.

TISZTIORVOS: Bosszú. Bosszú ez, nem egyéb. Egyszerre kapjuk vissza, amit századok óta tőlünk elszenvedtek. Még tetézve is. Úgy, hogy alku nincs. Egy élet nem elég nekik.

FŐJEGYZŐ (*nem tegezi*): Menjen haza maga, Tádé. Maga beteg.

NAGYLAKI: Meg lengyel is, a tetejébe.

FŐJEGYZŐ: Maga nem árthat nekik.

NAGYLAKI: Maga nem is kell nekik. Nem vétett ellenük. Mi több, egyetlen őse sem volt az uruk. Ama századok alatt... Annyi idő alatt felgyűl, persze, a sok sérelem, de még az is sértés, ha ügyet sem vetnek rájuk, nem is bántják őket.

TISZTIORVOS: Eddig jó voltam maguknak. Negyediknek a kaláberhez. Nem voltam jó?

FŐJEGYZŐ: Igazi magyar úr volt, Tádé. Hallotta, megmondta a pap: a magyar nem születik, hanem lesz. De fő az egészség.

TISZTIORVOS (*makacsul*): De én már láttam a halált. Egy pincében. Napokon át csak azt néztem. Teljes sötétség volt. Nem válogat. Lengyel, román, magyar, zsidó; mindegy neki. Az ember mind fél. Csak addig nehéz, amíg belátja, nincs esély. Addig küzd, vergődik, s az ad is néha egy-egy lehetőséget. A betegség ilyen esély. Rossz esély, mert csak haladék. Aztán, közben be-

- látod, hogy kész vagy – és megnyugszol. Úgy se jobb. De inkább siettetnéd már. Szívesen lemondasz erről a keserves haladékról.
- NAGYLAKE: Nem azonos a két helyzet, tisztiorvos úr.
- TISZTIORVOS: Kivárjuk tehát a haladékokat? A vége ugyanaz. És ha közben megtébo-lyodunk? Nehezek az ilyen éjszakák. Egy pisztoly segítene...
- NAGYLAKE: Semmi esélyünk velük szemben.
- TISZTIORVOS: Erről beszélek. Jobb, ha mi magunk döntjük el, mikor jött el a mi időnk. Megválasztani azt a percet: ez az egyetlen esély.
- Gáspár lép hozzájuk, Bohóccal.*
- GÁSPÁR: Ez a jóember azt mondja, fel tud mászni, ha kell, a harangkötélen.
- FŐJEGYZŐ: Nem cirkuszban vagyunk.
- GÁSPÁR: Kijut! Kötelessége a fogolynak a szökésre gondolni. A nehézség csak annyi, hogy az elején, amikor ránehezedik, ne konduljon meg súlyától a harang.
- BOHÓC: Aztán már simán megyek.
- NAGYLAKE: Hova?
- BOHÓC: Tekintetes úr, olyan ez, mint a feldobott kígyógerinc. Csak fordítva. Ez nem lent támaszkodik, hanem fent. De merevnek tekinthető.
- NAGYLAKE: Látom, itt már nem csak az állam, hanem a fizika törvényei sem érvényesek. Jó, mondjuk, fent van. Ott áll a toronyban. Nézi a havas vidéket, és szörnyen ver a szíve. Esteledik. *(Elhallgat.)*
- BOHÓC *(döbenten)*: Nincs hova menni. Minden az övék.
- NAGYLAKE: Gázsikám, ne álmodozz. Veszelés az.
- FŐJEGYZŐ: Nem, nem. A törvény az egyetlen esély, polyák úr. Az egyezményben benne foglaltatik, hogy minket nem bánthatnak. Nem bánthatják a saját alattvalóikat, a saját állampolgáraikat, a saját... *(Elbizonytalanodik.)* És miért? Mi sem bántottuk őket. Szolgák voltak, persze, szolgák voltak. De ki nem az? Én a törvény szolgája voltam. Az állam szolgája voltam. A város szolgája voltam. A családom szolgája voltam.
- TISZTIORVOS *(enyhe kárörömmel)*: Egyszóval úr.
- FŐJEGYZŐ: Ezek talán azt képzelik, a szabadságot is megkapják a földdel?
- TISZTIORVOS: Ja, úrnak születni kell.
- PAP *(eddig némán figyelt)*: Imádkozzunk. Kérjük Istent, ne keserítsen meg bennünket a gyűlölet és a rettegés.
- Az ajtón, némi dulakodás után, bebukik Halina gimnáziumi tanár, mintegy iskolai ünnepséghez öltözve, noha kissé tépetten. Középkorú férfi. Rossz hírt hoz, iróniával enyhíti, amíg bírja.*
- HALINA *(nagy hangon)*: Hiányoznak a tanítók! Papok, katonák... és bohócok csinálják a történelmet – de hol vannak a nép tanítói? Isten áldja önöket, uraim.
- GÁSPÁR: Halina tanár úr! Mi hír odaki?
- HALINA: Az Istennek sem akartak beengedni. Mit képzelnék magukról ezek? Lefogják a város krémjét, s a gimnázium igazgató-jelöltjéről, az intelligenciáról megfelelkeznek? Most sincs becsülete itt az intelligenciának. Azzal sem tisztelik meg, hogy rabul ejtik.
- GÁSPÁR: Ön magától jött ide, professzor úr?
- HALINA: Önként, ámde erőszakkal. Szerencsém, hogy ismerem azt a gazfickót odakint, az ajtónál. A tejesasszonyom kölyke. Tőlem tanulta a történelmet. Ékes magyar nyelven méghozzá. Úr akart lenni a csobán! Ergo, felfogta, hogy egy magamfajta hazafi nem maradhat ki a történelemből, amelyet oktat. Éppen amikor zajlik.
- FŐJEGYZŐ: Ügyelt volna az árvákra inkább.
- HALINA: Mit szólna az utókor, hogy most, amikor a maradék haza hív, én szabadon dekkolok? Aztán csak elmesélem.
- FŐJEGYZŐ: Könnyű annak, akinek nincs családja.
- HALINA *(most komoly)*: Esmét is lehet szeretni, Kázmér bátyám. Csak gyakran nem szabad. És a leggyakrabban: nem is viszonozza.

Közben a cirkuszisták is a hírhozó köré gyűltek.

IDOMÁR (*tisztelettel*): Az oroszlanokat tesszett látni?

HALINA: Úgy hiányoztak azok a felforduláshoz, hogy aztán pont illettek belé. Bőgnek, hogy csak úgy dagad tőlük a honfiúi kebel. Magyar állatok ezek, ha nem tévedek.

IDOMÁR: Éhesek a drágáim.

HALINA: De legalább üres a piactér. Egy csóró sem mer a közelükbe menni. A mellékutcákban járják a hórájukat. Oroszlanzenére.

NAGYLAKI: S a város?

HALINA: Béke van, de rend nincs. Megütötte a csőcselék a történelem szele. El nem képzelhetem, hol rejtegettek mostanig annyi nemzeti zászlót. Versenyt lobognak a fáklákkal, örömtüzekkel. És lefogadom, hogy kilenc hónap múlva hirtelen megszaporodnak a szőröstalpúak, mert nagyban dúl ám a szerelem. Kimutatja majd a Népszövetség, hogy abszolúte többségben vannak.

BOHÓC: Na végre, egyesültek!

HALINA: Csakhogy hiányzik még az egyik partner a szerelemhez. Magukkal csinálják, maguknak.

NAGYLAKI: Professzorom, van ezeknek elég erejük, hogy rendet tartsanak?

HALINA: Mármint hagyományuk?

NAGYLAKI: Adminisztráció. Be tudnak rendezkedni idejében? Hiszen a régi hatalom – lám – itt van, bezárva. Node, az új...

HALINA: Holnap majd meglátjuk, mire képesek.

FŐJEGYZŐ: Ezek mindenre.

NAGYLAKI: Mi van itt? Szabad rablás – a saját területükön?

HALINA: Majdnem. Örömnem. Ki akarják élvezni a nemzeti szabadságot, amíg még lehet. Tudják a csórók, hogy holnap jön az új hatalom, a botbüntetés, a dézsma, jönnek az új urak, akik otthon még vízholdnak sem voltak jók.

NAGYLAKI: És a hadsereg?

HALINA: Holnap.

GÁSPÁR: Ma. Most. Az imént.

HALINA (*közlendője lényegéhez érkezett, körülmenyes*): Egység szerint, holnap déli tizenkét órakor. Akkorra tervezték a kulcsátadást, nem? Harangzúgás, díszszemle, mi-egyéb... Éppen csak polgármester nincs, aki átnyújtsa nekik a város kulcsait. Igazság szerint kulcs sincsen. Jelképes az egész, akár a turulmadár. Elszállt, uraim.

A templombeliek döbbsenten hallgatják.

GÁSPÁR: De akkor kik ezek?

HALINA: Azért jöttem, hogy ezt közöljem önökkel, uraim. Ezek nem azok. Ezek a mieink. A mi románjaink.

FŐJEGYZŐ (*lerogy a padra*): Megölnek.

PAP (*mintegy magának*): Imádkozunk.

NAGYLAKI: Ezekre semmilyen egyezmény, szerződés nem vonatkozik. Mi csakis reguláris hadseregnek adhatjuk meg magunkat. Csak a törvényes hatalomnak.

TISZTIORVOS: Holnap... Addig tart a haladék. Hát várjuk ki, őrnagy úr. Ennél nehezebb már csak az a tudat, hogy nem rajtunk múlik a sorsunk. Nem mi választjuk meg az időnket, mégsem.

FŐJEGYZŐ (*rémült dühvel*): Fogja be a száját, maga polyák. Magának már mindegy. Maga így is, úgy is felfordul.

PAP: Uraim!

ANNA (*Főjegyzőhöz*): Édesapám, maga beteg. A kedvemért.

GÁSPÁR: Nem gyűlölhettek bennünket ennyire.

HALINA: Miért, mi szerettük őket annyira?

ANNA: Ha nem törvényes semmi: akkor forradalom van. Hát rajta!

FŐJEGYZŐ: Maradj magadnak!

ELLA (*a háttérből rohan elő, rikácsol*): Nem volt elég? Nem volt elég? Ez lett a vége a forradalomnak!

TISZTIORVOS: Nem mindegy, milyen az a vég.

Ella a nyakába csimpaszkodik, mintegy lefogja.

ANNA: Ez az igazság. Kezdtől fogva. Hagytuk, hogy bezárjanak ide, és semmit nem tettünk ellene. Hagytuk, hogy a törvény intézkedjen: helyettünk. Tisztelendő úr! Magyarok csakis valami ellenében lehetünk? Itt minden ellenünk van. Mi vagyunk

mi akkor? Mindannyiunkat ide, egy helyre zártak, bárkik legyünk, bárhonnán valók. Mi pedig – maradunk magunknak.

BOHÓC (*kiáll középre*): Én magyar ember vagyok.

PAP: Én békességre, türelemre intettek benneteket.

GÁSPÁR: De nem megadásra is. Magunkra hagytak: magunknak kell tehát az életünkért megküzdenünk.

TISZTIORVOS: Eljött az a perc.

ELLA (*kétségbeesetten*): Várj. Várj!

NAGYLAZI: Belátom, most valóban az idő parancsol, nem a törvény. Nem bízhatjuk magunkat mások becsületére.

FŐJEGYZŐ: Miféle becsület az, amelyiktől félni kell?

ANNA: Hát akkor, rajta, apám, ha nincs férfi más.

GÁSPÁR: Tisztelendő úr, oldozza fel a zászlókat a szentség alól. Lándzsa, pika lesznek ezentúl. Jó keményfa rúd a nyelvük. Réz-hegyűek.

HALINA (*eddig borúsan figyelt, most lelkesen*): Gyilok lesz a dísz! Szabaddá tett a kényszer. Ó, én mindenkit úgy szeretek!

PAP: Isten bocsássa meg nekünk...

BOHÓC: Segítsen inkább, ne csak imádkozzon.

PAP: Bocsássa meg Isten, hogy bajaink közt, önző emberek, megféledeztünk fia születésének ünnepéről. Holnapután Karácsony, barátaim. A Megváltó eljövetele...

Megilletődötten elhallgatnak. Ebbe a csendbe csörtetnek be a fegyveresek. A más felekezetű elöljárókat kísérik: Hentert és Kerekit. A kórusban megjelenik Ezredes. Mellette Adam. Később közöttük a Körzetvezető. Mindenki felfelé, feléjük néz.

HALINA (*halkan, de nagyon hallatszik*): Éljen a szeretet ünnepe.

ADAM: Figyelem, figyelem! A Körzetvezető úr fontos bejelentést kíván tenni.

Körzetvezető előmaszírozik a kórus korlátjág. Merev, bőrkabátos, meglehetősen fiatal, de teljesen ősz hajú férfi. Papírlapot bont ki, és idegesen akcentussal felolvassa a nyilvánvalóan más által, elfogadható magyarsággal fogalmazott szöveget.

KÖRZETVEZETŐ: Polgárok! Az újonnan megalakult Honmentő Bizottmány nevében fordulok hozzátok, szűkebb hazánk egy válságos pillanatában. Szülőföldünket közelebből királyi hadsereg szállja meg, nemzetközi egyezmények értelmében. Ezek az egyezmények azonban csak az itt lakó magyar népességet és a régi adminisztrációt kötelezik a terület békés átadására, az őslakos románságot nem. Mi pedig, ismerve az ókirályság állapotát, céljait, szándékait, tiltakozunk gazdasági, társadalmi, kulturális és erkölcsi rendjének ránk kényszerítése ellen. Az általunk is vágyott és támogatott nemzeti egységnek nem szabad az ókirályság gazdasági és erkölcsi szintjén megvalósulnia, tehát az ősi román föld, Erdély pusztá elfoglalása, hatalmi bekebelezése számunkra elfogadhatatlan. Az egyesülést lelkesen megszavaztuk ugyan, körülményeit viszont mi magunk szeretnénk meghatározni. Az európai kultúra emlején nevelkedve, százados harcok után, saját értékeinket védjük, bárki ellen, aki más tér és kultúra törvényeit kívánja velünk szemben érvényesíteni. Egyenlő félként, független polgároként akarunk az új ország részévé válni. A most következő küzdelem azonban, a jelenlegi helyzetben, a többségi románság belső ügye. Éppen ezért a kisebbségi magyar lakosságot és annak vezetőit – megértésüket kérve – ebből a harcból kivonjuk, védelmünk alá vesszük, újabb rendelkezésig elkülönítjük. Polgárok! Elérkezett az igazság pillanata.

HALINA (*felsóhajt*): Túl szép ez, ha igaz.

BOHÓC: Imádkozzunk.

(*Függöny.*)

MÁSODIK FELVONÁS

Szín ugyanaz. A sötét templom, éjfél előtt. Az ajtóban fegyveres őt (Doricá). Pap a feltételezett áldozórácsnál, az előtérben térdel. A fogvatartottak többsége a padokban alszik. A református Kereki izgatottan figyel, Henter, a szász bankár elkülönülve ül. Halina az első padban az álmos Cirkusz-igazgatónak magyaráz.

HALINA (nem patetikus, inkább kissé fájdalmas): ...Erdély nem hegy, fenyőfa, patak, nem könyv vagy kitalált vallás. Erdély egy eszme. Ezért nehéz megvonni a határait. Mindannyiszor boldogan mosolygok a tévedéseken: amikor hallok, hogy a Keleti Kárpátoktól nemcsak a Királyhágóig, hanem attól nyugatra is Erdélynek nevezik ezt a földet. Északon Szatmárt is beleértik. Jól van ez így, mondogatom, és azért lehet így, mert Erdély egy eszme...

CIRKUSZIGAZGATÓ (lecsukódó pillákkal bólogat): Hova tovább...

HALINA: Úgyhogy nem lehet elfoglalni, megszállni, elvenni. Túlterjed saját határain. Valahol fent van, a föld felett. A tanítványaimnak mindig azt mondom, a magyarság jobbik részét nevezik erdélyinek, bárhol éljen is az. Lehet, hogy a románság javát is... A hazájuktól messzire szakadt százszok. Mi más nemzetek között, egy kicsit mindig is veszélyben élünk, s ez kielezi az érzékeket. A tudatosabb rész az... Aki nem egyszerűen beleszületett, hanem tudja is... Az erdélyi ember szabad, még zsarnokság alatt is: választhat, mi akar lenni. Lehet más, mint aminek született: román, szász, bármí.

Cirkuszigazgató elalszik, mellére csuklik a feje.

HALINA (csak magának): Ez a szabadság azonban: védtelenség. Tudjuk, milyen mulandók vagyunk. Hiszen mások is lehetnénk, átváltozhatnánk... De a választás ideköt. Kizár minden másból. Kicsik leszünk és megrogzítottak. A terünk is szűkös, úgyhogy a szorításban a magasság felé törünk. Lehet, hogy menekülünk. Magasba vagy a mélybe. Egy itt mélység és magasság. Egyre közelebb kerülünk így az emberi lényeghez. A testi létünket is átérezzük, naponta, mert tudjuk, hogy megszűnhet bármely pillanatban...

A toronyóra lassan tizenkettőt üt. Az alvók felébrednek, a virrasztók felfigyelnek. Csend.

NAGYLAKI: Holnap van.

HALINA: Meglesz ma mindenre a bizonyosság.

Csend.

NAGYLAKI: Kivel politizálgatsz itt éjnek évadján, professzorom?

HALINA: Ó, csak megpróbáltam elmagyarázni egy oktondi tudatlannak, hogy mi itt jobban tudunk félni, mint remélni. Ki is élvezzük a rettegést. Embernek érezzük magunkat, ha fenyegetnek. A veszélyre érzékenyebbek vagyunk, mint a boldogságra. Hogy Erdély egy eszme... Az eszmék mindig vonzón veszélyesek. Felemelnek... Elveszíthetjük lábunk alól a talajt. Elragadnak a földről...

NAGYLAKI: Most nem bánám.

HALINA: Rajongók vagyunk, az is lehet, hogy megszállottak. Attól van ez, hogy tudjuk, kicsik vagyunk és mulandók. Éppen ezért most és egyszerre kell nekünk minden...

NAGYLAKI: Embere válogatja. Az a paraszt ott (az ajtó felé mutat) beérné a télkabátoddal. Biztosan fázik.

HALINA: Tudod, miért félek tőlük én? Mert ők is rajongók, megszállottak.

NAGYLAKI: Csak győztek, professzorom.

HALINA: Azt hiszed, csak a földet akarják? Ugyan! Valami mást. Valami eszmeit. Nemzetet. Fajt. Vallást. Szabadságot. (Mósoltyog.) Efféle elvontságokért szokás meghalni.

NAGYLAKI: Megtettek egyszer egy kivégzőosztag parancsnokának. Megdöbentően egyszerű dolog volt. Vér, velő, szar, ami az emberből kijön.

HALINA (kuncog): Tudod, őrnagy úr, furcsa módon az hangzik fennköltnek most, amit

te mondtál... A vér, a velő, meg a... Rop-
pant patetikus.

NAGYLAKI (*mosolyog*): Fura ennek a hely-
nek az akusztikája.

*Kereki, az Ipartestület elnöke lép hozzájuk. Mo-
kány kis ember. Halina és Nagylaki ügyet sem
vetnek rá. Később elbeszélnek mellette.*

KEREKI: Min mulatnak az urak? (*Csend.*)

Megvagyunk tulajdonképpen, igaz is.
(*Csend.*) Hadd egyeljék egymást, mint a ré-
pát, odaki, elég szaporák, nem igaz? (*Nem
felelnek neki.*) Megvéd az Isten, nem tekint
az a felekezetre. Ugye? De nem lehetne egy
kicsivel nagyobb tüzet rakni? A végén még
megvesz Isten hidege. Ilyen szegény a pápis-
ta eklézsia? (*Ez is üresen hangzik; suta tréfái-
ra sem kap választ.*) Kiküldénem ezt a Dori-
cát, fusson el a műhelyig forgácsért. (*Az ör-
re céloz.*) Minek neki puska? Ugye me-
gyünk ki mi a veszedelembé. Hát nem? Én
nekik is adtam forgácsot, széldeszkrét, tü-
zelőt, mindig. Nem néztem, hogy másféle
anya szülte. Vittek volna azok maguktól is.
De így legalább megköszönték. Két ilyen
inasom van, tudják, éppen csak irtó nagy-
bélűek. Kíváncsi lennék, mostantól ki ad
nekik enni? Nálam jól megvoltak, ipart ad-
tam volna a kezükbe. De hát nekik puska
kell. Az is német gyártmány. (*Legalább Ha-
linát szeretné bevonni a beszélgetésbe.*) A ta-
nár úr is, megtanította őket erre-arra, em-
berségre, tisztességre, megymásra. Ugye,
tanár úr? (*Reménykedve.*) Csak nem vete-
mednek valami gonoszságra, ha megtanul-
ták a leckét.

HALINA (*Nagylakihoz*): A hidegről jut
eszembe. Szép textust adott elő a Körzet-
vezető úr, vagy mi a csuda ez. Egy dolog za-
vart csupán: hogy az én bőrkabátom volt
rajta.

NAGYLAKI: Magyar ember írhatta neki azt
a szöveget. Túl jó.

HALINA (*idézi*): Elérkezett az igazság pilla-
nata... Ha egy ellenfél mond ilyent: jólesik.
De egy magadfajtatól fenyegetésnek hang-
zik.

NAGYLAKI: A spanyol feerián az igazság
pillanata egyet jelent: megölik a bikát.

KEREKI: Ide kellene szólítani azt a suhancot,
mégis. Ez kísérte át a családomat a vonalon.
Most már akár Pesten is lehetnek. Kér-

dezzem meg tőle, hogy egészségben átjutot-
tak-e?

HALINA (*Nagylakihoz, Ezredesekre célozva*):
Most vajon hol lehetnek?

NAGYLAKI: Melegben valahol. Talán éppen
nálad, otthon. Most nekik hull a forgács.

HALINA: Lehet, hogy készakarva hagytak
magunkra? Puhítanak...

NAGYLAKI: Miért, olyan kemények vol-
tunk talán?

HALINA: Rejtélyes az a szöveg. Éppen mert
túlságosan világos.

NAGYLAKI (*legyint*): Szónoklat. Haza, nép,
szabadság...

HALINA: Lehet, hogy ők még hisznek
benne. De azért válaszolniuk kellene né-
hány kérdésre. *Valójában* miért csinálják
ezt? Hogyan gondolták mégis? Mit remél-
nek?

KEREKI: Most majd megkapják a magukét.
Azt sem mondhatják, hogy mi poroltuk ki
a csepűgatyájukat. Elfűjják őket, mint a
miligyertyát. Egyet se féljen, tanár úr. Ki-
bírnak mi ezt is. Én a magam részéről nyu-
godt vagyok, ugyebár. A családom, ugye,
biztonságban. Én a helyemen. Azt mon-
ták: előljárók a templomba! Hát jó, itt va-
gyok. Rosszabb helyre is kerülhettem volna
egy templomnál, nem igaz? Úgy elképvisel-
lem én itt az iparos társadalmat, nem lesz rá
panasz. Nem futok el én, ilyenektől.
Visszasiríják még magukat énhozzám. Nem
tud még egy olyan műhelyt csinálni nekik
senki.

NAGYLAKI: Kereki úr! Mégiscsak hívja ide
a legényét. Szóljon neki, hogy beszélni aka-
rok az ezredesével.

KEREKI (*boldogan*): No ugye! (*Kiált.*) Doricá,
te!

Az alvók felriadnak, rémültek és tétovák.

KEREKI: Pardon. Nem vagyok katolikus
ugyebár.

*Kereki az őrhöz megy, beszél hozzá. A padokból
felszedelőzködnek, előjönnek az emberek.*

TISZTIORVOS (*nehéz álomból ébredve*): Elég
volt a viccből. Haza akarok menni.

ELLA (*hisztériás*): Igenis, én nem hagyom,
hogy az én házamban dőzsöljenek. Egy
szemhunyást nem aludtam.

TISZTIORVOS: Magyarázatot akarok. Magyarázattal tartoznak.

ELLA: Tolják csak ide azt a diadalmas képüket.

TISZTIORVOS: Mondtak valamit – álljanak a szavuknak.

FŐJEGYZŐ: Ezek soha.

CIRKUSZIGAZGATÓ (*magyarázza*): Ezek, kérem, letartóztattak. Egyszerűen lefogtak.

IDOMÁR: Rabságban tartják az oroszlánokat.

TISZTIORVOS: Nemes szándékok, szép szavak, magyarul – és erőszak a vége.

FŐJEGYZŐ: A velege! Erőszak a velege.

ELLA: Nem lehet dobbal verebet fogni.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Most mondja az idomár úr, hogy az oroszlánokat is letartóztatták.

NAGYLAZI (*csitítani próbál*): Uraim, nem történik semmi baj, ha nyugton maradunk.

Erre kitör a pánik.

TISZTIORVOS: Nem várom ki a végét. Nem én, soha.

FŐJEGYZŐ: Nekem ne parancsolgassanak. Nekem senki se mondja, hogy nyugodjak meg.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Nekünk, kérem, jogaink vannak. Én csak a hatályos törvényekre hivatkozom...

FŐJEGYZŐ: Honnan tudnák ezek a törvényt?!

TISZTIORVOS: Trianonban megmondták nekik.

ELLA: Mert mindent a hátunk mögött intéztek.

IDOMÁR: Én rájuk uszítom az oroszlánokat. Mindenkit feletetek az állatokkal.

FŐJEGYZŐ: Hol a lányom? Annuska, ide gyere!

ANNA (*Gáspárral ül egyik padban, csendesen*): Velem maga többé nem kiabálhat. Itt vagyok.

FŐJEGYZŐ: Azt tész, amit én mondok.

ELLA (*zokog*): Haza akarok menni. Gyereket akarok. Gyereket akarok szülni, és nem engedik.

TISZTIORVOS: Beteg ember vagyok. Vegyék tekintetbe... (*Tüntetően köhög.*)

FŐJEGYZŐ: Én vagyok beteg. Én öreg is vagyok már.

TISZTIORVOS: De én vért köpök.

FŐJEGYZŐ: Szédülök, mindjárt elesek. Anna, gyere, fogjalak meg.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Mi külföldiek vagyunk, kérem.

IDOMÁR: Alföldi legény vagyok én, velem nem lehet kukoricázni.

ELLA: Mit vétettem én? Miért csinálják ezt velem? Miért nem hagynak?

FŐJEGYZŐ: Mondjon már valaki valamit.

PAP (*aki eddig térden imádkozott*): Velünk az Isten.

ELLA: Elhagyott. Elhagyott. Még a fiát sem küldte el.

TISZTIORVOS: Idegen kézre adott minket az Isten.

FŐJEGYZŐ: Szóljanak. Mondják meg.

ELLA: Nem értik? Be vagyunk zárva. Hogy-hogy maguk nem értik?

KEREKI (*törtet előre az ajtótól*): Nem érti. Hiába beszélek neki, nem akarja érteni. Tánár úr, ez már nem tud magyarul.

HALINA (*eddig szkeptikusan figyelt*): Beszéljete csak. Tisztuljatok meg.

A teljes zűrzavarban Artistanő – kék-ezüst trikóban – meleg kabátjából kihámozódva, a padok tetején a szőszélig egyensúlyoz, fellendül rá, mutatványba kezd. A valószínűtlen tüneménytől a többiek ámulatan hallgatnak egy ideig.

ELLA: Blaszfémia!

FŐJEGYZŐ: Szentségtörés. Lehetséges, hogy gyalázat.

KEREKI (*elnézően, sőt enyhe csodálattal*): Művészek!

ELLA: De azért felháborító.

TISZTIORVOS: De azért szép.

FŐJEGYZŐ (*Paphoz*): Tisztelendő úr, itt maga parancsol. Tegyen már valamit.

PAP (*szótlanul csendre inti őket*).

Artistanő néhány mutatvány után, mint ki jól végezte dolgát, a helyére megy, bebújik a kabátjába. A döbönt némaságban megszólal az el-

*különülten ülő szikár, elegáns, sétapálcás úr:
Henter, a szász bankár.*

HENTER: Hülyék.

FŐJEGYZŐ (*dühösen*): A bakszász csak hallgasson!

Az újabb, zavart csendben Gáspár lép elő, csitítani próbál, egyúttal ez első szónoki kísérlete.

GÁSPÁR: Polgárok! (*Helyesbít.*) Nem. Barátaim! Emberek! Elhangzott tisztán itt, mit akarnak, mi a szándékuk. Minket pedig nem vakíthat el annyira a bánat, hogy ne lássuk az igazságot. A jó szándékot. Nem lehetünk annyira keserűek még, hogy ne higgyünk a baráti szónak. Ígéretet kaptunk, hogy megvédenek...

FŐJEGYZŐ: Ha tudnak. Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka.

KEREKI: Igaz is, el kell hogy számoljanak velünk.

BOHÓC (*keserűen*): Hit, Remény, Szeretet...

GÁSPÁR: Igen. Megtart a hit, azt mondják, és így igaz. A hit tartott meg itt, a helyünkön, hogy nem futottunk el. Megtart a hit önmagunknak. Megtartja az ép eszünket legalább.

FŐJEGYZŐ: Ha rosszat akarnak nekünk, eddig már megtehették volna.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Azt mondják, nem vérszomjas fajta ez.

IDOMÁR: Pásztorok.

BOHÓC (*skandálja*): Pásztorok, pásztorok, Betlehembe...

A bizakodó bizonykodás hovatovább éppen olyan hevesen – szinte pánikban – zajlik, mint az előző, kétségbeesett jelenet.

KEREKI: Puliszka nem robban.

GÁSPÁR: A saját véreikkel is szembeszállnak. Mi más ad erőt nekik, ha nem a hit? A hit a maguk igazában, bármi legyen is az.

FŐJEGYZŐ: Még a nemzetközi egyezményekkel is szembeszállnak. Ők is tudják, hogy igazságtalan.

GÁSPÁR: És éppen úgy magukra hagyottak, akárcsak mi. Az egész világ ellen küzdenek. A magányt választották: önmagukat.

TISZTIORVOS: Erdélyi fajta.

ELLA: Még katolikus is van közöttük.

KEREKI: Ismerjük is egymást, nem igaz?

BOHÓC (*kikiáltóként*): Hit! Remény! Szeretet!

GÁSPÁR: Nem azon múlik, ki él régebben ezen a földön, hanem hogy ezután hogyan él. Ők most megpróbálnak méltósággal élni. És most már nem ronthatják el...

FŐJEGYZŐ: Nem követik el még egyszer azt a hibát, mint '48-ban.

KEREKI: Nem hagyják még egyszer becsapni magukat, hogy ellenünk jöjjenek, színigaz.

TISZTIORVOS: Őket is, minket is magunkra hagyott az anyaország...

BOHÓC (*dúdolva*): Két pogány közt egy házárt...

TISZTIORVOS: Most már nincs más, ahova álljanak, csak mellénk állhatnak.

KEREKI: Olyanok vagyunk, mint Jancsi és Juliska a mesében, árva gyerekek...

ELLA (*ezt is kiáltva*): De nagyon szépek a gyerekeik, egészségesek.

TISZTIORVOS: Fialat nép, egészséges még, nem fáradt ki.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Én mondom, kérem, olyan fogékonyak a művészetre, akár a gyerekek.

IDOMÁR: Megetették az oroszlánokat. Ha nem, idehallanám a bőgést.

GÁSPÁR: Hős minden nép, amely képes volt túlélni, megtartotta önmagát. Minden nép mögött ugyanannyi évszázad áll. Előtte ugyanannyi veszély...

ANNA (*Artistanőhöz*): Menjen, könyörgöm, csillapítsa le őket. Halálos álmok ezek. Gyerünk, hiszen a szemüknek sem hisznek.

Artistanő komótosan leveti nagykabátját, a padokon át indul a szőszék felé. Ott azonban Ezredes jelenik meg. A kórusban ugyanakkor feltűnik a puskás II. népfelkelő, az ajtóban Adam. Némán figyelik őket.

HENTER (*a csendben*): Hülyék.

HALINA (*Ezredesre célozva, Paphoz*): Látom, tisztelendő úr, mégiscsak helyet cseréltek.

PAP: Nem vagyok én méltó. Semmit sem tudok. Mintha anyám se lett volna.

TISZTIORVOS (*felocsúdva*): Még egy ilyen éjszaka, és megtévelyodünk. De tényleg. Maga szerint, Nagylaki, a tudatlanság szüli

a tehetetlenséget, vagy fordítva? Az a baj, hogy túlságosan okosak vagyunk?!

NAGYLAKI: Figyeljen csak. Most jön a vas-tagja.

EZREDES (*egy percig dölyfösen feszített a szószéken*): Nohát, nohát! Látom, jól vagyunk. Mi embereink harcolásra készen, önök jól. Imádkoznak, mulatéroznak. Ami tetszik. Miénkek fájnak. Magukat védik.

PAP: Ön megszentelteleníti a szószéket, Ezredes. Cirkuszt csinál a templomból.

EZREDES: Megmondom én, mi kellene. Maguk legyenek homokzsák. Fagyos homok. És piff-paff-puff. Hősök maguk mögött, piff-paff-puff. De mi nem. És ők sem, testvérek. Magyaroknak lenni jó. Magyar nem fázik. Magyarért, hajszáláért szól, kiáltoz Párizs, London, Budapest. Budapest, Pest-Buda. A mi pénzünkön építették.

ADAM (*zavartan és dühösen „lefordítja” Ezredes szavait*): Az Ezredes úr azt mondja, sorsfordító pillanatokat élünk, és mától kezdve az itteni népek dolga a történelem. A külföldi népegyedeknek meg kell egyezniük egymással, el kell számolniuk, kezükbe venniük a sorsukat. Hiszen, ha bántódás éri egyiket, elestében maga alá temetheti a másikat is.

EZREDES: Éppen úgy mondom. Uraim, én katona vagyok. De tényleg. Kötelességem a harcolás. Ültem, ültem a sarokban, néztem, ki ellen? Senki nem igazi. Dalol, kártyázik, kvaterkázik. Ültem sarokban, kávéházban, gondoltam: ellenség nélkül mit tegyek? Önök barátok, bár nem szeretem önöket. Nem igaziak. Itt most a jó színház. Olyan, mint a háború, az is nagy cirkusz. Most úgy kell látszódnia, önök ellenség. Mintha pus-kájuk volna. Lefogtuk volna. Szinte megöltük, igaz? Jönnek azok, látják, ellenség van, győzelem van, kötelességteljesítés van. Minden rendben van. Velük vagyunk.

ADAM (*„lefordítja”*): Az Ezredes úr azt mondja, az önök elképzelése a keleti Svájc-ról: álom. Itt mindenki kisebbség. Házát, földjét nem viheti át az anyaországba. Anélkül pedig...

EZREDES: Éppen úgy.

ADAM: Éppen ezért, önöknek el kell fogadniuk, ahogyan századokon át mi is elfogadtuk, hogy más államban élnek.

EZREDES: Fordult a kocka.

ADAM (*feszélyezi az egyértelmű fogalmazás*): Ezredes úr, az ön feladata a kivitelezés, nem a magyarázat. Elvi kérdésekben a körzetvezető úr dönt.

EZREDES: Hol van? Földből jött? Föld alól? Égből esett ide nekünk? Jön, beszél, parancsol. Itt vagyok én sok-sok éve, és nekem azt mondják: az oláh obsitos baka. Nekem mondták, nem őneki. Nagylaki úr! A szakállas vagyok. (*Mellkasát mutatja.*) Ekkora szőr, né. Bolond, szakállas öregember vagyok. Csúf. Megecsüdtem: nőjön a szőr a szabadságig. De ma ünnep, tiszta arc. Nem ismerős?

NAGYLAKI: Az orra, talán.

EZREDES: A szem? Szememet nézze szemmel.

NAGYLAKI: Ön mindig a kávéház sarkában ült, igen. És nézett.

EZREDES: Sarokban ültem, Nagylaki. Magasabb rangban, mint ön. Néztem, hogy dalol ön. (*Énekel.*) Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek... Néztem, hogy szónokol Főjegyző. Kártyázik Tisztiorvos. Kaláberezik, s kiáltja néha: kitartás! És panaszkolja a kommunisztákat. Ma gondoltam, nem, tegnap gondoltam, míg vágtam a szőrt, hogy olyan bajuszt hagyok, mint Nagylaki őrnagy. És akkor kvitt. De levágtam. Ne emlékezzem, ha tapogatom.

ADAM: Ezredes úr, uraim, mi a továbbiakban nem akarunk sérelmi politikát folytatni. A mi feladatunk itt és most az...

EZREDES: Tudom én. Ki itt a fő?

NAGYLAKI: Mármint köztünk, ezredes?

EZREDES (*helyesbít*): Ezredes úr, Őrnagy! Ön nulla. Professzor is nulla. Tisztiorvos két nulla. Úgy beszéljen.

GÁSPÁR: Én képviselem ezt a kis közösséget.

EZREDES: Ön felel, ha kérdezek?

GÁSPÁR: Én vagyok a felelős, valóban.

EZREDES: Nagyon jó. Mondom majd, mit mondjon nekik.

NAGYLAKI: Ezredes úr, úgy hiszem, a város előljárói között, a polgármester hiányában is, vannak olyanok, akik kellő felhatalmazással, méltósággal és eréllyel...

GÁSPÁR: Hallotta, Nagylaki úr! Önök le szerepeltek. Levitézettek. Azt mondták, az egyetlen, államalkotásra képes nemzet a térségben a miénk, és közben lassan elvesztették ezt az államot. A többiek nem alkotnak államot, mégis nekik van a legnagyobb. Mire érv, mire jogosít a múlt, ha se tere nincsen, se jövője?

NAGYLAKI: Brávó, Gáspár! Szónokolni már tudsz.

EZREDES: Brávó, Gáspár! Ön itt a fő. Polgármester szinte.

GÁSPÁR: Közölje tehát, mi a szándéka velünk, ezredes.

EZREDES: Majd, ha kell. Eljön az idő, szölok.

GÁSPÁR: Mondja csak a maga nyelvén, én megértem.

EZREDES: Ma érti. Tegnap nem. Ma ért. Holnap már beszél, ahogyan kell, én mondom.

GÁSPÁR: Kikérem magamnak, hogy árulással gyanúsítson.

EZREDES: Aki beszél, megismerzik.

HALINA *(csendesen)*: A madár is a nyelve által vész el.

GÁSPÁR: Vagyok olyan magyar, mint itt bárki más. Maguk talán azért olyan nagyon magyarok, mert más nyelvet nem ismernek. Tudatlanságból. És én nem esem még egyszer abba a hibába, hogy elhiggyem maguknak: ezek nélkül elképzelhető volna ez a föld. Nem kell szeretnünk őket. De akkor is, itt kell élnünk, bárkikkel osztjuk is meg az életünket.

HALINA *(gúnyosan)*: Bizony, bizony, ezek úgy szeretnek, meg is esznek.

GÁSPÁR: Túl nagy falat vagyunk mi nekik.

FŐJEGYZŐ: Kivel tartasz te, Gáspár?

GÁSPÁR: Kázmér bátyám, én vagyok most itt a felelős. Nekem kell megtalálnom velük a hangot.

FŐJEGYZŐ: Félrever a te szíved, Gáspár. Csak azt nem tudom még, melyik oldalra.

GÁSPÁR: Maguknak mindenki áruló, aki békét akar.

HALINA: Békét vagy kegyelmet, Gáspár?

GÁSPÁR: Életet.

HALINA: Csak az a kérdés, milyen életet?

GÁSPÁR: Ezt most már bízva rám, tanár úr. Nem történelemkönyv ez, hogy ott nyissuk fel, ahol akarjuk, és akkor csukjuk össze, amikor tetszik.

HALINA: És főként nem mi írjuk.

NAGYLAKI: Hagyd, professzorom, mindegy, ki beszél, senkinek nincs itt szava. És ne akarj olyan nagyon elől állni, amikor lőnek.

Bohóc, Artistanő előbbi mutatványához hasonlóan, oldani próbálja a feszültséget, produkálni kezdi magát. Ezredes, Adam átmege a sekrestyébe.

PAP *(Bohóchoz)*: Mit képzelsz? Mi maga, kommunista?

BOHÓC: Akkor már inkább zsidó. Azokat még védi a törvény.

PAP: Fejezze be a bohóckodást.

BOHÓC: Én akár el is mehetek. *(Megjátssza, hogy indul.)* Egy percig nem maradok olyan helyen, ahol nem gyakorolhatom szabadon a hivatásomat. Átadom a helyet, tisztelendő úr. Elvégre, ez az ön munkahelye.

PAP: Sajnálom, hogy igaza van, fiam.

BOHÓC: Azt hiszem, én vagyok az idősebb, tisztelendő úr. Civilben akár tegeződhetnénk is.

PAP *(folytatja a tépelődést)*: Tehetetlenségünkben önzőkké válunk, magunkra gondolunk csupán, és elvész az erőnk, amellyel nem tudunk mit kezdeni. *(Bohóchoz.)* Mondja meg a kolleginájának is, hogy köszönöm, amit tett. A legfontosabb, hogy ne vesszítjük el a fejünket.

BOHÓC *(tettetett könnyedséggel)*: Se a reményt. Mi másra való a művészet, papom? Olyan az, mint az imádság. Mondja, mondja az ember, mindegy, hogy mit és kihez, de közben nem figyel semmi másra.

PAP: Mértéket azért ismerhetne... Tudom, mi a dolgom.

BOHÓC: A megváltás azért nehéz dolog lesz.

PAP: Nem kommunista maga, mégis? (*Bohóc szótlannal elvegyül a többiek között.*) Híveim! Barátaim! (*Nem figyelnek rá.*) Az élő Istenre kérlek...

ELLA (*fojtott dühvel*): Jót szól maga, de a legrosszabbkor mindig. Ez a Gáspár gyerek már-már kiszedte belőlük, mit akarnak, mire készülnek. Hagyja most már a férfiakra a piszkos munkát, tisztelendő úr. Szinte irigylem ezt az Annát. Férfi veszi el. Ez a fiú tudja, hogy bármit meg lehet, meg szabad tenni az asszonyért, a családért. Nem imádkozni kell, ahhoz úgysem ért, hanem verekedni. S ha azt sem lehet: osonni, bújni, csálni, kaparni, harapni. Az élet a fő, tisztelendő úr, s az élet mindig bújik, mint testünkben a vér. Végünk, ha napvilágra kerül ez a titok. Mindegy, ki az úr, melyik király, milyen isten. Elolthatják akár a csillagokat is. Szeretni a sötétben is lehet. Olyankor jólesik a férfikéz, akármilyen durva is. Az asszony még a véres férfit is megsimogatja olyankor. Az ölelés is olyan, mint a verekedés, ha igazi. (*Pap lehajtott fővel hallgat.*) Ó, ne legyen olyan nagyon megértő, megbocsátó, tisztelendőkém. Maga is csak férfi. Mondja nyugodtan: céda vagyok. Én pedig azt felelem rá: boldog vagyok, hogy merek ilyent érezni. Jólesik, hogy nem finomkodom itt magának, amikor égek... Verekedés lesz itt, papom, dulakodás, és vér folyik. Anélkül nem nyugosznak el. Kialtszon már rám, hogy hagyjam abba, szégyelljem magam!

PAP (*keresztet rajzol Ella felé, a levegőbe, elfordul tőle, a többiekhez*): Megszületik holnap a gyermek. A Megváltó közeleg. Nézetek magatokba: a világegyetemet betöltő fényéhez képest mily parányok vagytok, milyen kicsi és kisszerű a félelmetek, haragotok. Bűnös önzés előtérbe tolni a rettegést, mintegy pajzsként a szeretet ellen. Vétek belefeledkezni a kétségbeesésbe. Nem állíthatjuk magunkat, személyünket mindennek elé, elsőül. Engednünk kell, hogy beleoldódjunk a mindenségbe, a tündökletes örömbé, amely kitölti azt a születés ünnepén.

GÁSPÁR (*némiképp lekezelőn*): Jól van, tisztelendő úr. De maradjon csak meg az evangéliumnál. Maga nincs szokva a politikához.

PAP: Tudom én a magam dolgát.

GÁSPÁR: Egy szavamba kerül, s kivezetik innen.

PAP: A saját templomomból!

GÁSPÁR: Útban van már a malasztjával.

PAP (*reménykedve*): Mire készültök, Gáspár?

GÁSPÁR: Szegény ember! Mégis azt hiszi, hogy hősök akarunk lenni? Szép volna, csak hogy nem lehet. Tojik ránk a minden-ség. Rejtve, láthatatlanul nem lehet hős senki-ből. Ahhoz közönség kell ám.

PAP: De akkor mi történik?

ANNA (*eddig hallgatta őket*): Megkérdeztem én?

GÁSPÁR (*nyersen*): Nem a te dolgod.

ANNA: De én tudom elvégezni.

GÁSPÁR: Ádámmal, ugye? Ne bízson a nőkben, tisztelendő úr.

ANNA: Csak hadd beszéljek vele.

GÁSPÁR: Ugyanaz. Elhúzódsz vele a félhomályba...

ANNA: Nem esik bajom.

GÁSPÁR: Csak elígérkezel neki. Mi másért beszélne?

ANNA: Ismer.

GÁSPÁR: Több annál.

ANNA: Apám kámfuterja volt. Nem mer hozzám érni.

GÁSPÁR: Még meg is magyarázod! Ettől csak alparibb lesz.

ANNA (*szomorúan, de csodálkozva is*): Mi vagy te, Gáspár? Szűzfiú?

Anna határozott léptekkel a sekrestye felé indul, majd benyit.

GÁSPÁR (*szomorú iróniával*): Újra kell szentelni a templomot, atyám. Meggyalázták.

PAP: Számtalan templomunkat megszentés-telenítették már a megszálló hadak. Tatar, török... Istállót vagy raktárat csináltak belőlük. Kóhalom csak mindenik. Mi visszük belé a szellemet.

GÁSPÁR: Aztán ki kell söpörni belőle a lócitromot, s felszentelni újra. Arra az időre tartogassuk magunkat, atyám. Azt mondja el ezeknek. A túlélésre kell berendezkednünk. A mese, az imádság ahhoz nem elég. A hadak múltán a templom se szent, a jó

- érzelmeik sem azok. A tisztátalan helyen a gazság is helyén van, odaillik.
- PAP: Bűnre vezet a spekuláció, fiam. Nem élhetsz csak az eszed szerint, amikor szíved is van.
- GÁSPÁR: Az én szívem most csak arra kell, hogy elég vért pumpáljon az ereimbe. Ennyi az egész. Ez is sok. Egyszer majd jónak, szépnek lenni is jut időnk. Erőnk... Most az eszünkkel meg kell védenünk a szívünket. *(Felcsattan.)* Miket beszéltek! Istenem, hogy rühellem ezeket az ócska jelképeket. Utálok a szívemet, atyám.
- PAP: A szavakat utálok csak, fiam.
- GÁSPÁR: Túl sokat hallottam belőlük, igaz.
- FŐJEGYZŐ *(jön)*: Maguk miről beszélnek itt?
- PAP: Istenről, azt hiszem.
- FŐJEGYZŐ: Gondolkodtam a dolgon, Gáspár. Te most valóban és tulajdonképpen Erdély templomában állasz. Úgy viselkedj. Nincs helye itt...
- GÁSPÁR: A helytállás helye ez, tudom.
- FŐJEGYZŐ: Templom. Téglalobozat tartja az ég helyét, és el lehet képzelni ezeket a kőoszlopokat fenyőszáknak.
- GÁSPÁR *(gúnyosan megértő)*: Gondolkoztunk. Van szállásunk, ételünk. Talán még bajunk sem esik. Nem loholunk kenyér után, asszonyföltés sem gyötör. Eddig azt mondtuk: ez a hazánk – és csak éltünk benne. Most szeretjük csak, amikor elvesztett.
- PAP: Benne élsz.
- GÁSPÁR: Vagy álmodom. Gondolom. Mikor jutott idő mostanig, hogy a lelkünkéről, Istenről gondolkozzunk? Hálások lehetünk az alkalomért. Kár, hogy azt sem mi teremtettük meg magunknak...
- FŐJEGYZŐ: Mondom is, hogy nem gondolkodni kell, hanem cselekedni.
- GÁSPÁR: Mondja, tényleg mondja.
- FŐJEGYZŐ: Feltoltad magad nagyvezérnek, akkor teged is a dolgod.
- GÁSPÁR: S maga mit tanácsol, Kázmér bátyám?
- FŐJEGYZŐ: Megmondtam: teged a dolgod.
- GÁSPÁR: Megmondtam, bizony, maga meg.
- FŐJEGYZŐ: Mi neked ügye vagyunk jók semmire. Azaz mégis. Bármit csinálj, mi isszuk meg a levét. Aldozatnak még jó vagyunk. *(Szelíden.)* A lányra, Annára, azért vigyázz.
- Főjegyző a padok felé indul, Gáspár utánaszól.*
- GÁSPÁR: Kázmér bátyám!
- FŐJEGYZŐ *(halkan)*: A tied. Elvetted, neked adom.
- GÁSPÁR *(egyedül)*: De ki ellen? Ki ellen lehet? Adj, Uram, biztos ellenséget a megmaradáshoz.
- Anna jön a sekrestyéből, valósággal magával cibálja Adamot.*
- ANNA: Mondja el nekik!
- ADAM: De hiszen tudják.
- ANNA: Hiába tudják, ha nem hiszik.
- ADAM: Hogy lehet ezt elmondani? Ez egy nép lelke...
- ANNA: Cöcö! Egy nép lelke... Ilyent csak a vesztesek mondanak. Meg akik háborúra készülnek, és lelkesíteni akarják a veszteseket holmi emelvényről. Haza, nép, szabadság – a sértettek jelszava. A győztesek rendelkeznek és cselekszenek, méghozzá a saját nevükben. Azt hiszik, hogy élnek.
- ADAM: Most valóban egy nép lelkéről van szó...
- ANNA: Imént még a vér szaváról beszélt nekem.
- ADAM: Mert maga nő, Anna.
- ANNA: Mondja hangosan. Lássuk, miképpen hallatszik. Ne aggódjon, most majd figyelnek magára az urak. Nem a pucerkimár.
- ADAM *(ettől visszazökken fennkölt szerepébe)*: Polgárok! Mint hallották, mi, e föld őslakói, úgy döntöttünk, nem fogadjuk el az idegen hatalmat, habár saját véreink hozzák szuronyukon. Nem akarunk törökös bojárrok, német származású király alatt élni. Nem akarunk jobbágyi sorsot, botbüntetést, fanarióta hivatalnokokat, középkori szellemet...
- HALINA: Jó, jó, mi is tudjuk, mit *nem* akarunk, de...
- ADAM: Szabadságot akarunk!

ANNA (*feddően rászól*): Adam! Térjünk a tárgyra.

ADAM: Nem akarjuk egyik idegen uralmat a másikra felcserélni. Itt az alkalom, hogy a magunk urai legyünk.

FŐJEGYZŐ: Meg a mieink.

ADAM: Nehéz döntés volt. Választanunk kellett: a nemzet egysége és a szabadság között. A vér szava ellene szólt a...

ANNA: Adam!

ADAM: Századokon át a nemzeti egység eszméje éltetett itt bennünket, az adott erőt. A balászfalvi népgyűlés aztán ki-mondta végre az egyesülést...

FŐJEGYZŐ: No ugyan! Mire odafuvarozták a népet, már maguknak állt Párizsban a zászló. Utóbb rakták a talapzatot a szobor alá.

ANNA: Főjegyző úr, kérem! Hagyják beszélni. Maguk akarták hallani. És ne feledjék, hogy magyarul mondja.

FŐJEGYZŐ: Ennyi benne az érdeme.

ANNA: Gyerünk, Adam. Ne törődjön velük.

ADAM: Önök tudják, milyen az: a politika játékszerévé válni. Amikor alku tárgya lesz egy nép. Mi pedig tudjuk, belátjuk, hogy ahogy ezt a döntést Párizsban meghozták, ugyanúgy hozhatnak egy ellenkező döntést is, ha úgy fordul...

NAGYLAKI (*elismerően*): Okos.

HALINA: Csak előrelátó.

ADAM: Önök ismerik, mit jelent a többség hatalma, még ha saját fajtánkbéli is az a többség. Önök olyan birodalomhoz tartoztak, amelyiknek két fővárosában erdélyi cigánynak csúfolták a magyarokat is. Megérezték rajtuk a románszagot. Rajtuk pedig most a magyarszagot torolják meg a jövevények.

GÁSPÁR: Te csak ne sorold a mi sérelmeinket!

ADAM: Ha maguk most ellenük fordulnak, megszegnek egy nemzetközi egyezményt. Mi nem. Minket nem kötelez semmiféle döntés. Trianonban a magyarokról határoztak, nem rólunk. Magukat le lehet kaszabolni, ha a törvény ellen láznak, bennünket azonban nem irthatnak ki a saját véreink.

NAGYLAKI: Reménytelen.

HALINA: Bizony, nagyon magyaros.

ADAM: Igen, tudjuk, hogy nem győzhetünk. (*Döbbenet.*) Nem is győznünk kell, hanem a saját törvényeink szerint élnünk. Mi magunk akarjuk eldönteni a sorsunkat. És úgy döntünk majd: egyesülünk az anyaországgal.

FŐJEGYZŐ: Mondtam én: cirkusz az egész.

TISZTIORVOS: Minket pedig magukkal együtt lőnek halomra.

ADAM: Önök foglyok, tehát ártatlanok. És nyugodjanak meg: nem lesz itt semmiféle lövöldözés. Ünnepelni jöttek, nem harcolni. A saját véreik ellen harcolnának? Amikor békésen is megkaphatják? Ugyan! Lejátszott játszma ez.

NAGYLAKI: És maguk egy lezárt játszmában akarnak előnyt szerezni?

ADAM: Pontosan.

HALINA: Én mindig nagyra becsültem az idealistákat. De úgy látszik, az idealisták dilettánsok is. A dilettantizmus pedig veszélyes dolog. Főként a politikában.

ADAM: Nem politika ez. Éppen, hogy nem politika többé.

HALINA: Hát mi a fene? Hősiesség? A hősiesség az idealisták dilettantizmusa. (*Nagylakihoz.*) Ez jó mondás volt, mi? De ki fog emlékezni rá?

NAGYLAKI: Kössünk üzletet, Adam úr. Mi megadjuk magunkat a bevonuló hadseregnek. Törvény szerint... Úgy eleget teszünk az egyezmény előírásainak. Maguk pedig folytassák csak a külön játszmájukat kedvükre.

ADAM (*mereven*): A körzetvezető úr, azaz a vezetés úgy döntött, hogy önök itt maradnak.

NAGYLAKI: Megokolná?

ADAM: Ez a parancs, őrnagy úr.

NAGYLAKI: Tűszok vagyunk tehát? Mondja ki!

ADAM: Parancsot teljesíték, őrnagy úr.

NAGYLAKI: És a garanciák?

ADAM: Személyesek.

NAGYLAKI: Szavát adja?

ADAM: Úgyse hinne a szavamnak, ugye?

GÁSPÁR: Ebből elég. Vagy elengedtek bennünket, vagy kitérünk.

ADAM: Gáspár! Ne vetemedj erőszakra, mert még hátra lőnek. Törvényes lesz. Pacifikáció.

GÁSPÁR: Engem csak ők lőhetnek hátra. Törvényesen.

ADAM: Valamint az önkéntes rendfenntartó alakulatok. A Honmentő Bizottmány parancsa szerint. Melyiket választod?

GÁSPÁR: Most nálad a puska. De remélem, hamarosan kiverik a kezedből. És éppen a teid. Akkor majd számolunk.

ADAM: Nagylaki úrnak személyes garanciát ígértem. Megadom. *(Főjegyzőhöz.)* Kedves Kázmér bátyám, ezennel tisztelettel megkérem lányát, Anna kezét.

FŐJEGYZŐ: Mit csinálsz te, Ádám?

ADAM: Két rövid á-val kérném.

HALINA: Garanciákat ad. Leányt kér.

TISZTIORVOS: Most már minden kell nekik.

ELLA: Nem is szabad beérni a felével. Semminek.

ADAM: Megismétlem az ajánlatomat. Hajlandó vagyok feleségül venni Annát, az ön leányát. *(A többiekhez, egyre katonásabban.)* Ajánlatomban nincs semmiféle kedvezés, önzés még annyi sem. Nem az a fontos, hogy megnősülök. Az sem, hogy e friggely megmentem a főjegyző úr leányát és családját. Igaz ugyan, hogy nem eshetne bántódása a város új elöljárója feleségének, még ha magyar is az. És az is igaz, tudom, hogy engem sem dicsérne meg az új hatalom ilyen gesztusért. Én azonban vállalom. Nem feltétlenül személyes okból. Az a fő itt, hogy hajlandóságomat nyilvánítom ki, hogy szövetséget kötök magukkal. Mégpedig olyankor, amikor vesztesre állnak, és ez a szövetség számomra sem előnyös. Van valakinek kifogása ellene? Gáspár?

GÁSPÁR: Tedd a dolgod.

ADAM: Főjegyző úr?

FŐJEGYZŐ *(Annára mutat):* Őt kérdezd. Felnőtt.

ADAM: Professzor úr?

HALINA: Képtelenség. Beleillik tehát.

ADAM: Nagylaki?

NAGYLAKI: Van magának elég hatalma ahhoz, hogy érvényesítse is ezt az egyezséget?

ADAM: Tisztiorvos úr?

TISZTIORVOS: Az én véleményem az, hogy...

ADAM *(Kerekihez):* Majszter uram?

KEREKI: Nem az én leányom. Az enyéme már messze járnak.

ADAM: A tisztelendő urat nem kérdezem, ő nem világi személy.

PAP: De gondolj az Úrra.

ADAM: Köszönöm. Megyek, jelentem feleteseimnek, mit döntöttem. Egyezségünk így lesz hivatalos. Vizontlátásra, uraim. Készüljön, Anna! *(El.)*

ELLA: Egyszóval erre ment ki a játék. Le a kalappal. Az egész előljárással megsza-vasztatta.

TISZTIORVOS: Míusz a polgármester.

ELLA: Van itt helyébe ember. És én még azt hittem, férfi.

TISZTIORVOS: Neked csak az számít, hogy férfi legyen valaki. Az nem számít, hogy ember-e.

ELLA: Szeretlek én azért téged, ne félj.

Dorică jön előre az ajtótól.

DORICĂ: A Henter nevű jöjjön ki. Tévesztésből van itt.

FŐJEGYZŐ *(kiáltva):* Ötszáz éve tévedésből van itt a szász.

HENTER *(Doricához):* Jövök, Dorică, jövök. De mondjak önöknek valamit, uraim, mielőtt végleg elválnak egymástól.

FŐJEGYZŐ *(dühét rajta tölti ki):* Elmondtak maguk már mindent a román népgyűlésen. A közös-ülésen. Egy pillanat alatt lepaktáltak velük. Maguk mindig arra az oldalra álltak, ahol a kiváltságokat osztják. *(Egyre inkább belelovalja magát.)* Ne oktasson minket maga. Nem vagyunk kíváncsiak a két-féle igazára. Áll itt, és vigyorog fölényesen, mint akinek sikerült. De: ma nekem, holnap neked. Magukra is sor kerül, akkor jussunk majd az eszébe. Előbb a magyarok, aztán a zsidók, s eljutnak a szászokig is, ha egyszer rákaptak az ízére. Úgy kimossák

magukat innen, mint szart a csepünadrág-ból. Nem lesz itt hely másnak, csak nekik.

HENTER: Hallgasson végig egyszer, főjegyző úr. Lehet, hogy ez az utolsó alkalom. Az a maguk baja, hogy soha semmit nem hallgattak, nem gondoltak végig. Maguk csak a szívükre hallgattak. Emiatt lehetséges, hogy nem állnak többé szóba velem. Ön a jog embere, főjegyző úr, vagy majdnem. És önök mindig azt mondják, de szavalják inkább: a föld adta maguknak a jogot. Nekünk a jog adta a földet. Ez közöttünk a különbség. A jog, a törvény oldalán állunk tehát mindannyiszor. És megvagyunk. Ott állunk, hogy a kedvezőbb törvényre szavazhassunk. Maguk sem tehetnek mást ezután: a törvényes hatalom híveivé kell válniuk, mindegy, milyen nyelvet beszél a gazda. Súghatnak neki. Meg aztán, maguk mondják: pénz beszél, kutya ugat. Ne ugassanak. Egyedül a törvény biztosíthatja az életüket, tulajdonjogukat a földhöz is. Önök azt hangoztatják, s milyen régóta! Extra Hungaricum non est vita. Magyarországon kívül nincsen élet. Mi századok óta hazánkon kívül élünk. De jog s törvény szerint. A törvény a mi hazánk. Ehhez tartásuk magukat. Nem az a fő, hol a határ, hanem hogy mi van a határon belül. Annak szurkoljanak tehát, hogy a rabtartóik kiharcolják a jogot, s az új hatalom biztosítsa a törvényességet. Maguknak az az érdeke, hogy demokrácia legyen: civilizált ország, bármilyen zászló lengjen is felette. Itt az alkalom, hogy – extra Hungaricum – eljussanak Európába. Mehetünk, Doricá.

Henter Doricá kíséretében távozik.

KEREKI *(elismeréssel)*: Református ember ez, Nagylaki úr!

HALINA: Tudja, mi ijeszt meg a maguk valóságában? A predestináció. Az eleve elrendelés. Bizony, én a törvénytől félek.

KEREKI: Nem értek én az efféléhez, tanár úr. De azt tudom, hogy a szászok megélték, s nem is rosszul. Olyan bűtort, mint ők, nem csinált itt senki. Volt nekem egy szász mesterem...

TISZTIORVOS: Ácsi! Félrebeszélünk. Megmondtam én: hajnalra megtévelyodunk.

GÁSPÁR: Délelőtt van már, doktor úr.

TISZTIORVOS: Olyasmiről beszélünk, amit nem érünk fel ésszel. Miért nem magunkról beszélünk? Elmondhatom, hogy fáj itt, idebent. A szívem...

GÁSPÁR: Délelőtt van, doktor úr, nem éjszaka. És még megvagyunk. Mostanra legalább tiszták a frontvonalak. Tudjuk, ki hol áll és mit akar.

ELLA: A jegyesedet akarják, Gáspár.

GÁSPÁR: Nem a jegyesem még.

ELLA: Kérd meg. Ne hagyd, ami a tied. Alkalmas helyen vagy, összead sebtében a pap. Aztán mind jöhet a ficsúr, jégre fut.

GÁSPÁR: Nagyon vágyik egy kis verekedésre, vére, Ella asszony?

ELLA: Mindegy, mire vágyom én, eljön az anélkül is.

GÁSPÁR: Azt kéne elkerülni.

ELLA: Véd meg a kedvesedet, Gáspár. Nem létezhet olyan felsőbb érdek, de még eszme sem, amelyikért egy embert feláldozz.

GÁSPÁR: Törődjön a maga dolgával, Ella asszony. Vért pedig majd köp az ura. Őt védje, ne a más kedvesét.

ELLA *(gúnyosan magyarázva)*: Értettem én, polgármester úr. A magafajtanak nem másra kell az eszme, se a béke, csak takarónak. Anélkül, csórén, maga is kicsi, nagyon kicsi lenne ám. Egy lánynak biztosan nem elég. De se baj, majd megkapja mástól, ami jár neki. Máris van jelentkező.

Megkondul a harang.

TISZTIORVOS: Éjfél van. Vagy dél.

HALINA: Jusson eszünkbe, hogy Hunyadi János győzelmére harangoznak delente, szerte a világon. Talán nekünk is sikerül a túlerővel szemben...

PAP: De hát, ki húzza? Az én harangozóm elmenekült.

GÁSPÁR: És fíz tizenegyet mutat az óra.

NAGYLAKI: Itt vannak megint. Nekik szól a harang. Csak nehogy értünk szólna.

Harangzúgás.

ANNA *(halk révületben)*: A harang délre kongat. Búza hull rám, amint a templomból kilépek. Fehér fátylamon búza perreg, nem a könnyem az. Jobb kezemben virágkoszorú, csupa vérehulló fecskéfé. Bal oldalon egye-

dül csak a szívem. Úgy érzem, testemen kívüli dobog. Gyerekeimet is más asszony szüli meg. Más anya nyelven kérlel engem az én fiam. Kislányomat látom odább: mezetenül lépked a havas úton, a hómezőben, fekete kabátos óriási ember fogja a kezét, csizmái csikorognak a fagyban. A homályba távolodnak tőlem, engem süt a nap. Gyönyörűn ragyogok a templom lépcsőjén, és szól a déli harang.

Anna monológia alatt Nagylaki, Halina, Ke-reki, Cirkuszigazgató eltorlaszolja a főajtót. Gáspár későn veszi észre.

GÁSPÁR (ordít): Nem! Ne! Ne zárkózzunk be!

HALINA: Biztonságosabb.

GÁSPÁR: Ez a bezárkózás provokáció.

NAGYLAKI: Ők kezdték.

HALINA: Gáspár, ez itt egy talpalatnyi Erdély, valóban.

FŐJEGYZŐ: Erdély temploma, igenis.

HALINA: A miénk. Legszebb benne, hogy önként választottuk.

NAGYLAKI: Gazsikám, most, hogy magunk között vagyunk, elmondhatod szépen, miért paktáltál le ezekkel? Ígértek valamit? Úgyse tartják be. Vagy ennyire naiv lennél?

FŐJEGYZŐ: Ejsze, még az útra is kiállnál, megélnéznél őket?

GÁSPÁR: Nekünk itt egyetlen esélyünk van: az általános és teljes rendezés. Bezárkózva kirekesztjük magunkat belőle.

FŐJEGYZŐ: Hagyd te a nagypolitikát másra. Itt és most a mi életünkről van szó.

GÁSPÁR: Ha bezárkózzunk, a segítséget is kirekesztjük. A hangunkat se hallják meg.

NAGYLAKI: Kik, Gáspár? Ki figyel ide?

GÁSPÁR: A madarat is a fészken fogják meg.

ELLA: Legalább nem tudnak bejönni a galambodért.

CIRKUSZIGAZGATÓ (*határozott most, sőt parancsoló*): Lőjék csak ránk a templomot. Látni fogja a világ, kifélék.

GÁSPÁR: Ön szánt szándékkal provokálná őket?

CIRKUSZIGAZGATÓ: Érvénytelenné válik minden szerződés, ha erőszakhoz folya-

modnak. Erre hivatkozva kérhetjük az újabb rendezést.

ELLA (*döbben*): Maga áldozatot akar csinálni belőlünk.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Az eredmény majd minket igazol.

TISZTIORVOS: Minket? Kiket?

CIRKUSZIGAZGATÓ (*kissé demagóg módon körbemutat*): Minket, mindannyiunkat. Az utódainkat.

ELLA: Nem születnek meg azok a gyerekek. Ezután egy anya se mer szülni.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Ezt kell tennünk. Ez a mi feladatunk. Mi több: ez a hivatásunk.

NAGYLAKI: Kinek nevében beszél ön? Kicsoda ön, igazgató úr?

CIRKUSZIGAZGATÓ: Egy magyar hazafi.

NAGYLAKI: Értem. Értem, hát persze.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Törvényes felette-seim vannak, az a fő.

HALINA: Hát a trupp? A művészet csak álca?

GÁSPÁR (*kétségbeesetten*): Ez nem két állam dolga, hanem az összese. Kettő között csak alku tárgya lehet, semmi több. Adnak-vesznek bennünket.

Odakint puskalövésék hallatszanak.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Íme, a felelet.

GÁSPÁR: Egymást lövik, uram.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Vajh ki tudja? A fő az, hogy lövöldözés tört ki. Ez nem volt benne a programban. Ezt nekünk dokumentálnunk kell.

GÁSPÁR: Lövessem agyon magam? Ön majd mellékel valami dossziéhoz...

CIRKUSZIGAZGATÓ: Barátaim, én nem akarok illúziókat kelteni önökben. Nekem ehhez nincs érzékem, mint egyeseknek. És felhatalmazásom sincs álmokkal kereskedni. Készüljünk fel a legnagyobb áldozatra. De tudnunk kell, hogy a jövőt szolgáljuk, a jövő majd minket igazol. Megbízóim kérése is erre vonatkozik.

TISZTIORVOS: Megkérnek szépen bennünket, hogy...?

ELLA: De miért? Miért éppen a jövő?

A sekrestyéből álomittasan beront Ezredes.

EZREDES: Hallom, lőnek? Díszlőnek?

KEREKI: Élessel mégpedig.

HALINA: Ez a maguk megígért békéje, ezredes.

EZREDES: Elynomott az álom odaát. Nagy a tömjénszag.

KEREKI: De hallik már a kötelesség hívó szava. A halottakat is felveri.

EZREDES: Megyek. Vezényelek.

TISZTIORVOS: Jól fogna nekik a pihent segítség. Csakhogy zárva az ajtó, ezredes, és most nálunk a kulcs.

EZREDES: Barátok! Értik, nem? Maguk barátok.

NAGYLAKI: Ezredes úr, letartóztatom. Adja át, kérem, a fegyverét.

EZREDES: Nem, nem, soha.

NAGYLAKI: A fegyverét!

EZREDES *(szomorúan)*: Nincsen. Honnan vegyek, miből? Semmi nincsen. *(Kiforgatja a zsebeit, mutatja, fegyvertelen. Kenyérdarabot szed elő.)* Elfelejtettem enni, uraim. *(Tovább üríti zsebeit.)* Tessék, tessék, tessék minden. Aludtam, uraim. Közben elmúlt a barátság. Kicsit nem figyeltem oda, s maguk már nem szeretnek. Jól voltunk egymással. Csak nem hittünk egymásnak. Jól voltunk, kacaghattak is rajtam. Jólesett, ugye? *(A többiek némán figyelik.)* És miért én? Én vén vagyok, hosszú a szakállam. Semmim nincsen, csak a szőröm. Én csak nézek.

NAGYLAKI: Ezredes úr, mint a város önvédelmi alakulatának parancsnoka, ezennel őrizetbe veszem.

GÁSPÁR *(halkan)*: Hölgyeim és uraim, most lettünk magyarból kisebbségiek.

(Függöny.)

HARMADIK FELVONÁS

Szín: ugyanaz. Valamivel később, alkonyi fényben. A szereplők külön csoportokban. Esetenként – talán – reflektorfény emeli ki őket.

HALINA *(Bohóchoz, aki levette sipháját)*: Megismétlem a kérdést. A művészet csak álca?

BOHÓC: Vagy fegyver.

HALINA: Visszafelé sülné el, most. Vagy elkoboznák. Barátom, sötétet látok. Gyönyörködnek inkább valamiben.

BOHÓC: Bennem, barátom.

HALINA: Egészséges férfi vagyok én, noha már nem egészen fiatal.

BOHÓC: Abban, amit csinálok. A művészet: cselekvés.

HALINA: A valódi tett helyett, feltételezem.

BOHÓC: Mi a valódi, tanár úr? Csupán a kényszer. Minden cselekedetünk kényszer között történik, és ezért nem is egészen valóságos.

HALINA: Eszerint mindannyian művészek vagyunk.

BOHÓC: Én munkanélküli voltam. Azelőtt bádogos. Aztán jött ez a küldetés...

HALINA: Az álruha!

BOHÓC: Álruha. Forma. Ürügy. A célunk azonban valóságos, nem?

HALINA: Mit tudja azt egy bádogos?

BOHÓC: Mindenki tudja. Azért élvezi a mutatványt. Örvend, hogy valaki meg meri tenni helyette. Képes akár nevetségessé válni...

HALINA: De hát ez így siralmas.

BOHÓC: Nevetnek.

HALINA: Úgy látom, a mi helyzetünk nagyon művészi ám.

BOHÓC *(rémülten)*: Nem, azt nem.

HALINA: A látszat azonos a lényegével.

BOHÓC: Nem, nem. Hiányzik belőle valami. A művészetben mindig benne van a halál...

HALINA: Ostobaság!

BOHÓC: Valóban, roppant nevetséges. Dilettánsok vagyunk, tanár úr. Alkalmi mutatványosok. Az élet meglehetősen dilettáns mutatvány. Mindaddig, amíg veszélybe nem kerül. Mindaddig, amíg hiányzik a produkcióból a lényege, a...

HALINA (*ráripakodik*): Bádogos, maga katonal!

BOHÓC (*bobócosan*): Parancsára! Éljen a halál!

HALINA: Önkéntes, akárcsak én. Engem se kényszerített senki, hogy ide bezárkózzak. Csak éppen nem akadt más hely, ahova mehettem volna. Bezárt a könyvtár és a kupleráj. Most meg a templom is. Leltároznak. Nem tudna maga felvidítani valamilyen képpen?

BOHÓC: Hallgatózzunk. Amikor félnék, úgy dől az emberekből a szó, akár a vér. Néha eléggé mulatságos.

HALINA: Kihallgassunk másokat?

BOHÓC: Tud ennél jobbat, tanár úr? Várunk. Megint csak várunk. A sorsunkra várunk. Mintha egy vonatra várnánk. Szeretnénk felszállni rá, és elutazni. Láta ön a tengert, tanár úr? Valahol vannak tengerek. Pálmafák. Valahol most napfényben táncolnak a lányok. Valahol emberek élnek.

Az egyik padban: Tisztiorvos és Ella, elvonultan.

TISZTIORVOS: Nem emberi dolgok ezek. Emberi dolog az evés, ivás, ölelkezés. De ez történelem. Tömeges. Valami emberfeletti és veszélyes dolog fedőneve lehet: történelem. Mintha egy másik dimenzióban játszódna le. Átjárások vannak oda. Az ember megfogná valakinek a kezét, és hát az óramutatót igazítja át azzal a mozdulattal. (*Ella megfogja férje kezét.*) Rég vége lehetett volna, ha rám hallgatnak. Hiszen olyan egyszerű az egész. Nem érzed?

ELLA (*fásultan*): Igen. Érzem, ha akarod.

TISZTIORVOS: Érezned kellene. Elvégre nő vagy. Én érzem. Az egész testemben itt bent mocorog. Olyan, mintha két szívem volna. Egyszerre dobbannak, mégis külön-külön. Nem tudom, melyik az igazi. Az egyik mintha ki akarna szakadni belőlem. Fájdalmat okoz, de jó. Szeretem. Magamat

szeretem, és mégis valaki mást. Látom, ahogy ott megyek, felfelé egy hegyoldalon. Messze, egyre messzebb. Kicsi vagyok ott, akár a saját gyermekem. Fáj egy kicsit, hogy nem érhetem utol. Igen, most átmegegy a hegyen, és én nem látom őt soha többé.

ELLA: Segíthetek?

TISZTIORVOS (*szigorúan*): Én nem fogom kívánni. Úgy döntöttem, hogy meghalok. Nem mozdulok. Lesz hozzá elég erőm, meglátod. Megmutatom neked.

Bal oldalt, elől: Gáspár és Anna.

GÁSPÁR: Elmegettél volna velem. Most kint lennél. Otthon talán.

ANNA: De itt vagyok.

GÁSPÁR: Akkor nem szóltam. De értetted, ugye?

ANNA: Még mindig volt időm nemet mondani.

GÁSPÁR: És mondtad volna, ha megszólalsz?

ANNA: Csak akkor, ha igent is mondhatok valakinek.

GÁSPÁR: Akarod, hogy most kérdezzelek?

ANNA: Holnap kérdezz.

GÁSPÁR: Előre el volt ez rendezve, Anna. Azért is hagyhattalak. Nem kellett nekem semmit mondanom. Történhet bármi, nem változtat. Fölösleges volna beszélni róla.

ANNA: Fölösleges, de szép. Jólesett volna azért, ha tiltakozol. Csak egy kicsit. Tessék-lássék legalább. Nekem tetszett volna, a többiek meg látják.

GÁSPÁR: Te kacér!

ANNA: Kíváncsi vagyok mégis, holnap mit kérdezel. Hogyan kérsz.

GÁSPÁR: Nem kérlek én. Vizlek.

ANNA: Mondhatnál valamit azért még ma. Még most.

GÁSPÁR: Tudod te.

ANNA: Úgy szokás.

GÁSPÁR: Semmiféle szokás nem érvényes most.

ANNA: De, mindig. Elmúlik ez, de örökre megmaradna minden, amit most mondanál.

GÁSPÁR: Elmondom holnap.

ANNA: Jó, hogy ezt hallom: holnap. Holnap... Azért élünk a világon...

GÁSPÁR: Azért élünk a világon, hogy önmagunk legyünk.

ANNA: Most mégsem rám gondolsz, ugye?

GÁSPÁR: Anna, te *vagy!* Létezel.

ANNA: Milyen furcsán hangzik ez. Már-már félelmetes.

GÁSPÁR: Akár egy vallomás. De segélykiáltás is lehet.

Halina Bohóccal továbbosan a háttérben.

HALINA: Vezess, barátom, Vergilius-Dante-Lucifer. Hadd forogjon el a világi kép.

BOHÓC: Kuss! Azaz: csitt-csitt. Megmondtam: a spicliség a legnagyobb műélvezet.

Egy másik csoportozatban: Főjegyző, Nagylaki, Kereki.

FŐJEGYZŐ (*Nagylakihoz*): Mondhatod bátran, itt nem hallgatnak ki. Sok kényes hivatali dolgot beszéltem meg én a templomban...

NAGYLAKI: Számoljunk össze tehát. A birtoktól, azt hiszem, végleg elbúcsúzhatok. A tiszti nyugdíjamtól dettó. Enni márpedig kell.

KEREKI: De még üríteni is. Hogy kimennék én innen!

NAGYLAKI: Marad a jogi diplomám.

KEREKI: Azzal aztán kitörölheti...

NAGYLAKI: Mester uram, vélhetőleg mások birtokát, nyugdíját, de még az iparát is elveszik. Ismeri az alapelvet: dögöljön meg a szomszéd kecskéje is. Ha nekem nincs, ne legyen neked sem. De a kisemmizetteknek képviselő, ahhoz pedig jogász kell.

FŐJEGYZŐ: Életed végéig meglesz a kenyered. Nem mintha irigyelném téled. De nekem ahhoz fel kellene esküdni. Érted? Esküdni! Más az. A nyelvüket sem értem.

KEREKI: Legalább nem tudja, mire esküszik. Nem is lesz érvényes az.

FŐJEGYZŐ: De a gesztus! Én állok majd a feszület előtt, nem maga.

KEREKI: Ha ugyan lesz feszület. Igaz, azt is lehet csinálni. Szék, ágy, szekrény, feszület... Tőlem a mesterseget el nem vehetik.

HALINA (*a háttérben, Bohóchoz*): Másé az országot, magadnak építed.

NAGYLAKI: Valami szervezeti formát kell találni az egésznek, az a fő. Anélkül nincsen gazdaság. A magyarságunkból nem élhetünk meg. El fognak menni az emberek más vidékre, munkára, idegen szóra. Ezen törjék a fejüket az urak.

FŐJEGYZŐ: Én vállalom. De ki nevez ki?

KEREKI: Minek?

FŐJEGYZŐ: Hát a szervezethez. Az egylethez, vagy mihez.

KEREKI: Megint főnöknek, ejsze?

FŐJEGYZŐ: Tudja maga, mi az a belég?

KEREKI: Honnan tudjam?

FŐJEGYZŐ: Tőlem.

KEREKI: El van intézve. Én megszavazom.

HALINA (*bekapcsolódik, szokatlanul lelkesen*): Kiadót kell alapítani, uraim. Újságot, könyvet csinálni. A lapokból tudni fogunk egymásról, átbeszélhetünk ezek feje felett. A könyvek pedig! Ahogy én nézem, oda jutunk, hogy az írók szaván élnek ezután az emberek, nem az anyjukén. Iskola helyét képes tartani a könyv. Művészet kell, káprázat. Mélység és magasság egyszerre, egyetlen sík lapon. Az első könyv a mi gyönyörű rabságunk története lesz. Egy maroknyi lelkes hazafi, a templomba bezárva... Több sebből véreznek. Közülük egy meghal; de csak a vége felé. A legbátrabb, a halálra szánt. Hiszen csak azt találják el, aki elő mer állni. A java.

NAGYLAKI: A maradék: az ocsúja.

HALINA: Nem, nem. Fegyvertelenek, tehát ártatlanok. De bármikor készek...

KEREKI: Teljesen.

HALINA: Meglesz az intelligencia becsülete, ha eddig nem volt neki.

KEREKI: Ezt azért meg kell még beszélni.

NAGYLAKI: Sok mindent meg kell még beszélni, gondolni, barátaim. Most azonban, mindeneelőtt, döntenünk kell. Fogadjuk meg itt...

KEREKI: Én felesküszöm. Hívom a papot.

NAGYLAKI: Határozzuk meg az elveket, és foglaljuk írásba.

KEREKI: Léirni-e? Mi maga, író?

NAGYLAKI: Szeretném, ha fennmaradna, bármi történjen velünk. Gáspár kivihetné, ő arra való, s amúgy is menni akar.

KEREKI (döbbenet): Mit tervezget itt velünk, ha közben ilyesmi jár a fejében?! Ez nem becsületes. Erre nem szabad gondolni. Nem szabad, egyszerűen.

A csoport folytatja a tanakodást, Bohóc tovább megy. Cirkuszigazgató és Ezredes egyezkednek a sarokban.

EZREDES: Maguknak sehogyan sem jó. Az egész kell. Add meg, Uram, de most mindjárt.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Én tisztelem az önök próbálkozását, igyekezetét. Főként, hogy esélytelen. Noha nem reménytelen. Talán. Tény, hogy önök mindent feltettek erre.

EZREDES: Nem Isonzó ez, Nagylaki úr. Ha vesztünk is, a mieink jönnek. Mindenképpen mi következünk.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Önök azonban más-ként fogadják őket, mint várható volt. Meg fognak lepődni, és ettől feldühödnek. Akárcsak mi. Hogy őszinte legyek, erre mi sem voltunk felkészülve. Mondhatnám: nem számoltunk magukkal, pedig egészen körül-vettek már.

EZREDES: Olyan magasan voltak, elnéztek felettünk.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Lehet. Ezután oda kell figyelniük.

EZREDES: Erre megy ki a játék.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Ezt az akciójukat például segíthették volna...

EZREDES: Ezért nem szóltunk előre. Hálás-nak kellett volna lenniük maguknak. A szövetségesnek.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Persze, a világ előtt titokban maradhatott volna.

EZREDES: A világ kellett lássa éppen. Lássa, kik vagyunk, mik vagyunk. Vagyunk.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Fene bonyolultak.

EZREDES: Megegyeztünk. Mehetek?

CIRKUSZIGAZGATÓ (nevet): No, azért annyira nem egyeztünk meg.

EZREDES: Nagydolgomra se?

CIRKUSZIGAZGATÓ: Szétlőnék.

EZREDES: Negyvenhárom.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Ezt hogy érti?

EZREDES: A negyvenharmadik lövés volt. Számolom. Nem töltöm hiába az időt.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Tudom, mit érez. Ott kellene lennie, velük. De a fogoly is fontos. Néha még hasznos is.

EZREDES: Nem jó lesz. Kérni fognak. Enyéim, övéik, mind. Mindegy. Meghara-gusznak. Nem érettem, én kicsike vagyok, hanem mert itt van egy testvérük nekik, rabságban.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Ön katona, és én is az vagyok. Mindketten tudjuk tehát, hogy az elkezdett akciót be kell fejezni. Minden áron.

BOHÓC (Cirkuszigazgatóhoz): Kapitány úr, azt hiszem, odakint elfajultak a dolgok a testvérek között. A harminchetediket lövik.

EZREDES: Negyvennégy.

BOHÓC: Sebesültek vannak.

CIRKUSZIGAZGATÓ (Ezredeshez): Gratulálok, ezredes úr. Szóval mégiscsak komolyan gondolták.

EZREDES (színpadiasan térdre hull): Isten, nem ezt ígérted. Növeszthetem megint a szakállam.

BOHÓC: Kapitány úr! Az őrnagy, a tanár, meg az az iparos...

CIRKUSZIGAZGATÓ: Szegénykéék, erdélyiek.

BOHÓC: Összeesküvés lesz az. Csak a holnap, a kitartás, a szervezkedés... Konspiráció.

CIRKUSZIGAZGATÓ: A jövő, ugye? Természetes reakció ez, ilyen helyzetben. Ott látják magukat, ahol nincsenek.

BOHÓC: És ha fellázadnak? Ha nem fogadják el...

CIRKUSZIGAZGATÓ: Hogy jönnek ezek ahhoz, hogy beleszóljanak országos dolgokba?!

BOHÓC: Még az is lehet, hogy élni akarnak.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Most nem az a dolguk. És te? Érzel magadban elég erőt?

BOHÓC: Akkor sem engednének elmenni, ha volna hova mennem.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Értsd meg, legalább te. Példa kell. A levert, letargikus országnak, a maradéknak. Belefeledkeztek a tompa fájdalomba, a vereségbe. Éles fájdalomra van szükség, hogy bennük sajogjon folyamatosan. És erre, ami itt történni fog, fél-század múlva is emlékezni fognak. Elég rémes és... elég aljas ahhoz. De most ez a dolgunk, István.

BOHÓC (*Ezredésre mutat*): Jó természete van a vénenbernek, hogy zokogni tud.

Pap, csinált révületben, középre lép, bátorítani akarja talán a rabtartó foglyokat némi isteni sugallattal.

PAP: Istent szólítottátok? Én láttam őt. Megjelent nékem, méltatlannak, az ifjú Jézus. Komor ragyogás ölelte körül. Ott tündökölt a feldúlt, véres föld felett, de nem messzire. Lába ujjá szinte érintette a rögöt. És így szólt: mondd meg a kétségbeesésükben vakon bolyongóknak, akik nem láthatnak engem, hogy elhozom nékik holnap a reményt, kisdalakomban. A harc elcsitul, a seb beforr, testvér a testvéreknél testvére lesz, nem bosszulója. Józsefről, nevelőatyámról vegyétek a példát, tegyétek dolgotokat mások gyermekéért, asszonyáért, tartásukat rendben házatok táját, családokat, lelketeket. Követ köre tegyetek, rójátok össze a fát, és őrizzétek a szót. Őrizzétek egymást: a jövőnek. Mert nem vész el, ki dolgozni tud, a fáradságból ereje támad, és megbékél, ki most a véstől haragos. Vegyétek eszetekbe, hogy nem kisebb lélekben a számban megfogyatkozott, a sokaságnál az egyes nem alábbvaló.

ELLA: Ámen.

GÁSPÁR: Köszönjük, atyám.

PAP (*csak Gáspárnak, súgva*): Megbocsát nékem az Isten. Értetek oroztam el az ő nevét.

NAGYLAKI: Készüljünk, barátaim.

PAP (*meztoldja a sugallatot*): Mondá nékem az ifjú Jézus: a ti dolgotok ezután megismerni a barátot az ellenségben. Tekintsetek magatokba, lássátok...

Dörömbölés a főajtón.

FŐJEGYZŐ: Most mégis ránk törnek, meglátják.

HALINA: Csak méltósággal, méltósággal...

GÁSPÁR: Nekünk nincs félnivalónk. Csak az ezredest dugjuk el. Ő a főlövő, az ellenség ellensége.

A dörömbölés megismétlődik.

NAGYLAKI: Tárgyalok én velük.

GÁSPÁR: Én tudok a nyelvükön.

NAGYLAKI: Katonadolog ez. És érted kár volna mégis.

ADAM (*hangja kintről*): Segítség!

FŐJEGYZŐ: Majd én. Ez az én írnom. (*Kiáltva.*) Mi kéne, ha vóna, Ádám? Pardon: Adam – két rövid á-val.

ADAM (*hangja*): Segítsen. Meglőttek.

FŐJEGYZŐ: Kicsodák, te?

ADAM: Lőnek ránk.

FŐJEGYZŐ (*kajánul*): Olyan nincs. A testvéreid.

ADAM (*hangja*): Eltaláltak.

FŐJEGYZŐ: Ti kerestétek magatoknak.

ADAM (*hangja*): Eltalálták a lábam. Folyik a vérem.

FŐJEGYZŐ: Hiszem, ha látom. Na, várj csak. Kinyitom az ajtót, egy kicsit. Mutasd a bibis lábadat. De vigyázz, itt komoly erők vannak.

Főjegyző megpattintja az ajtót, a nyílásban megjelenik Adam lába.

ADAM (*hangja*): Engedjenek be, kérem. (*Kezét is bedugja.*)

KEREKI: Forró vizet a kopaszra!

GÁSPÁR (*felrántja az ajtót*): Gyertek be, gyorsan.

Adam bebukik, nyomában Doricä és a II. nép felkelő.

FŐJEGYZŐ: Hohó, megálljunk! Jön az egész sereg?

ANNA (*Adamhoz*): Bekötözöm. Maga megsebesült.

FŐJEGYZŐ: Tényleg. Nem játék ez, öcsém, láthatod. Nézheted.

HALINA: Most már nektek is van történelmetek.

ADAM: Tudja mit, tanár úr? Menjen maga a francba.

HALINA (*tréfál*): Vigyázz, kiraklak a tied közé.

EZREDES (*Adamhoz*): Ötvenyget lóttek eddig. Ti hányat?

ADAM: Mi egyet se. Nem hagyták.

EZREDES (*érti, szinte számított rá*): Ők kezdtek, ugye?

ADAM: De miért?

NAGYLAZI: Megmondtam én, hogy rossz vége lesz.

ADAM: Ön hagyta volna, hogy csak úgy, könnyedén, fölényesen és diadalmasan...?

NAGYLAZI (*késérőn*): Én hagytam, Adam. Le kellett volna, hogy puffantsalak már az elején. De én hagytam. Aztán beleszoktam. És neked sem tudok gratulálni.

ADAM (*kénlődva*): Igazunk volt, de nem mertük elhinni. Most már láttuk őket. Most már bebizonyosodott az igazunk. Utólag, s talán későn. Meg akartuk mutatni nekik, nem akárcik vagyunk. Különbek vagyunk náluk. Annyira, hogy fegyver nélkül is szembeszállunk. Azt akartuk, ne alattvalókként kezeljenek. Egyenrangú testvéreik vagyunk...

ANNA (*a többiekhez*): Ne bántsák. Elég neki, amit kapott.

ADAM (*mosolyogni próbál*): Anna! Megsimogattott! Mégiscsak megérintett engem.

ANNA (*befejezi a kötözést*): Készen vagyunk.

ADAM: Ugye, jobb itt? Odakint bántanak. Vigyázok én magára, Anna. És nekem igazam szokott lenni. Most pedig maga meg-simogattott...

EZREDES (*Doricához*): Hogy volt, Doricá? Halljam!

DORICÁ: Semmi. Lóttek. A főtéren álltunk, az oroszlanoknál. De nem volt fanfár, se kenyér meg só. Szónok se. A körzetvezető úr se szólt, mert ott se volt. Lehet, rosszul álltunk, azt hitték, magyarok vagyunk.

EZREDES: És a zászló?

DORICÁ (*rálegyint*): Zászló, becsület... Annak való, aki bírja.

EZREDES: Vigyázz, miket beszélsz!

DORICÁ: Engem maga többet ne cseszegessen, ezredes úr. (*Az oltár felé pillant, három keresztet vet.*) Isten bocsássa meg. Maga sem ezredes, nem is nevezték ki, át se vették még az új seregbe. Most már nem is fogják.

Nem lesz földosztás, egyéb, amit maguk ígértek. Úr: úr. Egyik jön, másik megy, azal kész. Jobb ez már sehogy se lesz. Constantin úr, hiába mondják maguk, a becsületet nem lehet megszerezni, mint a földet. Az vagy az emberrel születik, vagy nem. Nekünk már lóttek.

ADAM (*rákiált*): Éppen hogy! Bizonyítanunk kellett, hogy méltók vagyunk. Megérdemeltük. A miénk. Nemcsak ide születünk, hanem meg is szereztük. A becsületet is, a szabadságot is.

GÁSPÁR: Szabadságot, Adam?

ADAM (*csüggedten*): Tudom. Láttam. Szégyellem magam.

GÁSPÁR: Nem felelős az ember azért, amit lát.

ADAM: Díszmenetben jöttek, és tyúkok lógtak a fanyergükön, lopott éjjeliszekerényt vittek az ágyútalpon. A tiszték korbáccsal verték őket. Nekünk kellett volna győzni, Gáspár, ilyenekkel szemben. És veszítettünk. Veszítettünk, mert nem akartunk lőni rájuk. Nem mertük elhinni az igazunkat. Nem a becsületről van szó, hanem a tyúkokról, éjjeliszekerényekről. Nem szabadság ez, hanem szabad rablás. Nem történelem, hanem üzlet.

GÁSPÁR: Mindegy, minek nevezed.

ADAM: Jöttek rongyosan és mohón, nézték közben, milyen földek vannak errefelé, s milyen ekék hozzá... Vas, nem fa. Köhögtek az erős szilvóriumtól. Gyöngé másáshoz szoktak, s hamar megártott nekik. Élvezték, hogy erősebb itt a pálinka, s most még ingyen is van. Azt üvöltötték közben, hogy ez az ő ősi földjük. Nézték, mennyit fognak mérni belőle nekik. Nem tudják még, hogy egy ölet se kapnak. Nem vérrel öntözték, hanem okádékkal.

GÁSPÁR (*mintegy vigasztalva*): Nem azon múlik, mit énekelnek. Nem is a ruhájukon. Szerencsétlenek. Éhesek, persze. Majd jólaknak, átöltöznek. Megtanulnak mosdani. Még franciául is megtanulnak. Nem az a baj.

ADAM: Meg nem ijednek, az biztos. Egyből lóttek.

GÁSPÁR: Idegenben vannak, félnek: lőnek.

ADAM: Nem félnek azok semmitől, szerencsére. Nincs mit veszteniük.

GÁSPÁR (*magyarázólag*): Vannak népek, amelyeknek nem jutott alkalom. Túl korán érkeztek, vagy túl későn. Nem tudták elhasználni az erejüket. Frissek maradtak, és dühösek a beléjük szorult vágytól. Csendesen, elfojtva nőttek Isten számára, aztán egyszer csak kirobbannak. Mi magunkat pusztítjuk már. Ők egészségesebbek: másokat pusztítanak.

ADAM: A föld legősibb népe ez, Gáspár. A legrégebb és legmagasabb kultúrával. Elnyomták, elvették mindenét, de a lelkében mindig is megmaradt, megtartotta. Szelíd, béketűrő nép ez, senkit nem bánt. De ha kezét emelnek rá, ha megsértik hagyományos igazságérzetét... akkor odaüti.

GÁSPÁR: A világon minden nép ilyen...

ADAM: Nincs a világon még egy nép, amelyik ennyire szereti a szabadságot. Az az életető levegője. Ezek oroszlanok!

GÁSPÁR: Hallom, a pénzüket is az oroszlánról nevezték el.

ADAM: Traianus császár egyik unokájával beszélsz, Gáspár!

GÁSPÁR: Gratulálok a szopora császárhoz. De ne feledd, Nagylaki úr Dózsa György ivadéka. Kázmér bátyám a honfoglaló Árpád apánktól ered. Halina törzsökös lófő. Nekik papíruk, kutyabőrük van róla. De mire jó ez?

ADAM: Nekik már kámpec. Ezután a fiatal népek következnek. És neked nincs jogod engem vizsgáztatni vagy sajnálni. Megalázol velem.

GÁSPÁR: Én is itt születtem, Adam. Az apám is. Űkapámat nem ismertem, de neki is meg kellett születnie valahol.

ADAM: Ezt majd megbeszéljük, máskor. Most fáj a lábam. Talán nem vagyok magamnál. Szenvedek. (*Kiált.*) Anna! Folyik a vérem.

GÁSPÁR: Értem, Adam. Máskor.

Gáspár a többiek felé indul, akik újabb csoportba verődtek, Adam utánaszól.

ADAM: Gáspár!

GÁSPÁR: Tudom, Dózsa a tiétek.

ADAM: Gondolkodtam a dolgon. Annát most mégsem vehetem el.

GÁSPÁR: Ahogy gondolod, Adam.

ADAM: Beláthatod. Megérti. Most nem olyan idők jönnek. Kiderülne róla, kifélemiféle, még ha a nevemre íratom is.

GÁSPÁR: Hogy hívnak téged, Adam, tulajdonképpen?

ADAM (*nem felel a kérdésre*): Most majd politizálni kell mégis, úgy látszik. Lehet, hogy képviselő leszek.

GÁSPÁR: Az lehet. Sok sikert hozzá.

ADAM: Majd mindent megbeszélünk.

GÁSPÁR: Máskor. Akkor.

ADAM: Megmutatom én ezeknek. Fognak még engem tekintetes úrnak szólítani itt.

GÁSPÁR: No, majd akkor.

ADAM: De ha mégis... Mondd meg neki, hogy ha megvárna addig, megköszönném. Visszajövök és elveszem. Mindent bepótolok.

GÁSPÁR: Persze. Amikor olyan idők jönnek. Megmondom neki.

ADAM: Nem szeretném, ha haragudnál.

GÁSPÁR (*nyílt gúnnyal*): Nem lehetek haragban egy országgyűlési képviselővel. Nem olyan idők jönnek.

ADAM: Örvendek, hogy legalább ezt megbeszéltek. Jó lesz minden, ne félj. Csak a lábam ne fájna ilyen kegyetlenül.

GÁSPÁR: Semmi sem tökéletes, méltóságos úr. De majd hőst csinálnak belőled. Úgy egyszerűbb megmagyarázni. Indulásnak jó lesz.

ADAM (*komolyan*): Meglőttek, nem?

GÁSPÁR: Meg, valakik. Kérdés, kicsodák lehettek?

ADAM: Majd kiderül. Kivizsgálatom én, ahogy oda kerülök.

GÁSPÁR: Jó, majd felkészülök rá. Köszönöm, hogy előre szóltál.

ADAM (*hangsúlyosan*): Vizszontlátásra, Gáspár.

GÁSPÁR: Hát igen... Isten veled, Adam. Meg Traianus császár.

Gáspár csatlakozik a csoporthoz, melynek közepén Ezredes áll, és Kerekivel vitatkozik.

KEREKI: Ne kérje, hogy magával sírjak. Minket nem megverték, hanem eladtak. Nem mindegy az, hogy egy asztalnak három lábat raknak, vagy kitörnek egyet a négyből. Az egyik aranyérmes darab, a másik selejt. Pedig ugyanannyi lábuk van. Megszámolhatja.

EZREDES: Maga számoljon. Egy: megmutattuk, merünk fegyvert fogni. Kettő: tudunk lőni, ha kell. Három: győzünk, ha akarunk. Négy: képesek vagyunk lemondani. Győzelem ez.

KEREKI: Egy kalap alatt vagyunk, Constantin úr. És elég nagy sötétség van alatta. Nem látszik, ki milyen felekezettű, de még az sem, milyen nyelven beszél. Amíg a tyúkszemére nem hágnak. Mert akkor a jajgatásával elárulja magát. Jaj, mondom én, váj-váj, mondja maga. De jó, nem bánom, én nem figyelek oda.

EZREDES: Nem kellett volna engemet bezární. Én jól csináltam volna a diadalt.

KEREKI: Nem lehet ezt jól csinálni. Ez alatt a kalap alatt túl sokan vagyunk ahhoz, egymásnak ütközünk. Minket nem kellett volna bezární, például. Akkor segíthettünk vagy futhattunk volna szabadon.

EZREDES: Nincs annyi hely a világon, ahol elférjenek.

KEREKI: Ne higgye, hogy örvendek, amiért kikaptak. Nem egyébert, de az ilyesmit nem felejtí el az ember, megzavarja az álmát. Rossz álmú emberekkel pedig nem lehet dolgozni. Mindegyre az ujjukra ütnek a kalapáccsal, s attól még dühösebbek lesznek. De hát, kikaptak, kikaptak. Legalább egyenlők vagyunk. Felszorultunk, mint recsenyédi kutya a boglya tetejére. Kormány legyen a talpán, amelyik lehoz innen. Legalább két kormány kell ahhoz. *(Cirkuszigazgatóhoz.)* Igazgató úr! A miénk – illetve a maguké – mit szól hozzá?

CIRKUSZIGAZGATÓ: Honnan tudjam én azt?

KEREKI: Hivatalos embernek tetszik lenni, ugyebár.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Én egyedül az oroszlanokért aggódom, el kell számolnom velük. A végén még megeszik őket odaki.

KEREKI: Látja, én is ettől félek. Egyébtől nem is. Egyszóval, a kormánya nem szól értünk?

CIRKUSZIGAZGATÓ: Értünk igen, meglehet. Ha muszáj lesz. De a művészetnek most kicsi a becsülete.

KEREKI: Akár a tisztos iparnak.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Maguk pedig béküljenek meg.

KEREKI: Ezekkel?

CIRKUSZIGAZGATÓ: A helyzettel leginkább. De biztosíthatom, hogy a helyzet változni fog.

KEREKI: Akkor meg miért békéljek meg vele? Vége lesz, mire megszokom.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Nem tudható, mikor lesz vége.

KEREKI: Vagy úgy! Még szerencse, hogy a családom jó helyt van. *(Kiált.)* Doric! Gyere már ide. Megérkezett a nagysága Pestre? S a kisleány?

DORICÁ *(kelleetlenül)*: Majszter úr, az a helyzet...

KEREKI: Helyzet-e?

DORICÁ: Az a helyzet, hogy visszajöttünk.

KEREKI: Vissza-e, te?

DORICÁ: A nagyságos asszony utálta a vagon.

KEREKI: Vagont-e?

DORICÁ: Abban kellett volna nekik lakni.

KEREKI: Az én feleségemnek. Vagonban. Pesten.

DORICÁ: Nem egészen. Mert Szolnokon.

KEREKI: S most hol vannak?

DORICÁ: A műhelyben. A gyaluforgács alatt.

KEREKI: Mi a fenét csinálnak ott?

DORICÁ: Félnek.

KEREKI: S a leányka?

DORICÁ: A leányka még be is van kormozva. Szakasztott a nagyanyja. De nem mondom el senkinek, ne féljen maga.

KEREKI: Nem hát. Kiszeded a forgács alól te magad.

DORICÁ *(sértődötten)*: Van nekem jegyesem, Kereki úr!

KEREKI: De azért jól vannak? Mondjad már.
DORICĂ: Úgy is lehet mondani. Porosak egy kicsit.

KEREKI: Magamra hagyatok, a francbal Hiába etettek. Agyon kéne hogy üssek valakit! Ha merném...

Fémes hangon megszólal Ella.

ELLA: Uraim! Bejelentést kívánok tenni. Férjem, a tisztiorvos úr meghalt. Hova te-methetem?

Tisztiorvos holtan ül a padban, feje Ella vállán. Körülállják.

HALINA (csendesén): Ő a mi első hősi halot-tunk.

ELLA: Ugyan, tanár úr! Önmagának halt meg ez, nem maguknak. Hagyják békén, kérem.

HALINA: A pap is odalett. Ki mond gyász-beszédet?

ELLA: Majd én. A kettőnk dolga ez. Vagy már csak az övé. (A halotthoz.) Sikerült ne-ke-d, Tádeusz. Le a kalappal.

Ella a holt Tisztiorvos fülébe beszél, nem hallat-szik. A másik padsorban, ugyanolyan mereven, összebújva ül egymás mellett Artistanő és Ido-már.

CIRKUSZIGAZGATÓ (Bobóhoz): Nézd meg őket. Csak nem csináltak valami bo-londot?!

BOHÓC (megböködi a párt, majd jelenti): Alusznak.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Neked a toronyban a helyed. Figyeld ezeket. De nehogy baleset érjen. Nem eshetsz le, világos?

Bobóc a sekrestye felé távozik, miközben a kó-rusban megjelenik Körzetvezető. Ez alkalom-mal két, szabályos egyenruhát viselő fegyveres-sel. Ők a bevonuló sereg katonái.

KÖRZETVEZETŐ (papírlapról olvassa): Pol-gárok! Békésen, az összes nemzetközi egyezmények tiszteletben tartásával bevo-nuló csapatainkat hitszegő módon aljas ter-roristák támadták meg. A népünkre jellem-ző, hagyományos emberiség szellemében katonáink nem viszonzták a lesből, gyá-ván leadott lövéseket. A körzet parancsnok-sága, mérlegelve a kialakult helyzetet, te-kintettel a nemzetközi egyezményekre, a békeszerződésben rögzített alapelvekre, min-

den felelősséget elhárít magától, és az orv-lövészeket teszi felelőssé, akiket – az eddigi kimerítő vizsgálatok szerint – a lakosság magyar nemzetiségű része is támogatott. Ezért viselnie kell a következményeket. Ősi földjükre békésen bevonuló katonák, egyszerű parasztiak legyilkolása kimeríti azokat a körülményeket, amelyek indokolt-tá teszik a megtorlást. Ennek módjáról és mértékéről később intézkedünk.

Körzetvezető kifelé indul.

HALINA: Elérkezett az igazság pillanata...

EZREDES (határozott): Körzetvezető bajtárs! Mondani akarok valamit. Kell. Tárgyal-junk.

ADAM: Hagyja, Costică bácsi. Most más dolga van. Be kell fejeznie, amiért idejött.

EZREDES (kiabálva provokálja a már eltűnt Körzetvezetőt): Mi a te neved? Hazudjad! Hallgass meg legalább. Én lőttem rád! (Hallgatózik, de válasz nem jön.) Én vezé-nyeltem a sortüzet. És hogy tudd: egyet bá-nok csak. Hogy ilyen kevés sikerült. Az utolsó szálig ki kellett volna irtsalak. (Adamhoz.) Miért nem kellek neki? Adam, téged kedvel, mondd neki, hogy én vagyok a felelős. Én vagyok a vezér.

ADAM: Így van ez rendjén, Costică bácsi.

EZREDES: Nem lehet egy kalap alá venni...

ADAM: Én sem tennék mást a helyükben. Nincs is rá idő.

EZREDES: Ezeket engedjék ki. Ezek csak magyarok.

ADAM: Késő. Tudják, hogy eljárna a szá-junk, ha innen kikerülünk. Ismerjük egy-mást, hát nem?

EZREDES: Szavunkat adnánk.

ADAM: És megszegnénk. Elhencegnénk, hogy hősök vagyunk. Az ember dicsekszik, Costică bátyám. De nem emberi dolog ez. (Fennhangon.) Barátaim, meg fogjuk hozni a végső áldozatot.

HALINA: Elmagyarosítanak a sírkövön, Adam. Hosszú á-val írják majd rá a nevedet.

ADAM: Nem úgy csinálják a történelmet, professzor úr. Tudják ők, s mi is tudjuk, mit kell írni az emlékművekre. (Szónokol.) Minden nemzet a hőseivel igazolja jogát a földhöz, de még a létezéshez is, akik fel-

áldozták érte magukat. A történelem maga áll majd azon a talapzaton. Barátaim, ve-lünk kezdődik népünk történelme. Le-gyünk büszkéek rá. Mi vagyunk az alapítók.

DORICĀ (*halkan*): Mi hasznunk belőle, uram?

ADAM: Tudják ők, mire használják, ne félj.

DORICĀ: Na jó, de ha a magyarok lóttek, minket vigyenek ki innen.

ADAM: Tudod te, kicsoda a körzetvezető úr?

COSTICĀ: Délről jött, azt mondják.

ADAM: Délről jött, és ezt az egyet komo-lyan gondolja. Délről nézve egyformának látszunk. (*Győzködi.*) Muszáj megtenniük, Doricā. Nyugodj meg, majd kezet csókol-nak az anyádnak.

DORICĀ: Sokra megy vele.

ADAM: Nyugdíjat is adnak neki, biztosan.

DORICĀ: Nyugdíja eddig csak a tisztvise-lőknek volt, Adam úr. Szegénykém, nem fogja elhinni.

ADAM: Meglesz ezután mindene, amit kí-ván. Még le is írják, amit rólad mesél.

DORICĀ: Leírják-e? Könyvbe?

ADAM: Történelemből, Doricā.

DORICĀ: Adam úr, van nekem egy meny-asszonyom. Az nem kaphatna valamit? Igaz, csak a jegyesem még, s nem az asszo-nyom, de elvettem volna, tényleg. Én min-dent komolyan gondolok, ha egyszer eszembe jutott.

ADAM: Megkapja, amire vágyik, egyet se félj.

Anna közeledik.

ANNA (*Adamhoz; tegezi*): Eljöttem, Adam. Látsz engem?

ADAM: Ne kérjen, Anna. Az ember utólag nem helyesbítheti a történelmet.

ANNA: Most teljesült az álmod. Látom. Át-szellemült az arcod. Ismered a messzeséget, ahova készülsz?

ADAM: Igen, benne vagyunk a nagy egész-ben, Anna. A része vagyunk. Egyformák vagyunk.

ANNA: Egy tévedés miatt. Én azonban nem tévedésből születtem nőnek, és gyereket szülni is a magam akaratából fogok.

ADAM: Kívülről, messziről egynek látszunk.

ANNA (*várakozósn*): Egy párnak?

ADAM: Ürügy vagyunk egy történelmi for-dulathoz. Ne kérjen, Anna, semmire. Min-denképpen ez lett volna a vége. És most már lassan vége is lesz.

ANNA: Ennyi lennének? Ürügy?

ADAM: Többek leszünk, Anna. Tartson velem. Vegye fel a nevemet. Odakerülne mellém, a márványlapra. Többet most nem ígérhetek. Mindörökre ott ragyoghatna.

ANNA: Nem az öröklétre vágyom én!

ADAM: A legnagyobb borzalom, ha elfelej-tenek. Ha nem hagyunk nyomot a földön.

ANNA: Utódokat. Szerelemből született gyermekeket.

ADAM: Jöjjön velem, ragyogjon, Anna.

ANNA (*figyelmesebben a blúzát*): Látsz engem? (*Adam egy pillanatra a lány meztelen mellére mered, majd elfordul.*) Ide nézz! Megmondta a szeretőm: én vagyok!

ADAM (*feszélyezetten*): Most nagyobb dol-gokról van szó, Anna.

ANNA: Ragyogok. Érzem, hogy tündököl a testem. Ki látja meg? Kit melegíték én a ra-gyogásommal? Kire omlik a sugaram? Kit növeszt?

ADAM (*kialtva*): Vigyék el innen! Eleredt a vérem. Folyik a vérem.

ANNA: Meghalni a maga feladata, nem az enyém.

ADAM: Igaz most már. És maga követ en-gem. Mintha szeretne.

Gáspár félrevojnja Annát.

GÁSPÁR: Én akarlak látni. Nekem mutasd magad. (*Átöleli.*)

NAGYLAKI: Gáspár! (*Az egy intéssel jelzi, hagyják békén.*) Keményebb legénynek hitte-lek. De úgy látszik, beéred te is egy nővel. Boldog akarsz lenni talán?

GÁSPÁR: Maga mit akar még?

NAGYLAKI: Megkövetlek. Azt mondtam – hallod? –: bocsáss meg. Nem kellett volna bezárkóznunk.

GÁSPÁR: De bezárkóztunk. Önmagunkba. Egymásba. Hagyjanak együtt ezzel a lánnyal. Elég vagyunk már egymásnak, nem kell egyéb.

FŐJEGYZŐ: Hallgasd meg azért.

NAGYLAKI: Kitanultál. Mindent tudsz már, amit mi.

GÁSPÁR: Mit kezdjek vele?

NAGYLAKI: Gyűlölj csak bennünket. Az embernek előbb meg kell gyűlölnie az összes többi, hogy önmaga lehessen. A tanítóit kell meggyűlölnie legelőbb.

GÁSPÁR: Elkésett a bölcsességgel, Nagylaki úr.

NAGYLAKI: Megöregedtem, Gáspár, csak úgy látszik, nem vettem észre. Neked kell megcsinálnod helyettem. Egyedül neked van jogod hozzá, mert te hittél benne egyedül. Kimész innen. Megkeresed a nemzetközi ellenőrző bizottságot.

HALINA (közbeszól): A nemzetközi közvéleményt. Elmész az egész világra.

NAGYLAKI: Itt már csak ők segíthetnek. Kötelességük.

GÁSPÁR (Annára mutat): Nem bízom magukra.

HALINA: Köziülünk senki nem alkalmas, Gáspár. Nem tudná meggyőzően előadni. Te azonban mindezt magadtól tudod.

NAGYLAKI: Mert az elején nem fognak hinni neked. Azt tartják, ők jól elrendezték mindent. S talán azt sem tudják, hol vagyunk.

HALINA: Ismered ezeknek a nyelvét is, átjutsz a vonalaikon. Meg hát... kibírod, ha úgy fordul. Hallgatni is tudsz már.

GÁSPÁR: És mit mondjak nekik?

HALINA: Tudod te. Amit nekünk mondtál.

GÁSPÁR: Maguk se hitték.

NAGYLAKI: Nekik kötelességük elhinni. Intézkedni. Sokak nevében beszélés.

FŐJEGYZŐ (megfogalmazza az igazi szándékot): Fogd kézen Annát, és meneküljtek.

Halina egy ideje Adam körül téblábolt, most annak vért tenyeréről Gáspár ingére keni.

HALINA: A sebeknek hinni fognak. Te vagy az utolsó túlélő, Gáspár, úgy vigyázz magadra.

GÁSPÁR: Merre mehetnék?

HALINA (sorolja, s az egymástól távol eső helyek nevének említése vallomásnak hangzik): Fel az Akasztódombon s az Örökön Hadrév

és Kökös felé, át a Rika-hegyen, a Maroson, a Fekete-ügyön, Tiszán, a Szépmezőn, a Királyhágón, a Hargitán, el a Vlegyásza mellett, Szépkényerüszentmártonon, Hétfalun, Gyerőmonostoron keresztül, Beregszász, Érsekújvár és Jászberény irányába, végig a Kisalföldön, a Kenyérmezőn és egész Gömörön Bécsújhelyig és Márkházáig, Péterváradig, tovább Letenyének, Maglódnak, Illyefalvának, Szászrégennek, Oláhszentgyörgynek, Farkasfának, Lészpednek, Felsőörnek; Cegléd, Tarján, Brassó, Körösfő után a Duna mentén Pozsonyba, Tápióbicskére, Udvarhelyre, Pécsre, Somorjára, Vaslábra, Dömsödre, Niklára menj.

GÁSPÁR: De hogyan?

NAGYLAKI: Ezek tisztelik a szertartásokat.

KEREKI: Most úgyis nagyon ünnepi hangulatban vannak.

FŐJEGYZŐ: Áldásom rátok. Szeressétek egymást az idők végezetéig. Az első fiút Kázmérnak kereszteljétek. De nem. Ennek a névnek már se értelme, se haszna. Árpád legyen. Zoltán vagy Attila.

ANNA (megérti, mire készülnek): De milyen ruhát vegyek fel? Nekem most nagyon szépnek kell lennem. El kell vakítanom őket.

CIRKUSZIGAZGATÓ: Eligazítjuk. Valójában én mégis művész vagyok, rendező. (Nagylakihoz.) Menjenek csak. Ez az igazság is jó.

EZREDES (lehúzza a jeggyűrűjét, Annának nyújtja): Fogadja el, leány. Igazi.

Artistanő Anna fejére borítja fehér selyemfátylát.

HALINA: Hol a pap?

KEREKI: Doricá, fiam, ugorj a papért. Világra szóló mennyező készül itt.

Doricá készségesen bemegegy a sekrestyébe.

ADAM: Azt hiszitek, ennyi a mindenség? Nem ott van.

ELLA (megszólal): Meghalt az uram, a szertóm. Hallják az urak? A tisztiorvos úr szabadon távozott. Indulásakor azt mondta, elmegy, megkeresi az embereket, akik jobban ismerik egymás lelkét, mint nyelvét. Az én uramnak nincsen már se nemzete, se hazája. De tudja, mekkora a mindenség.

Egy a mélység és a magasság, sírás, kacagás egyre megy. Szabad.

Pap érkezik a sekrestyéből, saroglyaféle alkotmányon a betlehemes jászolt hozza, abban a babaszerű kis Jézust. Doricá segít a cipelésben.

ADAM: A karácsonyunk mindig egy napra esik, de a húsvétot nem egyszerre ünnepljük. A megváltás egyszerre jön el mindenkinek, de a feltámadás... Talán soha.

PAP *(a középre állított betlehemes jászolnál):* Barátaim, nekünk egy nappal korábban érkezett el a legszentebb alkalom, mint az meg van írva. A megváltó megszületett. A szeretet és a béke üzenetével érkezett hozzánk, idő előtt.

Kintről ágyúdörgés hallatszik.

PAP: A szeretet és a megértés azonban örök-

kévaló, nem alkalom szülte. Népet egy másik nép elnyomhat és megszabadíthat...

Ágyúdörgés.

PAP: Az egyes ember azonban csak a szeretetben és a megértésben talál megváltásra, szabadságát azáltal leli meg. Önmagában.

A templom összedől.

(Nem kell látványosságnak lennie. Sötétség borul rá. Fekete függöny hull le előtte tehát, vagy kialszanak a fények. Némi füst és por száll fel.)

Félrever a harang. Kötélén, fel-alá ingva lóg a halott Bobóc, fényes sárga rubájában a fekete háttér előtt. Bal felől megjelenik Gáspár és Anna. A férfi véres fehér ingben, a nő az alkalmi fátyollal a fején. Karjában a jászolbéli kis Jézust hozza.

Kong a harang.

JÁNOSHÁZY GYÖRGY

Tavasz, megint tavasz

*Elmúlik lassan ez a tél is,
nehány nap van csak olvadásig,
felszusszan már a házfedél is,
gép alá nő megint a pázsit,*

*tetszhalálukból ébredezve
ollóra várnak borzas tőkéék,
vadászni indulnak veresre
mázolt ajkakkal céda szőkéék;*

*múlik a tél, mint annyi másik,
pár nap van hóvirágnylásig,
s egy kis szerencsével megérem,*

*hogy gyolcsmundéros, nyalka gólyák
lengetik kristályfényű égen
a tavasz angyal-lobogóját.*

Frakkban a sarkvidéken

*Bizonyyal délceg, óriás madárnak,
jégtorlaszos vizek fölött kerengő
halászkirálynak szánta a Teremtő,
és tervezett is hozzá büszke szárnyat –*

*de közben tán az egészlet megunta,
és önnön művétől megundorodva,
elbujdosott lakatlan űr-zugokba,
a lólábúra maradt hát a munka:*

*ezért van annyi mérges, rusnya, ronda,
alja teremtmény, légy, galóca, cincér,
kullancs, görény, piránya, anakonda;*

*ezért totyog a pingvin is idétlen,
gatyás frakkjában sarkvidéki télben,
mint kivénült, kopott, gond verte pincér.*

Magányos mécs

*Ezek a poros, álmos délutánok:
nyögdelve bífláz egy bukott diák,
a szívekben idült, var lepte tályog,
elűszkösödtek a melódiák.*

*Ezek a lagymatag, unalmas esték
ez a kvaterkás, kerúdys hangulat:
a tájon megfakult, napszitta festék,
az arcokon is hervadt indulat.*

*Ezek a kontároktól itt felejtett
vidéki házak és vidéki lelkek,
a fásult, lomha csend, mikor a város*

*reménytelen, nyúlós kátrányba fúl,
s magányos mécs suttog csak holdvilágos
kínai verset kosztolányiul.*

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Ne bánts, idő!

– 1970 –

Árnyék, mi féynél nebezebb.
 feketedik tiszta víz alatt.
 Nem mozdul emlékezeted,
 arcod tükrén fekvő kődarab.

Legszomorúbb, mi biztató,
 ha szellőbe lomb kapaszkodik,
 s hajlik a pázsit, volna tó,
 de széthull, ha áll. Rojtosodik.

Földből elképesztő erő,
 vakondtúrás s izzó hangyaboly
 vulkánlik, de futó eső
 szétveri. Gőzölög, forr a por.

2.

Találj, de célzás nélkül, az idő
 pillanat-közepébe,
 ahol a Nap örvénylik,
 mint gyűrűző víz céltáblájába,
 hol kavicsoddal soha
 nem véted el a tízest.
 Lódd egyetlen szavad kegyetlenül
 világod Nap-szívébe.
 Erre születél, vadász.
 Költő vagy, isteni vadat űző,
 menj és ejtsd el az időt,
 s meglátod királyodat.
 Kilép a vérző alkonyat mögül,
 téged virradat vakít
 mégis: nincs talpalatnyi
 helye ott az éjnek, éjszakának.
 Vérbe, mint tűzbe dobod
 sapkád, kesztyűd és sálad.

Néked az elejtett vad már nem kell,
 s boldog királyodnak sem
 többé az áldozatod.
 Ami volt, csak az út hite, szennye.
 Így lesz, látod előre,
 mégis, megszállott színész,
 gyakorolsz, újra meg újra próbálsz,
 drámádra készülsz, magad,
 társtalan, ünneptelen:
 Találj, de célzás nélkül, az idő
 pillanat-közepébe,
 ahol a Nap örvénylik,
 mint gyűrűző víz céltáblájába,
 hol kavicsoddal soha
 nem véted el a tízest.
 Lódd egyetlen szavad kegyetlenül
 világod Nap-szívébe.
 Ölni születted, vadász.

3.

Egem az ég, földem a föld.
 Hol vagyok, tudni én akarom.
 Keveredik kékekkel a zöld,
 és forog a szárnyas Nap-malom.

Fény szítál, augusztus lisztje.
 Megünnepellek, szent királyom.
 Kenyeremben veritékem
 sója: asszonyi nagy hiányom.

Hiába küldték Gizellát,
 hagytad országod Máriának.
 Egünkön azóta hétrét
 hajlott a szívünkön nőtt bánat.

Íme, roppant költészeted!
 bennem is máig, ami magyar.
 Rólad verset írni vajon,
 szent király, merhet-e, ki akar?

Egem az ég, földem a föld.
 Hol vagyok, tudni én akarom.

*Keveredik kékekkel a zöld,
és forog a szárnyas Nap-malom.*

*S látom, már nem lehet másképp,
Életfámból lesz kopár Kereszt.
Temetem jövőmet én is,
egyenesági Hercegemet.*

4.

*Szeptember végi égen
Nap pernyéllik fehéren.*

*Bágyadt fényen, fátylon át
látszik s fakóbb a világ.*

*Jár a szellő, betegen
vánszorog a kerteken,
amit megfog, levelet,
el is ejti, lepereg.*

*Partra itt hullám futott?
árnyék csak, sötét homok.*

*Mély most a ringló álma,
kicsordul édes nyála.*

*Gyümölcs lóg gyümölcs felett,
egem mégis üresebb.
Holnap mi hoz örömet?
fecskénk is elköltözött.*

*Szilvák, edzett vas-cseppek,
hamvuk már deret sejtet.*

*Huszonötödik ősze'
lettem már magam csősze.*

*Nincsen dézsmáló kedvem,
meg kell holnap fizetnem
idóm: számolva töltöm.
Jelenem növekvő kölcsön.*

*Még a kert mindent hordoz,
jövőt bont s köt a múlthoz.*

*Nyílik még a rózsza, s nekem
már október végi sebem.*

*Tekintetem, meglehet,
deres pókbáló rezeg,
ökörnyál majd az őszben,
s világít hajam őszén.*

*Körtefa bronzos ökle
darázssal sújt a földre.*

5.

*Állandóság s honvágy –
Ma velem a dal, s tudom
holnap megint elhagy.
Vágy marad, mint kishúgom,*

*kit nem szült meg anyám.
Öcsém van, de ellenem,
lábamat taposván
küzdő nagyfejedelem.*

*Köztünk, ki hinné itt,
ország osztása dől el.
Feketül a fény is,
szemeim telnek könnyel.*

GALLÓ SZÁSZ KÁROLY

A székek, avagy a leépítés

Fényárban úszott a gyűlésterem. A hatvan-hetven széken elszórva tíz felnőtt ember. Az elnökség helyén csak a községi párttitkár, a Preventórium igazgatója, dr. Éles Vilmos és alapszervezeti titkárnője, Hagiuné. A teremben még, velük szemben, a második sortól hátrafelé: Orbán Elemér iskolaigazgató, aztán a gondnok, a főkönyvelő, Costica (az egyik munkáképviselő), Erzsike asszisztensnő (szakszervezeti elnök) és Lajos bácsi (az asztalos). Egyedül Izsán Ágnes, a főnövér ül az első sorban. Szigorúan, mint egy éltanuló. Szigorúan, ám nem támadólag néz szembe a prezídiummal.

De az „ülésrendnek” természetesen semmi jelentősége sem volt. És annak se, hogy csütörtök dél már jócskán elmúlt. És annak se, hogy a tíz ember közül senki meg nem mondta volna, mióta ülnek itt és tárgyalnak.

Az asztalosmester, Lajos bácsi fejtegette:

– Elvtársak, a méhészet, az nagyon kényes egy mesterség. Mint az üvegfúvás, példának okáért... – Legalább egy hete, múlt péntek óta ülészetek.

– Cigaretta, Lajos? Miközben a kaptárjaiddal bajlódsz? – kérdezte Costica. – Nagypám mesélte... – Péntek tizenegy körül hívta össze először a vezetőséget Hagiuné.

– Hány családod van, Lajos? – kérdezte a gondnok.

– Úgy tudom, maszkot kell feltenni és pipázni. A füsttől... – mondta Orbán Elemér, az iskolaigazgató. – A pipafüstöt nem szeretik, és nem csípnek beléd. – És azóta is, mindennap, ugyanazt tárgyalták. Volt úgy, hogy délután öt-hatig is, ebédszünet nélkül.

– Tudják maguk, milyen nehéz egy ilyen községben, mint Z., tető alá hozni egy... – lendül bele a községi párttitkár. Nemrég érkezett fentről az utasítás: két héten belül.

– Nagypám szóval – folytatja kissé halkabban Costica – maszkot, kesztyűt, általában izét, védőöltözetet soha nem használt. Viszont cigarettázni, mesélte, gyakran cigarettázott, pedig nem volt nagy dohányos. – Két héten belül tucatnyi embernek kell majd új munkahely után nézni.

Erzsike minden előzmény nélkül felvihogott: igaz, hogy mióta terhes, ez nem először történik vele.

– Tévedés! Mindketten tévedtek! – emelte fel jobb mutatóujját, mint tanító bácsi, az asztalos. – A füst irritálja őket. Idegessé válnak tőle, és biztos lehetsz, hogy egy-kettőre, durr!, megtámadnak. A védőmaszk viszont... – A tíz ember mintha szédült volna. Egyikük se volt becsípve, inkább másnaposnak látszottak... Kábának a kiosztott feladattól.

– Tömbház egy faluban, ahol... – Sehogy se tudtak zöldágra vergődni a gyűlésteremben.

– Kölyökkoromban, emlékszem – mondta suttogva Orbán Elemér iskolaigazgató a mellette ülő csinos Erzsikének –, verseket írtam. Fantasztikus, micsoda érzékenységre képes a gyermeklélek: képzeld el, decemberi, csillagfényes, teliholdas éjszaka *hideg monumentalitásáról* lamentálni tizennégy éves fővel... – De ki van pluszban? Ki? Főleg gyermekgondozó, nevelő és...

– Tényleg, Elemér bácsi?! Soha nem említette. Közölt is valahol? Újságban? – És takarítónő dolgozott túl sok a gyermekintézetben. Ez, ha elején nehezen is tudták megémszteni, lehült fejfel igaznak látszott.

A Preventórium párttitkára, Hagiuné magyarázza a pódiumról:

– Tudják, elvtársak, az unokaöcsémnek, aki pedig nem rossz fejű gyerek, milyen kínlódás bevenni a halmazelméletet? Lehet, kérem, hogy modern módszer... – Múlt hét végére már összeállott egy tizenkét nevet felsoroló lista. Aztán kihuzigálások, javítgatások után a szemébe került.

– Disznót vágnék a télen – mondta az orvos-igazgató, lelkesedés nélkül. – Jobban jönnek ki vele, ejsze, ha november végén megvannék egy egész disznót. Persze nem túl nagyot... – Hétfőn, három és fél órai vita után új listát szerkesztettek. Le is gépeltették Nellikével. Csak azután tépték össze. – Ha eddig kilónként vásároltam ettől-attól...

– Hát nyilván, az izé, a szárazkolbász – csettintett Costica.

– Csak még időben bélt szerezzen az ember – jegyezte meg a gondnok.

– Van arra még elég idő! Vilikém, te csak szólj nekem és... – legyintett a főkönyvelő.

– Hallottad, Erzsike? – mondta Orbán Elemér. – A szülészetén kicserélték a Jenci gyereket! Végre-valahára megnősült a fiú, meglett a gyerek, és erre... De hogy kicserélik...

– Kovásznán? – kérdezte Erzsike.

– Na ne! Igaz, hogy én is hallottam már valamit – fordult hátra komoran Izsán Ágnes, a főnővér.

– Az elején még nem vették észre – mesélte a tanár. – Az egyik nővérke fogott gyanút, mikor tisztába tette a kicsit. Valami nem stimmel, gondolta, amikor a csuklójára kötött cédulán Jánost olvasott. A kicsi pedig, akárhogy nézte, nőnemű volt...

– Jenci beperelte őket?

– Eleinte tényleg akarta, de aztán...

– De elvtársak! – emelte fel a hangját Hagiuné. – Nem ártana a tárgyra térni! Nem gondolják?! Hagyják most Jencit s a gyerekét... Három embernek nincs eldöntve a sorsa!

– A kislánynak is nagyon örülnek – mondta Erzsike.

– Vagy két napig boldog-boldogtalannak újságolta a cukrászdában, hogy fia van...

– Most azonban ugyanolyan büszke a lányra is – szögezte le az iskolaigazgató.

A főkönyvelő, a műveletbe belemélyedve, faricskálja a körmeit:

– Ki a nyavalya értheti a mai fiatalokat... – Az intézet vezetősége könyörgésekkel még továbblökődte pár nappal a határidőt.

– Két jókora báránynom pusztult el a múlt héten – mondta csöppnyi szomorúság nélkül Constantin. Azonban kirívóan fegyelmetlen vagy...

– Ennek a gyermektornusnak már nem szervezünk kirándulást, doktor úr? – kérdezte Izsán Ágnes.

– Elmondanék itt most valami roppant érdekeset... – kimondottan lusta, alkalmatlan emberük a majdnem százharminc között egy sem volt.

A tükör

A legrosszabb indulattal se lehetett az igazgatóra ráfogni, hogy sóváran gondolt volna a munkájára. Az elnyúló tárgyalásokat, gyűléseket már a torkáig érezte, mint makacs gombócot, felynyomulni... Hálistennek: befejezték... A mai napra elég volt, gondolta, ajaj, de mennyire, a vizit a betegszobában, na meg az a pár aláírás fent, Nellikénél... Még tizenkettő sincs... Kényelmesen hátradőlt, lábait kinyújtóztatta.

Kávét töltött a hópalackból. A krimi karnyújtásnyira feküdt az íróasztalon.

A délelőtti nap tétován időzött irodája berendezésén; a szekrényben megcsillant a liternyi konyak. Töltött magának, ujjnyit a kávéba is belelöttyintett. Valami újra szemébe villant: az is csak üvegből lehet... Arrafelé fordította a fejét: a tükör, irodája bal oldali falán. Odalépett, félresimította a dísznövénylevélfürtöket, és az agya nem hitte el, amit a két szemével látott.

„Nem, ez lehetetlen... Tisztára lehetetlen!” – suttogetta.

És most álljunk meg egy slukknyira: nem az történt, amivel a művelt olvasó Maupassant-ban, H. G. Wells-ben vagy némely korai Déry-írásokban találkozott, megfelelően lúdbőrözve. Nem drótorrú, lézerszemű Tejút-utazó nézett vissza Éles doktorra. Az arcvonásai nem kettőződtek meg ijesztő pszichopata-látomásként; de arról sincs szó, hogy a bejárati ajtó bámult volna vissza rá, a feje helyett... Nem, minderről, fájdalom, szó se volt. Amit az igazgató a tükörben észrevett, az mind (és csakis) az ő arca volt.

Elámulva konstataulta, hogy alig harmincévesen őszülni kezd, a szakálla s a füle mögött már észrevehetően...

Tanulmányozni kezdte magát (összeszedődtek az arcvonásai): barna haja, mint a szántófield ősszel, érintetlen. Az arca is ehhez idomult: mint diákkorában a fényképész szásmolyán, komoran nézett szembe önmagával.

Balra fordult: őszülő. Jobbra: ismét sötétbarna.

A doktor feltépte az ablakot, és a tavasz vastagon ömlött a fejére. Szeme a tükörben egy arcot keresett, egy arcot, amit már jól ismert. Amiben jóság, gyöngédség, humorérzék, becsvágy egyesül; szinte boldog lett tőle, mikor megpillantotta sóvárgott önmagát.

A játék izgalma nem hagyta nyugodni. A kávé, a detektívkönyv és a pálinkás-pohár csodálkozva, dermedten álltak az asztalon.

A doktor leakasztotta a tükröt. Maga elé tette; az íróasztalra. A téglalap alakú, csiszolt üveg bővölte az embert, ijesztően vastag vonalakat rajzolt a szája mellé, ajkai vízbefült-lilává sötétültek (a nap pillanatokra elrejtőzött), szeme gyilkos fényvel villogott. Egy régi este: összeakaszkodott, részegen csúnyán összeverekedett a legjobb barátjával; amíg a vér el nem öntötte barátja fejét, addig ütötte.

Dühét a tükrön töltötte ki, üres tintásüveget vágott a közepébe. Erzsike kedvenc tárgya. Hiányozni fog neki. Mielőtt golyóstollal a kezében az irodában vele szembe leült volna, kórlapíráásra, gyógyszerrendelésre felkészülve, mindig belépillantott; frizura-igazgatás ürügyén. Nem állta meg, hogy akárhányszor bele ne nézzen. Az orvos kéjesen gondolt asszisztensnője masszírozó tehetségére; kimerülten, idegesen gyakran igénybe vette.

Összerántotta a függönyszárnyakat. A szilánkokhoz lopakodott, egy nagyobbat a szeme elé tartott. Arcképet látott benne, körülmírglizett árnyképet, amit kirakodó-

vásáron szokott fényes fekete papírból kivágni a művész, pár lejért. (Félt volna ilyenhez modellt ülni.) Eltűntek a kihúzott, éles ráncok, de nem kapta már homlokára futó szemöldökét sem.

A kávéscsészének támasztva az üvegdarab. Bámulják egymást.

Hirtelen hasra vágta magát.

Majd talpra ugrott.

Féllábra állt, a sarkán pördült. Csípőre tett kézzel kettőt balra, kettőt jobbra lépegetett láthatatlan közönsége előtt.

Felvinnyogott, a hátát púposra görnyesztette, a nyakát tekergette.

A tükördarabban egyre változott az „ábra”.

Megtorpant.

Az üvegből erősen kimerült arc bambult vissza rá. Aztán a szemeitől kiindulva, teljesen az álláig – anélkül, hogy egyetlen izma rándult volna – az arcára kifordult, elnőiesedett. Szakála eltűnt, a haja kontyba csavarodott. Arcán függőlegesen a ráncok, szeme alatt félkörök. Annuska. A takarítónő, Annuska mindig szomorú gyermekarca. Annuska fegyelmezetten csodálkozó, nem szemrehányó tekintete.

Telefon a Megyei Egészségügyi Igazgatóságra. Egy névtelen (vagy aláírt) levél. Valakinek: üzenet a „főnökségnek”. Aztán a visszajelzés: Lovinescunét semmiképpen nem lehet kitenni. Hogy is gondolhattak arra az elvtársak, hogy pont Lovinescu Luciát, akit *mi* ajánlottunk annak idején; hogy annyi ember közül pont Lovinescuné essen bele az átszervezésbe! Különben úgy tudjuk, ő az egyik legjobb gondozónő az intézetünkben. *Vagy nem?!...* És kezelésre szorul: neurotikus. Beteg. Úgyhogy... Előre is köszönjük... Tehát: egyértelmű: Lovinescuné maradt. Annuska neve került fel helyette a listára.

Az ember nem mer a tükördarabkába nézni, szemét a karjával betapasztja. Mert Annuska után Béla, Jucika s talán még mások is következéneek ott... Elég! Elééééééééé!

Felhajtotta a kitöltött pohárka konyakot.

– Erzsébet! – üvöltötte, majd valamivel halkabban hozzátette: – Hol a nyavalyában koptatod ilyenkor azt a kurva-nagy seggedet?... A kintinban, nyilván! Tömjed csak a beled. – Közben azonban, amennyire kézzel tudta, összegyűjtötte az üvegszilánkokat.

– Erzsike – mondta megkönnyebbülve, amikor asszisztensnője belépett.

– Megírjuk a kórlapokat, doktor úr? – kérdezte nyugodt hangon az asszisztensnő, akár felizgatott kisgyerektől.

Őzláb Zsó, avagy a történet vége

Manapság mindenki csak telefonál – nem gondoljátok?! Ütögetjük, simogatjuk, pörgetjük, lebbentjük, nyikorogtatjuk, csikorogtatjuk a számokat egymás után. (A fogunkat is megcsikorítjuk néha, ha hívásunkra egy szem szülőanyánk helyett a hal-fasírtgyár jogtanácsosa válaszol.) Mostanság mindenki telefonkagylóval a fülén ébred és éjjelente elegáns, hófehér telefonkészülékekkel álmodik. Senki nem tud meglenni telefon nélkül. Ahelyett, hogy ülnénk a fenekünkön a ház előtti parkban, és csendesen beszélgetnénk. Vagy postagalambra bízva, vigasztaló levelet küldenénk egymásnak. Vagy mit tudom én... Csak ne telefonálnánk annyit, az isten szerelmére!

– Zsó, te vagy az? – hívta az orvos-igazgató kézdivásárhelyi barátnőjét.

Dr. Éles Vilmos két hétig végig részeg volt. Úgy nagyvonalakban. Reggel, amikor érezte, szúrva kerülgeti a fejfájás, felhajtott egy üveg sört; a folytatás aztán ment már magától... A köd, ami az agyára telepedett, védőháló alatt tartotta a fejfájását. De ugyanakkor piszkálódó gondolatait is...

Nem sokra tudott visszaemlékezni abból a két hétből.

Vagy csak tíz nap lehetett?

Ezalatt az egyetlen világos és tiszta pont az életében Őzláb Zsó volt.

– Dokil – kiáltotta lelkesen a telefonba Őzláb Zsó. – Mizujs? Egy vagon ideje nem láttuk egymást! Mit csináltok ti Z.-n? Hívtalak múlt héten, és azt a komor választ kaptam, hogy lehetőleg mostanában ne zavarjalak, mert egyre csak gyűléseztek, mindennap szinte... Valami átszervezés...

Zsót még a télen ismerte meg, beengedte korcsolyázni a befagyott tóra. Kerek arcú, kifogyhatatlanul vidám lány volt Őzláb Zsó; nagyon fiatal.

Jó volt vele tölteni azt az éjszakát.

És a következőket is.

– Remek! Ne mondd, doki! – kacagott Zsó. – És te azt mondtad, hogyne kérem, a tetőre fel lehet menni. Csak nyugodtan. És hogy persze, van létrátok is, elég hosszú!... Nagy lehetett! – Zsó nevetése, mint mindig, örömet csöpögtetett a doktor szívébe. És jó adag felejtést. A hangja megnyugtatóan simogatta, akár asszisztensnője, Erzsike jelenléte.

– Halló! A főinspektor elvtárs? – mondta Bercikém. Felesége és gyerekei a tévét nézték a másik szobában. – Mi az? Még mindig nem?... Nem sikerül?... Olyan nehéz, kedves, egyetlen istenverte, kurva interurbán számot beadni?

– Szervusz, Elemér. Mit csinálsz?... Tényleg nem tudod, ki vagyok? Nem is gondolod? Hát Ágnes, te hólyag, a legkiválóbb főnövér Z.-n... Szóval, miért is hívtalak. Arra gondoltunk a férjemmel, hogy szombaton összejöhetnénk egy kicsit. Csak mi négyen. Különben is, valamikor mostanában van a házassági évfordulónk is... Átjönnetek Évával. Lemosnánk valamennyire ezt a léépítést... Ja igen, én is hallottam. Lovinescunét vissza kellett venni. Felső „sugalmazásra”. S az a szerencsétlen takarítónő, Annuska került helyette a listára!... Lovinescuné? Döntsd el te magad, Elemérke: mióta visszavettük, a hét nappól pont négyet dolgozott. Beteg volt, panasolta, rettenetes ideges fejfájás gyötörte, úgyhogy...

– Szóval kimenjek, doki? Holnap délután? Még ma, azt mondd? Nofene. Vigyek valami finom piát is? Vagy el vagy látva, szívem? – kuncogott Őzláb Zsó.

– Elemér? Ágnes. Nem bírtam kivárni a szombatot, el kell, hogy újságoljam... Emlékszel, hogy a múltkor Lovinescunéről is beszéltünk telefonon... Ja nem: miért gondolnám, Elemér, hogy meszesedik az agyad? Az csak olyan *társalkodási fordulat* volt.. Nyilván, hogy emlékszel. S ha úgy vesszük, én is vén vagyok már Elemérke, felejtetek... Igazad van: Lovinescu. Ma délelőtt behozta a rendelőbe a felmondását... Hét vagy nyolc napot dolgozott azután, hogy... Annuska helyett ő maradt... A fiúka, akárom mondani, a doktor úr, éppen gyereket vizsgált, s csak kítátotta a szemét az asszonyra, szólni se tudott. A keze a spatulával megállt a gyerek szájában, úgy kellett megböknöm...

– Visszahívtatok Annuskát? – kérdezte Orbán Elemér, az iskolaigazgató.

– Azt üzente, hogy már aláírta az új munkaszerződést: a malomban, a férje mellett dolgozik... S ne haragudjunk, de most már egyébként se...

– ...de tetszik tudni, kezd már idegesítő lenni, mindnyájunk számára... – Berci-kém tisztelettudó arccal görnyedt a telefon felé. Halkan beszélt, hogy ne zavarja a másik szobában tévézőket. – Órákat kell várni rá reggeliben, egy aláírásra. Amíg egy menetlevelet aláír... Már hívtam a főinspektor elvtársat, hogy tájékoztassam, de nem tetszett ott lenni az irodában... Fél napot kerestem múltkor ezt az én igazgatómat, valamit sürgősen meg kellett volna, hogy beszéljünk... mikorra megtaláltam... hogy józan nem volt, akkor keveset mondok! Fényes nappal, tetszik látni... fényes nappal részeg. – A gondnok vékonyka bajszát simogatta, és behízelve mosolygott a telefonnak. – Valami hete már egy langaléta lány tanyázik a lakásán. Képzelheti a főinspektor elvtárs, mennyit törődhet a munkájával! És nyilván, nem is menyasszonya neki...

Őzláb Zsó rajongott a könnyűzenéért.

De csakis jó hangosan szerette hallgatni. Délutánonként, az éjszakába erősen beleenyúlva, Éles doktorral kettesben élvezték a legújabb rock-, pop-, diszkó-, sőt dzsessz-felvételeket. Na meg egymást.

A felcsergő telefon kagylóját az orvos vette fel.

– Ne tessék haragudni... – meglepődve ismerte fel Dumitru bácsi, idős éjjeliőrünk hangját –, hogy ilyen későn zavarom... Privát ügyben szeretnék... De... már szinte nem is merem mondani... Tetszik tudni, doktor úr... itt kint, a parkban hideg van... S a kutyám is muzikális. És ha már úgyis zenélnék... nem lehetne egy kicsit... egy kicsikét... hangosabban?

Az orvos-igazgató válasz nélkül, faarccal a magnetofonhoz lépett, és feljebb srófolta a hangerőt.

– Hurrá! – kiáltotta Őzláb Zsó.

– Összetört a tükör – mondta bele a zene bömbölésébe az igazgató. – Csak a tükröt törtem darabjaira!

– Doki, mi van veled? – kérdezte a lány.

– Semmi – válaszolta.

Pár nappal később – már teljesen józanon – megfogalmazta a lemondását.

BAKOS ANDRÁS

A hős

*Kis, éles csattanás. A szürke láda
vasalt fedele lendül és leválik.
Az ember lassan fölkel, sapka nélkül:
elfelejtett valami fontosat.
A tárgy, amit a ládából kivett,
s véletlenül a vasperemre ejtett,
most nincs sehol. Talán odébb, a fűben
egy éppen arra emlékeztető,
bár meggyűródött, kormos fémszedél.
Égett festékszag; édes illatú füst.
A füstre fölfigyel: valaki biztos
a tilalom ellenére dohányzik.
Nyugodt: nem ő az. Nem érdekli sem
a lassan tárguló embergyűrű,
sem elfúló, kemény parancsszavak.
A hang, mit hall, a sípolás talán egy
közeli rádió szünetjele.
Néhányat lép, egy fűkupacra ül;
izzadt kezét a nadrágjába törli.*

Ex Ponto

*A hivatal első emeletén, az
udvar felől egy függőfolyosó:
ennek végén egy ajtó, amelyet
gyakran kinyitok, és magamra zárok.*

*A mosdókagyló nemrég összetört.
Ez nem az én bibám, mégis: mivel
én jövök ide legtöbbször, lehet,
hogy sokan azt hiszik, én törtem össze.*

*A hivatalnokok a szomszéd irodából
tudják, hogy én vagyok benn, ha sokáig
kell várniuk.*

*Ilyenkor megtelik
a függőfolyosó; beszélgetnek, röhögnek,*

*nyomkodják a kilincset. Hallható,
ha idebenn folyik a víz.*

*Azt nem tudják, hogy elvesztettelek,
s hogy a vízben az otthoni ízt keresem.*

*(„Már tíz perce folyik.
Még nem kezd hűvösödni.”)*

SIMONYI IMRE

Bezárkóztam és nagyon féltem

*Az utak mindig tovább gyalogoltak,
mint ameddig én eljutottam.
Aztán valahol megkergettek,
és én hazáig futottam.*

*Bezárkóztam, és nagyon féltem.
– S mintha akkor még éltem volna...
– De már csak úgy, eltemetetlen.
Csupán az ágyakra emlékszem.
Az asszonyokat elfeledtem.*

Analógia

*Tíz esztendővel ezelőtt...
– emlékszel? –
mintha csak ma lenne.
És húsz esztendővel ezelőtt is...
– emlékszel? –
mintha csak ma lenne.*

*S tán húsz esztendő múlva,
ha egy napon
meg kell majd halnod:
– mintha csak ma lett volna...
– Hát nem emlékszel?*

Sírás is, meg nevetés

*Minden nap és minden év:
kicsi meg nagy hóesés –
egy nap kis hó, egy év nagy hó
– sírás is meg nevetés.*

*Egy ásós, meg egy kapás
valakinek vermet ás –
s ha a fű kihajt belőle
lekaszálja egy kaszás.*

Virágvasárnap

*Virágvasárnap délelőtt:
sok virág sok virág.
Virágvasárnap dél körül:
nyílt virág nyílt virág.
Virágvasárnap délután:
hervadt már pár virág.
Virágvasárnap alkonyán:
volt virág nincs virág.
Virágvasárnap estelén:
este volt este volt.*

Isten malmai

*Isten malmai egyáltalán
nem őrölnek.
Istennek malmai egyáltalán
nincsenek is.
Lehet hogy ő is csak egyszerű molnárlé-
gény – aki e pillanatban
talán éppen munkanélküli...*

Én, megkettőzve

*Lelkem jobbik fele... – Hát volt ilyen?
Sorsom rosszabbik egésze... – Ezt tudom!
Felordít egy „nem”, felnyög egy „igen”.
Most hát: igen? nem? tudom? nem tudom?*

*Engem végig követtek az úton:
az Igen s a Nem. (S tán még a „nem-igen”
vadházaspár is...) – De miféle úton?!
S csak nem én vagyok az az idegen*

*aki felém gyaloglok az úton?!
TE közelednék felém – idegen?
Ráordítok: nem! Am ÉN hidegen*

*legyint: de igen! – Tudom? vagy nem tudom?
– egyremegy. S az is, hogy: mint idegen
érkeztem hozzámig. S az is, hogy: talán tévúton...*

N É Z Ő

Magyarok a nagyvilágban

KABDEBŐ LÓRÁNT

Kanyargós utakon

Vajon ki lehet az a szellemesen és rendkívüli történelmi logikával emlékező Sziklay Andor, aki az utóbbi időben a hazai sajtóban mind többször hallatja hangját? Szabó Csaba, a magyar követség kultúratanácsosa imigyen mutatta be 1992. február 28-án a washingtoni nagykövetségen tartott irodalmi esten, amelyen az író több évtizedes barátságát elevenítette fel Márai Sándorral: „Előadónk dr. Sziklay C. Klay Andor másodgenerációs amerikai magyar. A második világháborúban az észak-afrikai, olasz és német fronton szolgált, és mint az amerikai légielő kitüntetett veteránja, volt századosa él közöttünk. A State Department diplomáciai karában belgrádi, frankfurti, berlini posztokon szolgált, s végül mint követtanácsos ment nyugdíjba. Tiszteletbeli parancsnoka egy olasz ezrednek, tagja a South Carolina állami tudományos akadémiának, 1985-ben az amerikai »Lincoln Award«-ot kapta, és 1990-ben, tehát már az új magyar demokrácia idején, otthoni kitüntetést nyert el, a Magyar Újságíró Szövetség Aranytollát. Mint diplomáciatörténész, a Külügyi Intézet magántanára: kétnyelvű író, akinek legutóbbi magyar nyelvű kötete, a *Magyar lányomok* mindnyájunk köreiben ismert olyan Hungaricana antológiájaként, amely különben talán el is veszett volna, irodalom és történelem.” Tegyem hozzá: a budapesti egyetemen 1935-ben jogi diplomát szerzett, és 1939-ben a washingtoni állami egyetemen történettudományból doktorált író a háború alatt az OSS-t (a CIA elődjét) megszervező legendás Donovan tábornok, utóbb diplomáciai pályáján pedig a nagy diplomata, Kennan munkatársa. „A szerzetesrendszerű hivatásos diplomáciai karba nem csak úgy »kerül« az ember. Az elnök nevezi ki és a Szenátusnak kell megerősítenie, mint velem is történt. Előzetesen vizsgákat kell tenni, egyrészt konzuli, másrészt diplomáciai gyakorlati vizsgákat, írásbelit és szóbelit.” Diplomáciai szolgálatait után a külügyminiszter jogtanácsosának diplomáciai asszisztense volt a nemzetközi jogi osztályon. Nyugdíjasként még ma is három egyetem vendégtanára, rendszeres washingtoni tárcaírója a legnagyobb és legrégibb (1891-ben alapították) amerikai magyar nyelvű újságnak, a clevelandi Szabadságnak.

Lehet-e ismeretséget, sőt bensőséges barátságot kötni valakivel, akit életünkben nem láttunk? Kazinczy valaha élete talán legjellegzetesebb szerelmét élte meg levelezéssel, soha sem találkozával. Ha szerelem szövődhet ily módon, barátság még inkább kialakulhat: hiszen annak alapja a kölcsönös egyetértés a legfontosabb dolgokban. Sziklay Andorral a véletlen hozott kapcsolatba, de az már nem véletlen, hogy a kölcsönös érintkezés barátsággá érlelte ezt a kapcsolatot. Sohasem láttam, hacsaknem fényképeit, legfeljebb hangját ismerem, mert rossz levélíró lévén a külvilággal jobbra

telefonon érintkezem. És olvasom leveleit, mert ő meg szenvedélyes levelező, és gyakran megörvendeztet Amerikában megjelent írásainak xerox-másolatával és a mellettük küldött reflexióival. Régebben „csak” emlékeivel ismerkedhettem, és családjaink eseményeit jeleztük egymásnak. Ma már politizálunk is: a legkeservesebb jelenről. Így tehát végképpen elérkeztünk egymáshoz. Pedig éppen ezáltal mutatkozik meg különbségünk is.

Miért is szerettem meg Sziklay Andort? Kezdem nevének oly sokat jelentő paradoxonával? Dr. Andor C. Klay, Adjunct Professor (Ret.) Foreign Service Institute Washington, D. C. Levélpapírjáról írom le ezt a címzést, de írásaiból olvasom ki ennek hangsúlyát. Ugyanis ő öntudatos és valódi amerikai. Az Egyesült Államok polgárának született, bárha még a történelmi Osztrák–Magyar Monarchiában látta meg a napvilágot, az irodalomtörténeti nevezetességű Göncön, 1912. június 27-én, amely akkor még Abaúj-Torna vármegyéhez tartozott. Ahogy romantikus egyszerűsítéssel ő maga szereti definiálni létrejöttét: „az első világháború táján egy magyar származású New York-i fiatalember találkozott Budapesten egy fiatal hölgygel, és a következménye én vagyok.”

Mai divatszóval: identitása egyértelműen amerikai. Ha ütköznek az Államok és Magyarország „érdekei” (mily nagyképpen hangzik ez!), természetes mozdulattal az Egyesült Államok nézőpontjáról ítéli meg az eseményeket. Kiszámíthatóan, öntudatosan. Ha vele beszélek, egy másik állam polgárának nézeteit hallhatom: viszonyíthatok, véleménye eszmélkedésem egyik segítője. Nem elfogadnom kell, hanem csak ismernem.

Ugyanakkor tudom azt is, hogy szintolyan öntudattal vallja: „szabadidőmben magyar vagyok”. Számomra ez a megnyugtató: tudom, hogy egy olyan ember kapcsolódik kultúrájával a magyar irodalomba, akit nem a boldogtalanság, nem a száműzetés, nem a létbizonytalanság köt óhazájához, hanem kiegyensúlyozott, sikeres, megbecsült amerikai létformája. Megnyugtató érzés, hogy egy olyan nagy nemzet érdemdús fiaként büszkeséggel tudatosíthatta mindenütt, minden időben *magyar* származását. Ez nem kisebbséggel töltötte el, hanem kiegészítője lehetett jó amerikai-ságának. A háborús években éppúgy, mint hosszú, egyre rangosabb külügyi pályafutása során. Mert a legnehezebb időkben például amerikai tanácsadó diplomataként tudta elérni, hogy maga Kennedy elnök építse legfontosabbnak szánt németországi beszédébe a szabadság Kossuthtól származó definícióját. Íme így idéztetett 1963. június 25-én a szabadság történelmi hajlékában, a frankfurti Szent Pál templomban „az új remények álmolvagja” szájából a ma is érvényes meghatározás: „Kossuth, a magyar hazafi, egy 1852-ben elmondott beszédében ezt mondta: »Ne mondjuk azt, hogy szabadság Amerikában. A szabadság ne legyen amerikai vagy európai; legyen csak szabadság, mindenki szabadsága!« Kossuthnak igaza volt. Ha a szabadság nem virágozhat mindenütt, nem virágozhat sehol. Megfogamzott ebben a teremben, mint az én szülővárosomnak, Bostonnak Faneuil Hall-jában; mindenhol el kell terjednie.” Nem Magyarországnak szóló bókként hangzik el a szöveg, hazánk akkor nincs is a képben. Kossuth mint világtörténelmi személyiség jelenik meg a már életében is legendás elnök egyik legfontosabb beszédében. A külügyi tisztviselő pedig, aki ezt a szellemi kapcsolatot megteremtette, büszke arra, hogy elnökének jó szöveget szolgáltatott fontos mondandója alátámasztására: „A szónoklat egy pontja így hangzott: »Demokratikus európai közösségről beszélünk, egyesített szabad Európát kell megteremtenuünk, egyesült európai társadalommal Atlanti-társasviszonyt...« Ide szerettem volna becsúsztatni Kossuthtól egy kitélt a szabadság fogalmának és sürgetett gyakorlatának egyetemességéről.” De ugyanannyira büszke, hogy ezt az idézetet abból a történelmi és kultúrkörből hoz-

hatta, amely az ő speciális meghatározója amerikai hazáján belül: „Az előzetes hozzájárásra érkezett szövegben gondolkodóba ejtett annak a nagy évnek, 1848-nak említése. Hümmögtem-hammogtam: nem lehetne-e azokba a mondatokba illeszteni valamit a magyar demokratikus küzdelemről? Annál is helyénvalóbbnak tűnt ez, természetes érzelmektől el is tekintve, mert hiszen nem sokkal később, 1852-ben, Kossuth szintén szónokolt arról a pódiumról, amelyen most az amerikai elnök állt.”

Kettős neve: szójáték, érvényes magyarul is, angolul is. Sziklay – C. Klay. „Törvényes amerikai nevem és magyar írói nevem csak a vezetéknevem betűzésében különböz, olyasféleképpen, ahogyan Petőfinek írt egyik levelében Arany pajkoskodik: »Barátod, Jean d'Or«, ami kiejtésben a címzett keresztnévét adja, értelmileg pedig a levélíró teljes nevét.” Keresztnévében a hazai múltat emeli bele az amerikai folytonosságba: „Az én keresztnévem, amely már legalábbis a 13. században mint az Andrástól különböző volt ismeretes (pl. »Serafil fia Andor« országbíró), nem fordítható le angolra s így mindkét szerepét eredeti halmazállapotában képes ellátni.”

Sziklay Andor élete során sok mindentről tudomást szerzett, nagy részéről természetesen még ma sem beszélhet: ez a diplomácia szabálya. És ő valóban volt olyan helyzetekben, pozíciókban, amelyekről említést sem tehet. De mára már igen sok eseményről szemtanúként számolhat be. És számtalan íróval, művésszel került bensőséges kapcsolatba, erre bizony emlékezhet. Azok közé a humanista értelmiségiek közé tartozik, akik tudják, mit jelent benne élni az emberiség és a magyarság nagy pillanataiban. Milyen megrendülten tud minderről vallani: „Egyszer így kezdtem váltogatott telefonbeszélgetéseink egyikét: »Jókor hívlak?« – »Igen«, felelt, »csak olvasok.« – »Mit?« – »Zalán futását.« Hölgyeim és uraim, igen: Vörösmarty másfél évszázados hőseposzát... a Csendes-óceán partján... a 21-ikbe torkolló század technológikus zűrzavarában... a vadnyugati forgalom egyik mellékutcájában... Olyasféle ez a kép, mint amelyen a Fekete-tenger partjára száműzött Ovidius az ő kedvelt Thucydidesét olvasgatná, vagy Mereskovszkij az Eiffel-torony tövében Puskit. Márai a régi nemes klasszikusokon a tollát köszörülte, ujjgyakorlatokat végzett művészi nyelve szavainak és zenéjének megőrzése céljából. És a nagyszerű szerszám, a magyar nyelv, mindvégig csorbítatlan maradt nála a legtisztább és legmagasabb szinten. Egyetlen szó el nem sikkadt, egyetlen árnyalat nem foszlott szét a szókészletéből, itt, túl az Óperencián, négy évtizeden át; nem kopott meg egyetlen sejtelmes jelző, nem halványult el egyetlen vibráló melléknév, nem foszlott szét egyetlen jellemfestő vagy helyszínrajzoló kifejezés.”

Hogy csak a magyar nyelven megjelent könyveit említsem: még Amerikában művészekkel volt találkozásait a *Magyar lábnymok* című washingtoni körképben gyűjti össze (pótolhatatlan kultúrtörténeti kincsek antológiája!); már itthoni kiadónál (Ajtósi Dürer Kiadó) jelent meg háborús emlékeinek memoárja, a *Kanyargós utakon* és folytatása *Amerikai kormányzószolgálatban államtitkok között* címmel: diplomáciai pályájának emlékirata. De ne hagyjam említetlen azt a művészi teljesítményt se, amelynek jóvoltából megismerkedtünk.

1957-ben jelent meg a washingtoni Occidental Press gondozásában Omár Khájám *Rubaiját*-fordítása. Ezzel indult valaha Szabó Lőrinc pályája is 1920-ban, ezért is figyelt fel Sziklay Andor az én Szabó Lőrinc-kutatásaimra. Csakhogy a két könyv alapvetően különböző. Szabó Lőrinc az angol Fitzgerald átköltései alapján alakította a maga csodálatosan aktualizáló variánsait; Sziklay az elérhető perzsa szövegek alapján dolgozik, egy New Yorkban élt perzsa irodalomtörténésznek nélkülözhetetlen segítségével, szinonimák és antonimák egybevetésével, misztikus utalásokban és szójátékokban

lappangó összefüggések értelmének felderítése révén válik fordításában megfoghatóvá Omár a maga színeivel, szándékaival, vívódásaival. Terjedelemre nézve is többszöröse bármely ez ideig megjelentnek. Az első osztályú magyar esszészöveggel bevezetett fordítást időszerű lenne újabb, immár hazai kiadással is megbecsülni.

Személyes hangot ütöttem meg bevezetőül. Zárásul tavalyelőtti emlékeimet hadd írjam le: karácsonykor sajátos „érettségi találkozó” szemtanúja lehettem. Kalandos sors után hazatelepedett a Tel Avivban élő nemzetközi hírnevű festőnő, Szilárd Klára, vagy ha így jobban tetszik: Clair Szilard. Osztálytársait, régi barátnőit hívta találkozásra, akik vele érettségiztek valaha a Veres Pálné gimnázium VIII. A osztályában, a boldog békeidőben, az 1938–39-es tanévben. Ott volt a múlt századi filozófus-esztéta Erdélyi János dédunokája, a vallásos népköltészet rangos gyűjtője, Erdélyi Zsuzsanna is. Klára asszony egy reprodukció-képeslapjának hátára közös üdvözlőt írtak, amelyet azután én juttattam tovább, Amerikába. Mert az „osztálytalálkozó” távoli résztvevője, aki bárha nem lehetett jelen, minden mondatban szerepelt: Herz Gerda. Hercz Ottó, a legendás zongoraművész leánya Sziklay Andor felesége. Ugye, kicsi a világ. De szerencsére körbefut: összekapcsolódnak, akik szeretik egymást, akiket, bárhová vezette is személyes sorsa, összeköt az emberi kultúra, és ezen belül a magyarság művészeti és történelmi értékeinek számontartása.

ZALÁN MAGDA

Washingtoni ebédek egy „egyszemélyes zenekarral”

SZIKLAY ANDOR

Csöng az otthoni telefonom. Felveszem. A hívó azt mondja, magyarul:
– Zéem? Itt Bandi. Rövid leszek. Mikor?

A hívó, aki aláírásként használt monogramomból alakította nevem, mint legrégibb barátaim tetszik, nem legrégebb barátaim egyike, éppenséggel a legfrissebbek közé sorolom, mint ezt az egész várost, amibe vargabetűket kedvelő sorsom alig hét éve vetett. *Meztelen minimumra* szorított hívásával (amint az amerikai nyelv nevezi az efféle tömörséget) úgy három-négyhetenként jelentkezik, és azt hiszem, én vagyok e glóbuszon az egyetlen, aki elmondhatja magáról, hogy Klébandi – ez meg az én rövidítésem az ő nevére – *röviden* szólta hozzá. Klébandi teljes nevén dr. Sziklay Andor, illetve, dehogy is ez a teljes neve, ez csak volt a neve, amíg hivatalosan át nem változtatta Andor C. Klayre, és akik tudnak angolul, bizonyára értékeli a névváltoztatás nyelvi leleményét, akik nem, azoknak meg elmondom, hogy a „c” betűt angolul *szinek* mondják, míg az agyag neve angolul „clay”, ejtsd: klé. Szóval Klébandi *maratoni beszélőbajnok*, aki a legkisebb erőlködés nélkül asztal alá beszél akár egy egész, hivatásos beszélőkből – rádiósokból, politikusokból, szónokokból – álló társaságot. Velem is csak

a telefonon tömör, mert tudja, hogy rühellem az éterbe locsogást, de amikor aztán leülök az éttermi asztal mellé, ahová a fentebb idézett módon, telefonon meghívott három-négy órán át úgy beszélgetünk, hogy ő mesél, én meg körülbelül annyit mondok, mint a hajdani, budapesti epizodista, Víg Miklós szeretett volna a sajtóban. (Az újságíróktól elfeledett kis színész egyszer arra kérte a Színházi Élet sztárokat interjúvoló szerkesztőjét, említse meg már egyszer őt is, legalább így: „Hogyhogy? – kérdezte Víg Miklós.”)

Mínt hogy engem sem küldtek még soha a szomszédba egy kis szájalásért, jó adag önfegyelemre, keresztényi türelemre, zsidó beletörődésre volt szükségem, amíg elfogadtam hallgatói helyem a Klébandi beszédes oldalán. Bevallom, kezdetben hallgattam, mert nem hagyott szóhoz jutni. Aztán kényszeredetten hallgatásomban kezdtem jobban odafigyelni, és azóta őszinte örömmel nézek elébe. Mert nem vitás, aki elfogadja, hogy aktív szereplő helyett passzív hallgatóság legyen, pompás szórakoztatót kap Sziklay Andor személyében, ha magyarul hallgat, és Andor C. Klay személyében, ha angolul. Klébandinak teljesen mindegy, melyik nyelven szórakoztat.

– Mai közgyűlésem napirendi pontjai a következők – kezdi többnyire, a rendelés előtt. Arra – a pincérek már tudják, mert mindig olyan helyre visz, ahol törzsvendég – csak tizenöt-húsz perc múlva kerítünk sort. Azzal előhúz mondjuk egy újságkivágást, amit feltétlenül el kell olvasnom, nagyon érdekes, de legalábbis tanulságos. Megmutat egy könyvet, amit csak azért hozott el, hogy figyelmeztessen, ezt nem kell elolvasnom, teljesen fölösleges időpocsékolás lenne. Átad valami kis ajándékot, aminek valami kerülővel valami köze lehet az életemhez, az ő életéhez, valaki harmadik személy életéhez, akiről majd az ebéd során értekezni fog. Előhúzza a mindig a zsebében hordott cédulákat, kiemel közülük egyet, és átadja, olvassam, többnyire valami idézet áll a papírszeletkén, mintha az aznapra rendelt szent evangélium lenne. Legutóbb Ruyard Kipling egy verse részletét toltá elem, saját fordításában: „Adós vagyok a földnek, mely nevelt, / sok mindenért magának életemnek, / de leginkább Allahnak, ki adott / két különálló arcot a fejemnek.” Hm.

Rendelés előtt azt is elmondja, miért éppen abba az étterembe invitált, amelyikben vagyunk. Például az egyikről megtudom, hogy ott találták fel valamikor a századfordulón a daiquiri nevű koktélt, és őszintén csodálkozik, sőt kicsit rosszallja is, hogy nem mérem fel a dolog történelmi súlyát.

– A koktél nagyon fontos dolog a diplomáciai életben. Diplomáták jönnek és mennek, de a koktél marad-fedd.

Elhiszem neki, ő csak tudja, 1958-tól 1971-ig diplomata volt, Belgrádban, Frankfurtban, Kelet- és Nyugat-Berlinben. Egyébként nem rendel a történelmi találmányból. Mindig kizárólag Martinit rendel, mert „egész Washingtonban csak három helyen kapható Martini, amely e névre érdemesíthető. Két étteremben és a fenevad barlangjában”. Vagyis nála otthon.

Egy másik étteremben elmondja, hogy a tulajdonos valamikor bankár volt Saigonban, felesége híres drámai színésznő ugyanott, ami azonban csak egyik fele az élettörténetüknek, a másik az, hogy az amerikai hírszerzésnek dolgoztak, szolgálataik elismeréséül az Egyesült Államok kormánya kimenekítette őket a városból, mielőtt az Ho-Si-Minh nevet vette fel. „Magyarán kémeek voltak” – szögezem le, nem éppen elismerő hangsúllyal. „Úgy is lehet mondani” – hagyja rám, ő azonban annál több tisztelettel, éppenhogy szeretettel hangjában. Ami természetes, a háború alatt maga is az amerikai hírszerzésben dolgozott. Ebben a minőségben kapta például a feladatot, hogy

hallgassa ki Horthy Miklóst Németországban, ahová Hitler elhurcoltatta, és ahol az előrenyomuló amerikai csapatok rábukkantak. A kormányzó Portugáliában írt emlékiratai egy bekezdést szentelnek az esetnek.

Egy harmadik étteremről kiderül, hogy az asztalnál, ahová ültet, gyakran ült *Doráti Antallal*, amikor a karmester Washingtonban élt. „Tóni családi barát volt, még apósom révén.” Apósa kis túlzással az egész 20. századi zenei élet családi barátjának vallhatta magát. Klébandi feleségének, Gerdának – 45 éve házasok – *Herz Ottó*, a zseniális zongorakísérő volt az édesapja. Herz majdnem minden híres énekest, hangszeres szólistát kísért, aki az óceán innenső vagy túlsó oldalán hangversenyezett. Az ifjú pár megörökölte Herz Ottó zenei körét. Gerda, a zenepedagógus, aki maga is zongorázik, háziasszonyként elmondhatja, hogy ő szerettette meg úgy a gulyást Henryk Szerynggel, hogy a zongoraművész, valahányszor Washingtonban járt, azt kérte, ezzel vendélgelje meg. Klébandi, a maga öröme kamaramuzsikáló hegedűs meg elmondhatja, hogy a nagy virtuóz *Szigeti Józseffel* svájci villájában diskurálhatott, tört franciája ellenére, franciául Lully zenéjéről és Joska (Szigeti mindig így írta alá magát, ékezet nélkül) tört magyarja ellenére magyarul Füst Milánról...

Egy negyedik étteremben, pontosabban egyik klubjában megmutatja az összes ajtót, amelyen valamilyen amerikai katonai híresség neve áll, és mindről elmond valami személyes élményt. Ugyanis előző tevékenységei mellett katonatiszt is volt, az észak-afrikai, az olasz és a német fronton szolgált, repülő őrnagyként. „Inkább őrkicsiként” – vágom rá, utalva a nem éppen herkulési természetére, és apellálva jól ismert öniróniájára, amikor mutatja a tény igazoló fényképet. De éppen teljes gőzzel szórakoztat, humorom leperog róla, meg sem hallja. Fel is akarom húzni az orrom, de nem tudom, mert nagyot kell nevetnem valamin, amit mond. Tudatalatti szerény bosszúm lehet, hogy hiába próbáltam most felidézni, hogy ideírjam, mi volt, ami megnevettetett, nem ment. Elfelejtettem a *bonmot-t*. Mint ahogy elfelejtettem az ajtók réztábláinak nagyembereit. Túl sokan voltak. „Maga a fél világot ismeri” – mondtam is neki. „Igaz” – bólintott. „És engem is a fél világ ismer. Jól. Kimondhatom, az én koromban már nem kötelező szerénynek lenni.”

Elmúlt 80 éves.

– Én már túlórázom – teszi hozzá.

Egy másik alkalommal:

– Mostanában kezdek mindenkivel kibékülni, akivel valaha összeszólalkoztam. Az én koromban már gondolni kell a gyászolók gyűjtésére.

Ilyenféle mondatokat kapásból, tucattjával rögtönöz egy-egy találkozó alkalmával. Egyik kedvenc ilyen klébandizmusom: *„Én csak másodállásban vagyok – magyar.”*

Ami azonban csak jól hangzik, de nem igaz. Sziklay Andor hiába lett Andor C. Klay, *gőzerővel magyar*. Úgy, ahogy Liszt volt. Hogy a prózáiró Márait úgy tudja idézni, mint más a kedvenc költőjét, mondjuk, hogy rendben van, hiszen Márai zord emberkerülő emigrációjában Sziklay Andor volt azon kevésnél kevesebbek egyike, akit közel engedett magához, akivel órákat elbeszélgetett a telefonon, akinek leveleit nemcsak elolvasta, de hosszabban-rövidebben válaszolt is rájuk. Az azonban már megdöbbenő, hogy azt is tudja, ki volt Jósika Miklós, és mikor miket írt.

Hát még milyen megdöbbenő, hogy Klébandi nemcsak másodvonalbeli magyar írókat tud, hanem... Legszívesebben azt mondanám: Klébandi mindenkit tud, aki magyar volt és van e sárgolyón. *Magyar lányomok* című, először Clevelandben, majd azóta már Magyarországon is megjelent, több kiadást megért kötetének olvasói csak

hüledezhetnek, ki mindenkiről írja meg a szerző: magyar volt. Nálam veretlen bajnok a tudósítás, hogy Lady Hamilton, a trafalgári hős Nelson szerelme kishíján Óbudán (!) született, onnan vándorolt ki Angliába a pogromtól féltő apja-anya. De az sem kutya, hogy amikor ennek a kis irodalmi portrénak illusztrálására fényképet kérek tőle, a következő sorokkal küld el néhányat: „A csatoltak között van egy, íróasztalnál, titkárnő felvétele, Belgrád. Ez a helybeli titkárnőm volt, Dora Dunjerski, a Cigánybaró disznókereskedőjéhez modellül szolgáló D. unokája. [...] Mindezt azért írom, mert szerintem még mosodaszámlán is gazdagítani kell barátaink történelmi ismereteit.” A többi fotóról: „Itt küldöm néhány illusztrációját annak, hogy a tempus hogyan fugit és a tempóra milyen meggondolatlanul mutantur. Hatéves koromban a Tolnai Világlapja országos gyermekszépségversenyének 2. helyezette voltam, huszárruhában, fapapírban, az oklevelet Pólya Tibor festette, akivel negyedszázaddal később találkoztam ideát.”

Azt, hogy a New York-i születésű, washingtoni lakhelyű nyugdíjas amerikai diplomata úgy írjon magyarul, hogy egyes fordulatait olvasásukkor egy ismert budapesti író irigyen aláhúzgálja, végképp elveszi Klébandi jogát attól, hogy másodállásos magyarnak nevezze magát. Miket húzott alá az az író? Például a *Magyar lábnymok*ban ezt: „...a jegenyék Hernád menti gyermekkorom történetének felkiáltójelei...” meg „Simovich tábornoki nyugdíjat kapott, mint nemzeti hős, tekintet nélkül ideológiai álláspontjára. Viszont tekintettel ideológiai álláspontjára, a villáját kisajátították, ellenben a bér egy részét rendszeresen kiutalták neki. Tito elnököt, tekintet nélkül ideológiai álláspontjára, nemzeti hősnak tartotta; viszont tekintettel ideológiai álláspontjára, morogva hártott el minden odavágó kérdést.”

De még ez is fokozható. Már nem megdöbbenő, már teljességgel hihetetlen, hogy valaki, aki vagy hat évtizede él a nagyvilágban, magyarra fordítsa a 12. századi perzsa költő, Omár Khájám Rubaiját című verses elbeszélését, annak 286 versszakát (az előző magyarítás csak fele ennyi versszakból áll), és teszi úgy, hogy a hamarosan, bibliofil kiadásban megjelenő munkához nem kisebb szaktekintély, mint a Kossuth-díjas költő, Orbán Ottó írt bevezetőt.

– Na most már mondja meg – szögeztem mellének a kérdés pengeélet, amikor ezt a vállalkozását bejelentette –, micsoda maga? Diplomata? Kém? Katonatiszt? Hegedűművész? Műfordító?

– Tulajdonképpen én egy egyszemélyes zenekar vagyok – felelte komolyan. Majd kuncogva hozzátette: – Aminek maga még a felét sem hallotta játszani.

RÓNAI ZOLTÁN

Nemcsak egy madridi levél

RÉVÉSZ ANDOR MUNKÁSSÁGÁRÓL

Babits Mihály válogatott műveinek második kötetében, a szépprózai írások végén olvasható *A madridi levél* című, mely először a Pesti Naplóban látott napvilágot 1938. június 28-án. Többek között ezeket írja Babits:

„Levelet kaptam Madridból. Ez éppen aznap történt, amikor az újágban egy érdekes riportot olvastam *Madrid fantasztikus életéről*. Ostromlott városok élete mindig erősen foglalkoztatta képzeletemet. Micsoda kísérleti kamarája az emberi léleknek és társaságnak! [...] Madridot tizennyolc hónap óta úgyszólván szünet nélkül bombázzák. [...] Mindazonáltal az élet folyik tovább, s ideges autók szelik át a várost. Az üzletek előtt hosszú sort áll az éhség, de több színház játszik, mint békeidőben. A földalatti menetrendszerűen közlekedik s egészen a barikádokig visz, melyek a várost a lövészárkoktól elválasztják.” [...]

„Gondolható, hogy izgatottan téptem fel a borítékot. Vajon ki küldte és mi ügye van velem? Tudtommal nincs ismerősöm Madridban. De ha mégis odavetődött valaki, mily érdekes lesz most minden szava, mily lélegzetfojtó legközömbösebb híre! [...] De éppen az ellenkezője volt annak, amire számítottam. A francia nyelvű levélből egy spanyol szonett hullt ki, mégpedig egy tizenhatodik századbeli spanyol szonett, Fernando de Herrera műve, akit kortársai *El Divino* névvel tiszteltek meg. »Bár könyveiből látom, hogy a spanyolok irodalma kevésbé érdekli Önt, mint a többi népeké« – kezdi a levél írója, egy idegenbe származott s Madridban rekedt magyar –, »mégis bátorodom felhívni figyelmét erre a szonetre. Biztosan megérti és értékelné fogja.« S a továbbiakban a versemre utal, mely a régi spanyol szonettel rokon témájú. A téma elég merész. »Ez a szonett igazolni fogja Önt kritikusi elótt!« – teszi hozzá.”

„Egyéb semmi. Seholy szó, amely elárulná, hogy ez a levél Madrid »rettenetes évében« íródott. [...] Az író akár úgy képzelhetem el, mint aki egy csendes könyvtárban ül. [...] Az ostromlott város közepén, legszörnyűbb tűzfészekben, állandó halálveszedelem és gyilkos robbanások közt őt még mindig ez érdekli: magyar vers, spanyol vers, témák, műformák, kritikusok. [...] Számomra a madridi levél tökéletes szimbólum és példa. Reményt adó szimbólum és vizsgálati példa, mert nem eleven cáfolata-e ez a pár sor írás annak a lemondó diagnózisnak, amit a szellem mai orvosai szomorú vagy cinikus kézleglyintéssel szoktak adni az európai kultúráról?...”

A jegyzetekből kitűnik, hogy „a levelet Andrès Revesz (Révész András) *(sic)* írta 1938. május 21-i kelettel francia nyelven”, megvan az országos Széchényi Könyvtár kéziratárában, és Babits *Fekete ország* című versére utal. A jelek szerint azonban sem Babits, sem a jegyzetek szerzője nem tudta, hogy a madridi levél feladója nemcsak „idegenbe származott magyar” volt, hanem író, újságíró és magyar elbeszélők fordítója is.

A 60-as évek végén interjú akartam készíteni vele valamelyik külföldi magyar lap számára, s ezt meg is említettem, amikor egyszer találkoztunk a madridi utcán. Tetszett neki az ötlet, hogy honfitársainak bemutassák, és fáradt mosollyal mondta: „Tudja, nekem igazán érdekes életem volt.” Aztán aktatáskájával a hóna alatt folytatta

útját az ABC szerkesztősége felé, és lobogó, fehér haját még sokáig látni lehetett a járókelők között. Az interjú aztán nem született meg, s így másokra kell támaszkodnom, köztük fiára, Tibor Revesre – nevééről nemcsak az ékezet esett le –, meg arra, amit maga mondott el könyveiben.

Révész Andor 1890. október 4-én született a Nyitra megyei Galgócon, s már hét-éves fejjel verset írt honszerző Árpádról. Tanár apjának áthelyezésével középiskoláit Szombathelyen végezte, Fiumében olaszul tanult, majd francia nyelvet és irodalmat hallgatott a budapesti és a párizsi egyetemen. Tudommal egyetlen magyar nyelvű munkája doktori értekezése: *A halál gondolata Villon költészetében*. Tanított és újságíróskodott, azután ösztöndíjjal ismét Párizsba került. „Miért van az a szerencsém, hogy Madridban élek?” – teszi fel a kérdést egyik írásában. – „A logikus az lett volna, hogy középiskolai vagy talán egyetemi tanár legyek Budapesten. Helyesebben: a logikus az lett volna, hogy politikai menekültként éljek valahol. Ha nem mentem volna ösztöndíjjal Párizsba, Magyarországon ért volna az első világháború és a kommunizmus. De végsőkéig nem kaptam volna ösztöndíjat egy öreg, befolyásos drámaíró protekciója nélkül. Másrészt a drámaíró nem ajánlott volna, ha nem lett volna alkalmam jól írni műveiről, mint egy párizsi lap budapesti tudósítója.”

Sajnos, nem tudjuk meg, ki volt az az öreg, befolyásos drámaíró, és melyik a párizsi lap. A háború kitörésekor a franciák „elleneséges ország polgárának” tekintik; a „fekete kolostortól” jó összeköttetése mentik meg. Feleségül vesz egy belga lányt, s egy tartományi prefektus segítségével 1915 nyarán a semleges spanyolországba utazhat. Ott hamar gyümölcsözőteti nyelvtudását és külpolitikai ismereteit. Mindennapi kenyere az újságírás lesz; előbb az *El Sol*, majd az ABC című madridi lapnak dolgozik, s az utóbbinak csaknem ötven éven keresztül külpolitikai szerkesztője. Közben egymás után jelennek meg ilyen tárgyú könyvei: *Ausztria-Magyarország és a háború, Oroszország bomlása és a Kerenszkij-diktatúra, Kun Béla és a magyarországi kommunizmus*, azután *A görög-török háború, Európa újjáépítése és Szovjetország, A Balkán, Európa darázs-fészke*, később *Harminc tragikus esztendő (1914–1945)* és *Öt év hidegháború*. Egy további kötet címe mintha válaszolna Randolph Robban (Ajtay Miklós) *Ha Németország győzött volna* című szatírjára: *Németország nem győzhetett!* Az 1948-as idegesség közepette megnyugtató: *Nem lesz háború!*

Mint tudósító és előadó, egyetemek és külügyminisztériumok meghívottja, bejárta csaknem az egész világot. Minket azonban nem a nemzetközi események magyarázója, az öt-hat nyelven szabadon beszélő, szellemes előadó, de nem is a követségi fogadások és kulturális körök sápadt, csokornyakkendős, sokszor kitüntetett alakja érdekelt – magyar rendjele nem volt! –, hanem az író. „Remeket” nem alkotott, de érdekes és változatos életmű maradt utána, s el lehet róla mondani: kevesen írtak ilyen elegánsan a felnőtt korokban elsajátított spanyol nyelven.

De az író előtt néhány szót a fordítóról. A *Szent Péter esernyőjét* Révész még franciára fordítja, s abból teszi át spanyolra munkatársa, José García Mercadal. Jókai kisregénye, *A sárga rózsza* fordítását viszont már egyedül jegyzi. A madridi Calpe kiadó számára a 20-as években további Mikszáth-, Heltai- és Szomaházy-műveket ültet át, neki köszönhető, hogy nemzedékek olvasták a Gyurkovics fiúk és lányok történetét, s lefordít néhány színművet is, köztük Molnár Ferenc *A farkas* című darabját. Később felhagy ezzel a tevékenységgel, csak 1945-ben ad közre García Mercadallal egy majdnem ötszáz oldalas antológiát magyar humoristák elbeszéléseiből. A válogatás idő-

rendben Kisfaludy Károlytól Török Sándorig terjed. Akadnak időközben elfelejtett nevek (Koncz Károly, Simor Miklós), viszont hiányzik Krúdy, Tersánszky, Tamási és Nyíró.

Ónálló irodalmi művei három csoportra oszthatók. Írt fél tucat regényt. *Az elmaradt esküvő* – a címek fordítását rögtönzöm! – fiatalkori emlékeiből, „a régi békevilágból” táplálkozik. A *Vihar a pusztán* a 48-as magyar szabadságharc korába visz, a *Házám, Virginia* hőse viszont Lee tábornok, a déli államok hadseregének főparancsnoka az amerikai polgárháborúban. További címek: *A láthatatlan menyasszony*, *Gyilkossági szerződés és Minek nekem annyi pénz?* Bizonyára maradandóbbat alkotott mint életrajzíró. Az események hű közlésén kívül hőseinek portréját is megfestette. Történelmi jártassága és pszichológiai megfigyelőképesége nagy segítségére volt. Megírta *Eleonora Duse patétikus életét*, érdeklődését azonban a nagy katonák és katonapolitikusok vonzották. Alba herceg előszavával jelent meg a spanyol függetlenségi háborúban szerepet játszó *Wellington* életrajza, Winston Churchillnek ajánlotta őse, *Marlborough herceg* életét, akit a spanyol gyermekdal „Mambrú” néven emleget, s kötetet szentelt a múlt századi Spanyolország jelentős alakjának, Narváez tábornoknak *Egy liberális diktátor* címmel. *Szerelmes életek* című könyve – harminckét életrajzi vázlat Kleopátrától a Kaméliás hölgyig – legkedvesebb témaköréhez vezet. Gyakran jegyezte meg büszkén, hány könyvet írt már a nőkről és a szerelemről. Ezekre a talán „csevegésnek” nevezhető írásaira volt a legbüszkébb. Itt André Maurois tanítványának vallotta magát, aki három ízben előszót is írt a Révész-könyvekhez. Modern „Ars amandi”-t állított össze, részben válaszként hozzá intézett levelekre. Olyan kérdéseket vetnek fel, lehet-e egyszerre két személyt szeretni, miben áll a hódítás művészete, lehet-e kezdeményező a nő, és van-e még „vénlány” a korunkban. *A szerelem művészete* – hirdette egyik címében, és sokaknak szolgált vigaszul vagy serkentésül, amikor azt vallotta, hogy *A szerelem kora* negyven és ötven között van. Ide tartozik *Az eszményi nő*, *Ilyenek a nők*, *Boldog házasság* és *Anti-Don Juan*, tele éles megfigyelésekkel, szellemes megjegyzésekkel s megszívlelendő tanácsokkal. Természetesen a maitól lényegesen különböző társadalmi légkörben születtek, s a spanyol polgárháború után uralkodó, konzervatív, a válást sietve eltörölő szellemet is tükrözték. Ilyen környezetben még fontosabb volt egymást jól megismerni, a szerelmet komolyan venni, és a házasságban boldognak lenni. (Révész különben korán megözvegyült, s második házassága nem sikerült; csak egy évig tartott.)

Műveit ma csak könyvtárakban és antikváriusoknál lehet megtalálni. És mi tagadás, az 1970. június 13-án, nyolcvanadik életévében elhunyt író centenáriumáról is csak kevesen emlékeztek meg. Mi azonban számon tarthatnánk, mint magyar születésű, spanyol író, aki szülőhazájáról is írt, és nem utolsósorban, nemcsak azt a madridi levelet vetette papírra. Nem tudom, Révész Andor ismerte-e Babits írását. Lehetséges, mivel a két világháború között járt többször Magyarországon. Azt, hogy bekerült a válogatott művek közé, s hogy az ő sorait Budapesten ma is őrzik, bizonyára nem tudta. Nekem évek álltak a rendelkezésemre, hogy elmondjam, de elmulasztottam. Pedig örült volna neki Andrés Révész, a spanyol író.

ANDERLE ÁDÁM

Elisabeth Szél

Életrajzi adatok:

1926. november 26-án született Budapesten. Eredeti neve: Haraszi Erzsébet. Anyja Jadovich Sára, apja Haraszi Andor. Érettségi után balettiskolát végzett, majd mozgást, táncot tanított. 1943-ban házassodik meg, férje Szél György, gépészmérnök, aki Raoul Wallenberg egyik sofőrje volt. A világháború után Gertler Viktor filmiskolájában tanít mozgást, táncot, majd különböző helyeken néptáncot. Közben elvégzi a filmrendezői szakot is. Filmek között él 1956-ig, amikor tavasszal Madridban meglátogatja édesanyját. A forradalom leverése után nem tér vissza Magyarországra. 1958–70 között közel harminc filmnél dolgozik, legtöbbször a rendező munkatársaként; két film koreográfiáját ő készítette. A 60-as évek végén második férje, az argentin származású filmrendező, León Klimowsky munkatársaként két filmforgatókönyvet is ír (Los hombres las prefieren las viudas; Una señora que llama Andrés).

Regényei: Operación Noche y Niebla – el caso Wallenberg (Ed. Escelier, Madrid 1962); magyar változat: A Wallenberg-ügy (1989. Ifjúsági); La mujer armíño (Ed. Gimenez Caballero, Madrid 1965.); magyar kiadás: Corvina, 1973; No apta para menores (Ed. Caralt, Barcelona 1968, ezt hét kiadás követi); Prohibido nacer (Ed. Caralt, Barcelona 1969), e regényéből ötrészes tv-film született; Balada de cárceles y rameras (Ed. Caralt, Barcelona 1975); Las casa de Chivas (film, Ed. Planeta, Madrid 1971), ez utóbbi Jaime Salom színművének Cristóbal Zaragozával együtt írt regényváltozata. E könyvből is film készült; Ven a morir a Amsterdam (Ed. Caralt – Noguer, Barcelona, 1981); magyar kiadás: Gyere meghalni Amszterdamba. Budapest Duna, 1991.

Műfordításai:

Déry Tibor: Quierido suegro (Kedves Bóper), Noguer, Barcelona 1973.

Passuth László: Poker papas (Tört királytűkör), Ed. Caralt, Barcelona 1981.

Konrád György: El Complice (A cinkos) Ed. Alfaguara, Madrid 1987.

*

Madridban dolgozó magyar filmek, Vajda László, Vészi László és Gerei László segítettek, hogy Szél Erzsébet bekapcsolódjék az ekkor bontakozó spanyol filmezés áramába. Már 1958-ban egy Andalúziában játszódó filmnél dolgozik a rendező munkatársaként. Amit otthon tanult a filmek körül, itt használni tudta. 1959-ben három, 1961-ben négy, 1962-ben három filmben dolgozik, egyben ugyancsak koreográfusként is. Azt mondhatnánk, a film felől érkezik a szépirodalomba, miközben energiáinak nagy részét továbbra is a film köti le. Első könyve is eredetileg filmforgatókönyvnek készült, filmes barátai beszéltek rá, hogy könyvnek írja meg. Így született a Wallenberg-könyv 1962-ben, e témában másodikként a világon. Alapvetően saját, férjén keresztül szerzett élményei alapján születik e regény, melyben korabeli fotók illusztrálják a náci magyarországi rémtetteit. Könyve felkeltette Raoul Wallenberg édesanyjának a figyelmét is. Rendszeresen leveleznek, az anya még egy 1973-as levelében is arról ír, hogy bízik, Raoul fia él.

E könyvének elég késői, 1989-es magyarországi megjelenése meglehetősen különös, hiszen a Klimovszky név szerepel a címlapon: második férje nevét adta a kötetnek a kiadó, és a szerzők közé „emelkedett” Király Ferenc sportújságíró is, aki ez időben

Madridban dolgozott tudósítoként, de „jó kapcsolatai” voltak otthon. Ő csinált egy interjút az ekkor még élő első férjével, Szél Györggyel, ami a kötet elején megjelent. Így lett Király társszerző.

Az 1960-as évek valamiképpen „magyar korszaka” is a spanyol művészeti életnek. Még él a legendás *Révész Andor* (1892–1970), aki 1920-tól volt jelen a spanyol szellemi életben, külpolitikai újságíróként, regényíróként és a magyar irodalom fordítójaként. Heltait, Herczeg Ferencet, Molnár Ferencet, Mikszáthot, Jókait fordít és kötetet ad ki a magyar humor legjobbjaitól – már 1922-ben. Közép- és Kelet-Európáról az első és a második világháború után az ő könyvei tájékoztatták a spanyol olvasót a magyar és közép-európai politikai drámákról. A 40–50-es években írt munkái a szerelemről írott „tankönyvek”, ezek is nagy sikert arattak. A madridi Nemzeti Könyvtárban könyveinek, az általa fordított magyar műveknek a száma megközelíti a százat. Mellette *Brachfeld Olivér* munkássága figyelmet keltő. Zilahy regényeinek nagy részét ő fordította spanyolra. A magyar–spanyol történelmi kapcsolatokról írt tanulmányai és könyvei máig ismeretlenek itthon – miközben nemzetközi híró pszichológus is. Mellettük két magyar fotós robbant be a háború után a spanyol művészeti életbe: a szegedi–orosházi *Müller Miklós* szociófotóival és a Franco-diktatúrával közösséget nem vállaló értelmiségi elittel (Ortega y Gasset és köre) való kapcsolatairól híres művész, aki a „szegedi fiatalok” érzékenységét mentette át Spanyolországba (Féja, Erdei, Ortutay, Szabó szociográfiáihoz ő készítette a fényképeket). *Juan Gyenes* viszont a színházi világ és a hatalom fotósa, sikeres és ismert alkotó.

Spanyolországban vannak a háború után a *Vaszary testvérek* is. *Gábor* regényeit 1948-tól Barcelonában adja ki *Luis de Caralt*, akinél a legtöbb Zilahy-könyv is megjelent. Caralt kedvelte a magyar írókat és az irodalmat. Az 1969. és 70-es évek kiadói katalógusát volt módunk kézbe venni. Eszerint a „magyar irodalom” Caralt-kiadói listája terjedelmesebb mint az olasz vagy a francia, avagy az orosz irodalomé: egyebek mellett Déry, Herczeg Ferenc, Németh László, Passuth, Szabó Magda, Vaszary Gábor és János szerepel a listán mindkét évben, Elisabeth Szél mellett.

Vaszary János ismert színműíró ekkor már Katalóniában, műveit kiadják és játsszák is. Mellette pedig feltűnik felesége, a máig attraktív *Muráti Lili*. Elisabeth Szél is a barcelónai *Luis de Caralt* inspirálta, legtöbb könyvét ő adta ki.

Közben meghitt barátság születik a könyveinek szinte folyamatos spanyolországi kiadása miatt gyakran Madridban tartózkodó Zilahyval, később pedig Passuthtal, akivel kapcsolatát gazdag levelezés is megőrizte. E barátságot jelképezi a lefordított Passuth-kötet.

Zilahy esetében ilyen gesztusra persze nem volt mód: 24 könyvét adták ki spanyolul (nem számolva „válogatott műveit”), ebből tizenhatot Brachfeld Olivér fordított, aki a 60-as években már latin-amerikai egyetemeken tanít. Zilahy a háború utáni egyik spanyol könyvsiker. A *Két fogoly* című könyve 12 kiadást ért meg, hét kötetet hat, illetve nyolc kiadást, másik négy kötete pedig négy-négy kiadást ért el. (Adatainkat a madridi Nemzeti Könyvtárban gyűjtöttük). Zilahy ekkor már legenda a spanyol olvasók között, akinek könyveit elkezdik Buenos Airesben is kiadni. Madridban megjelenése ünnep a magyarok számára.

Elisabeth Szél ebben a környezetben lesz író, és hangsúlyozottan magyar író. Neve kezdettől szerepel a spanyol „irodalmi ki kicsoda”-ban (*Quién es quién en las letras españolas*, Madrid 1973, 2^a ed. Instituto Nacional del Libro Español), tagja a spanyol írószövetségnek, de a spanyol kritika „magyar íróként” tartja számon. S valamiképpen

tényleg az is maradt. Nemcsak azért, mert máig magyarul álmodik – mint születésnapja előtti második látogatáskor megvallotta –, azért is, mert első regényeit magyar nyelven fogalmazta, majd maga fordította le, s férjével ellenőriztette a spanyol változatot. Persze azért is, mert a hozott magyar élmények fel-feltörnek regényeiből, a Wallenberg-könyv mellett különösen a *Prohibido nacer* (Tilos megszületni) sugároz erőteljes magyar „mélyrétegeket”.

Éppen a regény kapcsán egy kritikusa, a jószemű filológus, *Antonio Iglesias Laguna* medített minderről. „Hogyan ír a magyar Elisabeth Szél?” – teszi fel a kérdést: „Azzal kell kezdem, nem tudom, mely nyelven ír. Az tény, hogy a kiadó nem ad meg fordítót. Ha az író maga fordítja, vagy ha használja a spanyolt, érdemei hatalmasak” – mondja. „Bárhogy is legyen, folytatja a kritikus, azért az is látszik, hogy küzd a spanyollal. Ezt az »extranjerismos« – (idegen fordulatok) nagy száma mutatja”, írja, s azután példákat hoz arra, hogy az író bizonyos fordulatokat nem a szokványos spanyol sémákkal fejez ki. Cikke végén a kritikus még egyszer felteszi a kérdést: „Hogyan ír Elisabeth Szél? Különleges tisztaság jellemzi »purosmo«, s ezt autentikus prózáiróként teszi”, adja meg a választ. Másutt, később ugyanő, *Iglesias Laguna* már el is helyezi a spanyol irodalomtörténetben, amikor azt írja: „Elisabeth Szél autentikus prózát ír, hatékony elbeszélőerővel rendelkezik, tud »mesélni«: engem Concha Espina késői stílusára emlékeztet.” Révész Andor pedig azt hangsúlyozza egy kritikában: E. Szél nem „női író”, hanem író, aki asszony („*un escritor hembra*”). A kritikus érdemként megemlíti azt is, ami aztán más spanyol recenziókban többször is visszatér: az izgalmas meseszöveg, a drámaiság, később a társadalom mélyrétegeinek és marginális csoportjainak megdöbbentően erőteljes, plasztikus bemutatása jellemzi. Mindez különösen két könyvében: a *Balada de cárceles y ramerás* (Ballada a börtönökről és utcalányokról) és a *Ven a morir a Amsterdam* (Gyere meghalni Amszterdamba) mutatkozik meg.

*

1993 novemberében kétszer látogattam meg madridi (*Reyes magos* utcai) lakásán. Először egy szombati napon. Fáradt, 88 éves édesanyját naponta ápoló asszony fogadott, akinek most nem az íráson járnak a gondolatai. Nehezen nyílik meg, csodálkozik is a látogatáson. Kéri, jöjjenek a másik héten vasárnap, akkorra kicsit felszabadultabb lesz. S tényleg, egy fiatal asszony vár; kikészítve a közben összegyűjtött dokumentumok. Az eddig szunnyadó emlékek kezdenek „feljönni” a feledésből. Szó esik a tervezett regényekről is. Elfogadja, hogy egy szegedi spanyol szakos hallgató, aki itt tanul és dolgozik, „monografikus” formában feldolgozza mindazt, ami az írói archívum és alkotás dokumentumaként rendelkezésre áll a lakás-levéltárban.

Közben persze gyanítom, hogy a férj, León Klimowsky, a filmrendező legalább olyan izgalmas figura, mint a titokzatos „Szél”, aki első férjének vezetéknevét tartotta meg írói névként. „Don León” szülei ugyanis Ukrajnából vándoroltak ki Argentínába a század elején. Amikor megemlíttem, hogy milyen nagy hatással volt rám az ukrán-zsidó-argentín író, *Gerchunoff*, és különösen a *Zsidó gauchók* című regénye – amely a zsidó-ukrán bevándorlók második generációjának integrációigényét fogalmazta meg nagy erővel, akik ki akartak törni a szüleik alkotta gettó falai közül –, jót kezdünk beszélgetni az ukrán, a spanyol és a magyar emigráció ügyeiről.

Azt gondoltam, ilyen integrációigény munkál E. Szélben is. Ám ő hevesen tiltakozott e feltevés ellen: ő magyar, és magyar írónak tartja magát, akinek regényei legtöbbször fordításban, spanyolul jelennek meg először, s csak esetleg később magyarul. Minden regényének őrzí „eredeti”, magyar változatát is.

MADÁCSY PIROSKA

Aurélien Sauvageot magyar irodalmi hagyatéka Aix-en-Provence-ban

Aki elolvassa a Magyarország felfedezését és a Souvenirs de ma vie hongroise-t, Sauvageot két Magyarországról szóló vallomását, különös felfedezésre jut. Egy francia intellektuel szemével, kívülről nézi a húszas évek Magyarországot, s ugyanakkor részese bensőséges, meglepő élményeknek. Egy olyan francia szemével lát bennünket, aki megpróbálta megérteni a magyarságot. „Egy kultúra nem csupán szellemi, hanem emberi is, és megérteni csak akkor lehet, ha érzelmi indítékaival ugyanúgy megpróbálunk azonosulni, mint gondolataival” – írja Sauvageot. A két könyv megírása (1937, 1987) egy-egy állomása ennek az azonosulásnak. A „départ” és az „arrivée”: indulás és érkezés. Csak közben eltelt egy fél évszázad, egy egész élet. Sauvageot, közvetlenül halála előtt megjelent magyarországi visszaemlékezéseiben, már 90 évesen, mélyebben és árnyaltabban, a sokat tapasztalt ember bölcsességével él újra mindent, és ad át az olvasónak.

Aix-en-Provence-ba vonult vissza nyugdíjazása után. Szerette ezt a várost, Provence csodálatos ékszerét, talán itt lelt igazi nyugalomra a párizsi viszályok, kemény küzdelmek után. És itt tudott olvasni – rengeteget olvasni, ahogyan az Aix-en-Provence-i Egyetemnek örökül hagyott könyvtára bizonyítja. Mert gazdag és különleges könyvtárát nem a Sorbonne-nak, hanem Aix-nek adta, a párizsi professzorok nagy meglepetésére. „Jakobinus” maradt mindhalálig.

Hagyatéka két részből áll, a nyelvészeti anyag, amely az Általános Nyelvészeti Tanszék könyvtárában található, és az irodalmi anyag, amely a Bölcsészkar Központi Könyvtárának állományába került. Elsőként nézhettem meg és dolgozhattam föl, francia felkérésre ezt a még nem katalogizált irodalmi anyagot, amely köteteknek sokszínűségével, a bennük található jegyzetek, levelek, kéziratok kavalkádjával azonnal rabul ejtett. A dokumentálható gazdagságon túl igazolva láttam benne Sauvageot emlékiratainak őszinteségét. Minden szó, amit leírt, igaz volt. A könyvei tanúsították.

Az irodalmi könyvtár mintegy 1500 kötetének fele magyar, másik fele finn, francia, orosz, angol, illetve német nyelvű. (Sauvageot francia nyelvű könyveinek nagy részét Serge fia örökölte.) A „magyar nyelv kiváló professzora” és „a magyar irodalom nagy barátja”, ahogyan számtalan hozzá intézett dedikációban olvastam, valóban megérdemelte ezeket a címeket. Könyveit ajándékba kapta a legkiválóbb, legismertebb magyar íróktól, költőktől, de sokat maga vásárolt. Minden második könyv dedikált, és a dedikációk sokat mondanak, mesélnek a magyarokhoz fűződő kapcsolatairól. Író-költő barátai, hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem: Kosztolányi, Babits, Móricz, Tersánszky J. Jenő, Illyés Gyula, Mécs László, Németh László. Az irodalomtörténészek közül: Zolnai Béla, Gyergyai Albert, Benedek Marcell, Horváth János, Bajomi Lázár Endre, Dobossy László. Tanítványai: Radnóti Miklós, Madácsy László, Kosáry Domokos, Jean-Luc Moreau, Jean Rousselot, Roger Richard és még sokan mások. Tisztelői oly számosak, hogy felsorolni őket lehetetlenség, Schöpflin Aladártól Bertha Bulcsuig. Velük kapcsolatban áll franciaországi hazatérése után is. S kik voltak a kedvenc írók, költők? Ady Endre és Móricz Zsigmond, Vörösmarty és Madách Imre, Sza-

bó Pál és Tersánszky J. Jenő, Illyés Gyula és József Attila. Érdekes névsor, kétségkívül. Mert nem a legkönnyebben érthetőket választotta, hanem a legsajátosabban magyar sorsúakat és a legszebb magyar nyelven írókat. Akiket szinte lehetetlenség idegen nyelvre fordítani, de ha sikerül őket megértetni, sikerül azonosulni is a magyar sorssal.

Ez a hagyaték a magyar irodalom és kultúra recepciója. A befogadás, megértés és értelmezés hosszú, sokszor fáradságos folyamata minden könyvben felismerhető. Vannak agyonolvasott, cédulákkal, ceruzás aláhúzásokkal és jegyzetekkel ellátott könyvek, és vannak, melyek máig is felvágatlanok, érintetlenek.

Óriási anyag állt rendelkezésemre, az egész könyvtár, céduláival, poros titkaival. A feldolgozás, rendszerezés nem könnyű feladat. Készítettem egy katalógust, minden magyar könyvről és minden magyar vonatkozású francia könyvről. Ezek között külön vizsgáltam a dedikált könyveket. Feldolgozom majd Sauvageot kiadatlan kéziratait, verseit, versfordításait, valamint publikálatlan levelezését. (Ennek egy része már a Cahiers d'Études Hongroises 1992/4. számában megjelent.)

Az egyik legizgalmasabb kérdés: hogyan jelenik meg a hagyatékban az az írói, baráti kör (Zolnai Béla, Gyergyai Albert, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes), akikkel Sauvageot találkozott Magyarországon 1923 és 1931 között? Mit jelent számára a magyarság, a magyar nyelv, irodalom, mentalitás, történelem, politika, kultúra, zene és művészet? Mit és kiktől fordított? Mit olvasott el, mit szeretett és mit nem szeretett? Kikkel levelezett, e baráti kör hogyan bővült a kezdetektől élete végéig? Mit javasol fordításra, olvasásra, tanítványai hogyan folytatják Sauvageot küldetését? E problémák közül tanulmányomban csupán az elsőt kívánok foglalkozni, tehát a „beavató”, példaadó íróbarátok jelenléte a hagyatékban, s ezzel is csupán vázlatosan.

Sauvageot 1923-ban nemcsak mint professzor, de mint tanítvány is érdeklik az Eötvös Kollégiumba, Bartoniek Gézának, a kollégium igazgatójának hű szövetségese lesz. A finn-ugor tanulmányokkal foglalkozó Antoine Meillet tanítvány éppen Meilletől kapja a megbízást: tanuljon meg magyarul, és ismerje meg a magyar irodalmat, kultúrát. Érdekes ez a tény a Kosztolányi–Meillet között 1931-ben kipattanó nyelvviita ismeretében. Dobossy László magyarázata szerint „Meillet azért választotta ki Sauvageot-t e feladatra, mivel eredetileg német szakos volt, s akkortájt még a legtájékozottabb franciák is a magyarokat, a finneket, a baltiakat... eleve a német hatalmi (és szellemi) szférába tartozóknak tekintették”. (Dobossy László: Nyelvünk tudósa, irodalmunk ismerője... In: Válságok és változások. Magvető, Bp., 1988. 315. p.) Sauvageot közvetítő szerepet is akar vállalni a magyar–francia irodalmi és kulturális kapcsolatok fellendítésében. Tehát 1923. október elsejétől nevezik ki az „École Normale Supérieure de Budapest” tanárává.

Sauvageot úgy megtanul magyarul (részletesen vall erről Bartoniek Gézához írt leveleiben), hogy eredetiben olvassa a magyar újságokat, regényeket, verseket, és így be tud kapcsolódni a korabeli értelmiség életébe is.

Az első jóbarát, ahogy az emlékiratokban említi, Zolnai Béla. Vele, „az alacsony, fekete hajú, kissé már kopaszodó, napbarnított arcú, kis emberrel” (*Emlékkutató*, 20. p.) már Párizsban megismerkedett. Zolnai, a szegedi egyetem fiatal professzora franciául nagyon jól tud, ráadásul nyelvész. Két ok a kölcsönös szimpátiára. S a találkozásból valóban barátság lesz, ezt a hagyaték bizonyítja. Zolnai végig vele van magyarországi tartózkodása idején. Bevezeti a kávéházak világába, Pesten a Centrál Kávéház asztalánál nyelvi kérdésekről vitatkoznak, sűrű füstfelhőben (Zolnai erősen dohányzott), Thienemann Tivadar, német nyelv és irodalom szakos tanár, szellemtörténész társaságában.

A társalgás francia, illetve német nyelven folyik, s minden feszültség nélkül találkoznak itt a különböző kultúrák képviselői, mit sem tudva a politikusok tiltásairól. (*Emléktutám.* 58–59. p.) Zolnai megmutatja francia vendégének Szegedet, az egyetemet, találkoznak a diákokkal, és például Szent-Györgyi Albert professzorral. Ellátogatnak Tápé-
ra, megkóstolják a magyaros halászlét, cigányzenét hallgatnak: Zolnai szeretett élni – Sauvageot is. Aztán továbbutaznak a Nagyalföldre, irány a hortobágyi puszta, az egzotikus magyar folklór. Sauvageot felfedezi a magyar paraszt méltóságteles udvariasságát és sajátos népi nyelvét.

A hagyatékban 7 dedikált Zolnai-kötet található, 1932-től 1957-ig.

A finnugor és indogermán népek legrégebb érintkezésének néhány bizonyítéka. (Írta: Erdődi József, Bp., 1932. Német Philológiai Dolgozatok, Szegeden benyújtott doktori értekezés. Ajándék Zolnai Bélától.)

Szóhangulat és morfológia. (Különlenyomat a Nyelvtudományi Közlemények L. kötetéből, 1936.)

A Monsieur Aurélien Sauvageot hommage amical
B. Zolnai

La littérature hongroise. (Extrait du livre: Visages de la Hongrie. Bp. 1938.)

A Monsieur Aurélien Sauvageot hommage cordial:
B. Z.

Szóhangulat és kifejező hangváltozás. (Acta Universitatis Szegediensis Sectio Philologica Tomus XII. 1939.)

A monsieur Aurélien Sauvageot, linguiste Gomboczien,
trés cordialement et en témoignage de reconnaissance
B. Zolnai

Paris, le 20 juin 1939.

Európa és a magyar irodalom. (Szellem és élet könyvtára. Szerkeszti: Bartók György. Új sorozat 5. sz. 1939. Szeged.)

A l'ami Sauvageot

B. Zolnai

Le 31 oct 1939.

Orosz hatások irodalmunkban. (Értekezések a Nyelv és Széptudományi Osztály köréből. XXVI. kötet 6. sz. Írta: Zsigmond Ferenc. MTA Bp., 1945. Kiadásra ajánlotta: Horváth János és Zolnai Béla.)

Nyelv és stílus. (Tanulmányok, Gondolat, 1957.)

Sauvageot tudja, Zolnainak nagyon sokat köszönhet a magyarsággal való találkozásakor, például Babits barátságát is. Előbb *A gólyakalifa* olvasata Zolnai „étlapján” (nincs valami nagy véleménnyel róla Sauvageot), majd a *Kártyavár*. Szép és nehéz művészet, míves próza, de Sauvageot-nak túl nehéz olvasmány. Mégis, a hagyaték első kiadásban megjelent, agyonolvasott Babits-műveket őriz. A *Tímár Virgil fia* (Bp. Athenaeum, 1922.) erősen megrongált állapotban, sok helyen ceruzás aláhúzás, szómagyarázat. Valószínűleg ebből a példányból készítette francia fordítását, melynek teljes kéziratát megtaláltam. (Tudjuk az *Emléktutamból*: ez az első magyarról franciára

fordított műve, 1926 nyarán dolgozik rajta Franciaországban, és Gyergyai lektorálja. Lucien Maury a Stock Kiadó fordítássorozatában jelentette meg, de nincs sikere.)

Miből válogathatunk még? Dedikált Babits-kötetek, sorban:

Halálfiái. (Bp., Athenaeum)

Aurélien Sauvageot-nak, a „Tímár Virgil” kitűnő fordítójának
1930. május Babits Mihály

(Érdekes, hogy egy oldalt, a 6. oldalt Sauvageot lefordította, valamint a kötetben egy 1947-es Dobossy-levél is volt. Tehát 1947-ben kezdte újra fordítani vagy olvasni!? Sok helyen megjelölte az igekötőket, és jelzésekkel is ellátja a könyvet.)

Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom. (Nyugat-kiadás, Budapest.)

Aurélien Sauvageot-nak igaz rokonszenvvel küldi:
Babits Mihály

A torony árnyéka. (Mesék és novellák. Athenaeum, Bp.)

A Aurélien Sauvageot avec l' hommage et le souvenir fidèle
de Babits Mihály.

(Mindkét kötet ceruzás jegyzetekkel ellátva, olvasva.)

De ott sorakoznak a polcokon a verseskötetek is.

Versek. (1902–1927. Athenaeum.)

Gyergyai Albertnek szeretettel küldi Babits Mihály.
Gyergyai Albert szeretettel küldi tovább Aurélien Sauvageot úrnak.
Budapest, 1929. május.

Új költemények. (1933. Nyugat-kiadás.)

Aurélien Sauvageot-nak meleg kézszorítással
Babits Mihály

(Sok helyen ceruzával jelzi Sauvageot, hogy mennyire élvezzi a magánhangzók ritmusát.)

Babits Adyról. (Dokumentumgyűjtemény. 1975. Magvető, Bp. Küldi: Gál István.)

A két író együtt – a megközelíthetetlen és a kedvenc! És mégis, Sauvageot-t minden nehézségével együtt érdekelte Babits, ha nem is szerette stílusát és könyveit, meg akarta érteni. „Babits tökéletes művészete olyan csiszolt, olyan gondosan kimunkált, hogy a Royale utcai ékszerészek kirakatait juttatja eszembe, nehéz és veretes.” (*Emléktam.* 100. p.) Ezért próbálkozott, mint első magyar műfordításával, a *Tímár Virgil* fiával.

A másik íróbarát-közvetítő Gyergyai Albert, franciairodalom-tanár az Eötvös Kollégiumban, tehát kolléga. Gyergyai Szeghő néven Sauvageot-nak írt leveleit megtaláltam a hagyatékban. Neki köszönhető a *Kosztolányi*- és a *Karinthy*-élmény. Kosztolányival a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának centenáriumi ünnepségén ismerkedik meg, a francia követségi fogadáson. Azaz: Désiré Kosztolányival és Karinthy Frigyessel. Kosztolányi nagyon jól tudott franciául, Karinthynek viszont Sauvageot tolmácsol. Mindketten arról beszélnek, mennyire nagyra értékelik a francia irodalmat, és mennyire fáj nekik, hogy a magyar irodalmat a franciák csak közönnnyel fogadják. „Mondja el nekik, hogy rettenetes, rettenetes ez a közöny!” (*Emléktam.* 101. p.) Köny-

veik, a *Nero* és a *Capillária* francia fordításai ugyanis megbuktak Franciaországban. Sauvageot, mielőtt meglátogatja Kosztolányit, Gyergyai tanácsára elolvassa a *Pacsirtát* és az *Aranysárkányt*. Így ír élményéről az *Emléktamban*: „Csodálatos tisztaságú nyelv, világos volt és kifejező, és akár egy lakkozott bútorfelület, sima és makulátlan. Nem Babits súlyos és fáradságos művészete volt ez... Kosztolányi kifejezőmódja egyenértékű volt a mi francia irodalmunk legjobb stilisztáéval. Elmondhattam, hogy hazataláltam.” (104. p.) Sauvageot úgy érzi, hogy Kosztolányi tehetsége akár Duhameléhez hasonlítható, egyik, az *Esti Kornél*ről írt francia nyelvű kritikájában Esti Kornélt Salavin kortársának nevezi. Aztán elolvassa a *Nero, a véres költőt* is, úgy érzi, kár volt ezt a könyvet Franciaországban alábecsülni. Kosztolányihoz Gyergyai kíséri el. Az *Emléktamban* részletesen leírja a találkozást, felidézi a házat, a polgári légkört, Kosztolányi és felesége külsejét. Emlékszik a témára is: Ady, akit Kosztolányi nem szeretett (ez így persze nem pontos).

A hagyatékban rátaláltam a Kosztolányi-kötetekre. Mennyi kincs; első kiadások, és mindegyikben ott a zöld tintás ajánlás, a barátság ékes bizonyítékai.

Pacsirta. (1925. Athenaeum.)

A M. Sauvageot

D. Kosztolányi

Budapest, 1925.

Édes Anna. (Genius kiadás, Bp., 1927.)

Sauvageot Aurélnak barátsággal, nagyrabecstüléssel

Kosztolányi Dezső

Esti Kornél. (Genius kiadás, Bp., 1933.)

A M. Aurélien Sauvageot, hommage et amitié de l'auteur:

Désiré Kosztolányi

Budapest, 1933.

Aranysárkány. (Légrády Nyomda és Könyvkiadó, 1925.)

A Aurélien Sauvageot

D. Kosztolányi

Budapest, 1925.

Bölcsőtől a koporsóig. (Nyugat kiadás, Bp. Novellák.)

A M. Sauvageot avec amitié

D. Kosztolányi

Budapest, 1933.

Tengerszem. (77 történet. Bp., 1936.)

Majdnem az összes kedves regényét, novelláskötetét megküldi tehát, vagy odaadja személyesen Kosztolányi. Sauvageot pedig hálásan fogadja, mindet elolvassa. Az *Édes Annát* például olvasásra ajánlja egy magyar baráti társaságban, ő ilyen címmel fordította volna le: „*Une vraie perle*” (152. p.). Megrendítette, nagyrabecsüli stílusát, szerkezetét, csodálatosan egyszerű nyelvét. De nem találtam meg könyvtárában az *Absolve domine* címmel franciára fordított, 1944-ben megjelent Maxime Beaufort-fordítást. Ha Sauvageot sem tudott róla, mások ugyan ismerhették-e? Ez a magyar regény is megbukott Franciaországban!

Kosztolányi Sauvageot számára egyike a legnagyobb magyar prózairóknak. „A magyar kritika gyakran kijelentette, hogy Kosztolányi prózája franciás, és én is ezt éreztem. De a stílusa az és nem a nyelve.” A nyelve magyar. Hogy mennyire érdekelte Kosztolányi nyelve, azt bizonyítja, hogy Sauvageot ceruzával jelzi a megőrzött kötetekben „nyelvi felfedezéseit”. Például az *Édes Annában* bekarikázza a névmásokat: „hózzá, mellőle, vele, róluk” stb. A novellák közül a *Daliás nagyapám* vagy a *Sáríka* tetszik neki, több sajátos kifejezést megjelölt: mint – „frászba, eltrafál-jon”, stb. Mindig a nyelv izgatja – hogyan izgatná Kosztolányi nyelvvitája. Az *Erős várunk a nyelv* második kiadása (Illyés Gyulától) erősen használt állapotban, agyonolvasva található a hagyatékban. A 68. lapon újra olvashatta *A magyar nyelv helye a földgolyón* című, Meillet-hez intézett nyílt levelet, ceruzával megjelölte a 72. oldalt. „Az imént lezajlott világháborúban, mely szintén a „modern világ”-hoz tartozik, ötödfél évig élt az emberiség a leggyávabb hagyományban, a legförtelmesebb esztelenségben, s nyilván – boldogan lubickolt a vérben, mert különben közös erővel véget vetett volna neki.” Kosztolányi keserű gondolatai az I. világháborúra vonatkoznak, de Sauvageot már a II.-ra is értelmezi. Visszagondol mindenre, valószínűleg az 1931-es állásfoglalására is. Bizony akkor – Meillet miatt – nem mert semmit sem szólni. Jóval később az *Emléktamban*, visszatekintve, objektív akar lenni: Kosztolányi érzelmei által eléggé félremagyarázta, amit Meillet írt. Sauvageot megvédi Meillet-t, Európának nem érdeke a nyelvi szétaprózódás, s a modern európai kultúra a nagy kultúrnyelveken fog megszólalni (francia, angol, német). Persze, ez ellentétben állt a Kosztolányi által képviselt felfogással: „Nyelvben él a nemzet!” Sauvageot megérti Kosztolányi fájdalmát és jajkiáltását is, amely megrendíti. Megbeszéli a problémát az íróval, és figyelmezteti, hogy más nyelvek is vannak ilyen helyzetben, s talán rajtunk áll, hogy a magyar nyelv kultúrnyelvvé váljon, egyetemes értékű nyelvvé. Meillet könyve riadóztatja Kosztolányit, írjon a magyar nyelvről, indítson újra egy nyelvművelési mozgalmat. Sauvageot tehát kényelmetlen helyzetéből – hisz Meillet a mestere és Kosztolányi a barátja – úgy vágja ki magát, hogy szerinte Meillet könyve egyenesen használt a magyar nyelv ügyének (233–244). Természetesen az eredeti szituációban Sauvageot nem szólalhatott meg nyilvánosan Kosztolányi mellett, inkább hallgatott és gondolkodott. Azonban 1988-ban már leírhatja: „Nem lehetett hát nem megértenem Kosztolányi és a többiek érzelmeit. A nyelv létkérdés volt a magyaroknak...” (244. p.) De ahhoz, hogy ezt leírhasssa, el kellett olvasnia, és meg kellett értenie az egész magyar irodalmat és történelmet. Erről tanúskodnak magyar könyvei. Az *Erős várunk a nyelvben* újraolvasott Kosztolányi „jajkiáltás”-t most érti meg igazán.

A Sauvageot-hagyatékban nem találtam hozzá írt Kosztolányi-levelet (ami még nem bizonyít semmit), de a Kosztolányi-hagyaték őriz egy francia nyelvű, Sauvageot-hoz írt levélfogalmazványt. Ám ebből az egyetlen levélből, melyet Kosztolányi 1932-ben írt Sauvageot-nak, következtethetünk a köztük lévő barátság milyenségére (l.: Hittel, Kosztolányi és Sauvageot. 1989/15).

Karinthy Frigyeshez is Gyergyai Albert vezeti el. „Gyergyai először a *Tanár úr kérem* című művét ajánlotta. Ez mintha Kosztolányi iskolaregényének ikerdarabja lett volna, de itt minden a diákok szemszögéből volt bemutatva.” (*Emléktamban*, 104. p.) A Hadik kávéházban, a Bartók Béla (Horthy Miklós) úton találkoznak először. Karinthy az asztalfőn ült, mint egy király, mellette a felesége, körülötte az udvartartása. Karinthy nem mutat meglepetést Sauvageot láttán, baráti szavakkal üdvözli. Megfigyeli Karinthy feleségét is, aki „veszedelmesebb”-nek tűnik, mint Kosztolányiné. Három

író-házaspár, mindegyik más, de a legnagyobb egyetértésben Babitsék élnek. Karinthy, aki görbetükröt tart a magyarok elé, ugyanúgy nem fukarkodik bírálattal és háborgással, mint akár Georges Duhamel (111. p.).

A hagyatékban megvan a *Capillária* című regény első kiadása, melyet Sauvageot nem szeretett. Ugyan mi szükség van a nőgyűlöletre? A kötet belső címlapján olvastam Karinthy kézírásával – Sauvageot-nak intézve: „Férfi és nő – hogy érthetnék meg egymást? hisz mindkettő más akar – a férfi a nőt, a nő a férfit.” (Karinthy Frigyes) Az *Emléktamból* tudjuk, Sauvageot-nak nem tetszik ez a könyv, a nőgyűlölet régi téma, túlhaladottnak érzi, bosszantja. A francia női emancipációra szükség lenne Magyarországon is, barátságosabb egy feministább beállítottságú társadalomban élni! (109. p.)

Milyen Karinthy-könyveket találtam még?

Karinthy Frigyes munkái. (Athenaeum-kiadás, 1–10. kötet.)

Karinthy Frigyes: Betegek és bolondok. (Új Idők Irodalmi Intézet kiadása, Bp., 1946.)

Karinthy Frigyes: Még mindig így írtok ti. (Nyugat-kiadás, Kosztolányi előszavával.)

E könyvben együtt a két író: Karinthy és Kosztolányi. Sauvageot is így gondol rájuk, együtt jelennek meg a magyar írók között, akiknek műveiből az ember tanulmányozása a legfontosabb, az emberi lélek rejtelméi.

Nem értenek egyet a közéletben történekekkel, a politikával, semmivel, ami a magyar társadalomban korszerűtlen és elavult volt. „Látnak mindent, de úgy tesznek, mintha semmit se látnának. Kosztolányi látszólag bezárkózik az irodalom elefántcsonttornyába, Karinthy pedig beleköt az egész emberiségbe, nevetségessé téve mindenkit. A komisz torzképből legfeljebb következtethetünk a társadalom vétkeire.” (118. p.) E két író döbbeneti rá Sauvageot-t, hogy milyen sokféle ez a Magyarország, és milyen sokféle a korabeli magyar irodalom.

Ezt az élményt elsősorban a *Nyugat* című folyóirat olvasójaként éli át. Gyergyai a *Nyugat* számait is a kezébe adja, hiszen ez a kortárs folyóirat fordul elsősorban Párizs felé. Osváth Ernő, a lap főszerkesztője, akiről Gyergyai többször beszélt, Jean Paulhanra és a *Nouvelle Revue Française*-re emlékezteti. Egy évvel (1908) megelőzi a francia lap indulását, de mindkét folyóirat ugyanazon célnak szentelte magát: az irodalom és a képzőművészet megújításának.

A hagyaték folyóiratkincsei közül felfedezhetjük a *Nyugat* 1928–1929-es számait. Ezek azért is érdekesek, mert ezeket még Magyarországon vásárolta vagy rendelte meg. Főleg a nyári szabadsága alatt olvasgatta, mert a június–július–augusztus–szeptemberi füzeteket őrizte meg. Az 1928. május 16-i kötetben, az *Irodalmi Figyelő* rovatban elolvasta Gyergyai Albert *Lemaître* c. cikkét, kijegyzetelte, és a sajtóhibákat kijavította. Találkozik ezekben a lapokban barátai, tanártársai írásaival, Kosztolányi és Illyés verseivel, Tersánszky Józsi Jenő regényfolytatásaival vagy az Ady körüli irodalmi vita részleteivel. Az 1929. július 16-i számban például először olvashatta a 64. oldalon Illyés Gyula *Elégia* című versét, amelyet franciára is fordított. Számomra a legérdekesebb élményt az 1929. június 16-i folyóirat jelentette, ahol Sauvageot is publikál egy tanulmányt, de ugyanebben a számban olvashatjuk Kosztolányi és Illyés egy-egy versét, híradást Gyergyai Gide-fordításáról. A Sauvageot-cikk címe: *Egy hű irástudó: Alain* (775–782. p. Párizs–Budapest). Alain 1917-ben tanár volt az École-Normale-Supérieure-n. A filozófus az illúziók ellen akarta megvédeni a lelket. Mindig és mindenben a szel-

lem jogait védte, a polgár szabadságát, szemben a hatalommal. Inkább vállalt szerény állást egy középiskolában, de független maradt. „Vállalta a független gondolat terhét, minden egyéb támasz nélkül, mint maga e külső világ, s mindig ujjai közt tartva a bizonyosságot, biztosan és erősen a maga emberi helyén, mindig kutatva s mindig találva, a világgal és önmagával gazdagon.” (Idézet Jules Lagneau-tól, de Alainre vonatkoztatva.)

Az idézet persze Sauvageot magatartására is igaz, s üzenet a magyar íróknak – ne adják fel függetlenségüket, akkor a világgal és önmagukkal békében élhetnek. Hiszen az egyén Magyarországon mindig alkalmazkodik a társadalomhoz, a konvenciókhoz, a normákhoz, s nem mer igazi független személyiség maradni. A cikk alatt a sarokban Kosztolányi-vers: *Egy hang*.

*Tudod, ki vagyok én?
Meggyűjtöm a hajam, lobogva vágatok,
mint eleven fáklya...*

Érdekes kettősség, összetartozás. A füzet többi lapja felvágatlan, Sauvageot nem is olvasta tovább. Kosztolányi versével lezárta a kötetet.

Együtt publikált itt magyar barátaival, abban a magyar folyóiratban, amely ugyanarra a feladatra vállalkozott a két világháború közötti időszakban, mint Sauvageot: a közvetítésre. Sauvageot alakja ugyanis szimbolikus erejű számunkra. Azon kevés magyarbarát franciák közé tartozott, akik nemcsak a kuriózumot keresték a Duna mentén, s magyarság iránti érdeklődésük nem csupán kérészeletű volt. Ellenkezőleg, 1932-ben megjelent Francia–magyar, majd az azt követő 1937-es Magyar–francia nagyszótára a nyelvi szerelem bizonyítékai. De a nyelven túl Sauvageot, amit megtudott rólunk és megértett, közvetítette Nyugat felé, honfitársainak, mert úgy érezte, nagyon keveset tudnak e nemzetről.

Hagyatéka, melyben mindent megőrzött és összegyűjtött, amellyel hozzánk kötődött, s melynek gazdagságából csak ízelítőt adhattam, ezt a missziót tükrözi.

K R I T I K A

Hidak a „Por”-ban

„Boldogságot, megnyugvást talált a földben akkor, amikor a legjobb gazdákat elűzték róla. A földműves teljes életet él, a természet megszbaita rendben, csak Istent ismeri el fölötté valónak. Ezért vették el a paraszttól először Istent, aztán a földet a talpa alól.”

„Az álmokat olyan élesre csiszolta, hogy minden apró rezdülés látszódjék bennük, eltakarják homályba fiúlt, szinte nem is létező életét.”

A mottók *Temesi Ferenc* két sajtóságos „életrajzot” tartalmazó új könyvéből, a *Hídból* valók, az első a nagypapa, a második az unoka életére vonatkozik. Akárcsak első nagylélegzetű, hatalmas sikert arató regénye, a kétkötetes *Por*, a *Híd* is különös formát választ és teljesít ki: vonzóan, autonóm módon. Míg a *Por* lexikon formában íródó, szótárcikkekből összeálló város- és családtörténet, amely kibővíül a szótáriró életrajzával s a szótárregény alakulásának, íródásának körülményeivel is, a *Híd* szerkezetét döntően a tarot jóskártya 78 lapja és a kínai *Változások Könyve* 64 kuája határozza meg!

Temesi a hetvenes években indult karcolatokkal, elbeszélésekkel; ezeknek egy gyűjteménye teljesen visszhangtalanul 1977-ben jelent meg *Látom, nekem kell lemen-nem* címmel. Ezután hosszabb szünet következett. 3. könyv című, 1989-es kötetében több írás (a *Vissza az irodalomba* című ciklus) örökíti meg ezeket a „dolgos” vagy „át-ivott” éveket. 1983-ban kezdte közölni a folyóiratokban a *Port*, melynek megjelenését a magyar könyvkiadásban szokatlan kampány előzte meg, s végül is a *Magvető ötezredik* könyveként látott napvilágot 1986-ban az első kötet (A–K), de mivel a szótárákhoz hasonlóan utalások hálója fedi át a szócikkeket, s az egyik a másakra, a harmadikra, a negyedikre is tartalmaz utalásokat, az első kötet szinte *használatatlan* volt, hiszen hónapokkal előzte meg a másodikat...

A fogadtatás méltó volt a vállalkozáshoz, bár itt-ott azért disszonáns hangok is színezték a „kórust”; az író, akit kissé „megviselt” a hosszas „szülés”, kíméletlen módon gúnyolódik kritikusaival a 3. könyv „portörténeti jegyzeteiben” és a kritikákból, glosszákból összeállított „jutorialomjátékban”... Ami a kritikusok végletes és végzetes „sértődését” eredményezte. Minderre *Temesi* még „rátett egy lapáttal”, hiszen 1990-ben az *Élet és irodalomban* közölt egy hosszabb csokrot a neki címzett levelekből, *Élet és irodalom* címen, s 1991-es kötetében *A szív böjtjében* is megjelentette. E levelek nyilván *nem közlésre íródtak*, viszont az is igaz: a „műértő közönség” mindig igényt tartott az írók magánéletének rejtelmeibe bevilágító levelekre is. *Temesi* bizonyára „hálátlan” utókorra elé menve, előzékenyen közli saját levelezése egy furcsa válogatását. A kritikusok után nem egy író- és költőtársát is felbőszítve...

S most vissza a legnagyobb vállalkozásra, a *Porral* Már megjelent számtalan részlet – főként a *Kortárs*, az *Új Írás*, a *Tiszatáj* és az *Élet és irodalom* hasábjain –, amikor Jugoszláviában Milorad Pavić szerb író megjelentette *Kazár* szótárát. (Ez, címével ellentétben, *nem* szótár – hanem lexikon formában íródott...) A hiú *Temesi* szótárregénye második kötetében, egy fulmináns szócikkben egy „gyorskezü kazár tollnokról”

gúnyolódik, s nem rejti véka alá, hogy az ötlet, a szótárforma ugyan a „levegőben” van, „kézenfekvő”, de mégis az övé! Ő írta – hiszi – a kelet-közép-európai irodalomban, sőt az Irodalomban az *első* ilyesfajta románt!...

A *Hét* 1990-es Évkönyvében közölt esszéiben ABC betűrendbe szedett szócikkek tárgyalják a szótárregények témáját; itt is kitértem arra, hogy *Temesi* egyfelől rosszhiszemű (a *Kazár szótár*nak semmi köze a *Porhoz*), másfelől tájékozatlan!... Ugyanis tegyük fel, hogy *Pavić* tényleg hallott valamit „harangozni” *Temesi* „kiteljesedő” ötletéről, s gyorsan „összecsapta” művét, hogy „megelőzze” – ennek ellentmond a szerkesztő átgondoltsága, a megírás módja, s az a hatalmas ismeretanyag, ami évtizedes előtanulmányokat igényelhetett! –, de *Mircea Horia Simionescu*, a „latin mesélő” (*Temesi*-kifejezés) már 1969-ben közzétett egy – különben franciára is lefordított – szótárformában írt szócikkekből összeálló regényt, a *Névszótárt*...

Egyebekben nem hisszük, hogy „az irodalom történetében” ez lenne az „első”, már *Borges* ezoterikus művében, konkrétan *A bábeli könyvtárban* ott rejtőzik egy ilyesfajta formájú mű lehetősége. A három szótárregény különbözőségeiről, hasonlóságairól, eredményeiről *A Hét Évkönyvében* részletesen írtam; most *Temesi*re visszatérve annyit ismételnék meg: a forma hálás volt! A szerző „kis anyagokból” tudott „nagyot” építeni. Kis pillérekből minuciózus aprólékossággal dolgozta ki a nagy íveket, s a *Por* minden bizonnyal a nyolcvanas években kiteljesedő magyar regények élvonalába tartozik, olyan művek társaságába, mint *Spiró György* *Az ikszekje*, *Nádas Péter* *Emlékiratok könyve* című hatalmas munkája, *Esterházy Péter* *Bevezetés a szépirodalomba* című, szintén hatalmas, külalakjában is lexikont formázó műve vagy *Lengyel Péter* *Macskakő* című regénye. Ezek autonóm és magukat különböző módokon kiteljesítő műalkotások, a *Temesi* még külön figyelmet érdemel az anekdotikus formák továbbfejlesztéséért s az olvasmányosságra való fokozott törekvésért; ilyen szempontból az emlegetett regények közül csak a *Macskakő* mutat rokonságot vele.

A Híd (s ez mindenki számára nyilvánvaló, aki olvasta a *Port*) a szegedi szótárregény „folytatásának” is tekinthető. Egyfelől a főhős, az „álmaik csiszoló ifjú könyvtáros” egyenesági leszármazottja az első regény főszereplőjének (mondhatni azonosak!), másfelől a *Híd* története a *Port* lezáró autóbaleset után kezdődik, s „*Katlan*” – ha más néven is – megjelenik a főszereplő álmaiban. Szeged, a szülőváros a regény *másik* hőségének, *Tóth Pálnak* az életében is jelen van, s mivel – mint már említettük – a *Híd* a tarot jóskártya lapjaira és a 64 kuára épül, *Temesi* megismételve *Por*-béli bravúrját, itt is „*kis formákból*” (az egyik életrajz 78, a másik 64 „rövid” fragmentumból áll) teremt „nagyot”, kis pillérekből, téglákból rakja össze a magyar történelem újabb kori idegbeteg évtizedeit és a hetvenes évek poshadt értelmiségi állóvize fölé elegánsan boruló *híd*szeit.

Hol vagyunk? Egy Szeged környéki faluban, a századforduló előtt. *Tóth Pál* „magyar vállalkozó” születésével kezdődik a történet. Tengőd, akárcsak *Porlód*, az alföldi *por* törtető faluja. Innen indul a nagyapa. A két hős „rokonsága” – ez persze *Temesi* nagy húzása – csak a végén derül ki, hiszen *Tóth* életének dokumentumaival a pesti könyvtárban ismerkedik meg a hős, mint egy nagy tudós szociográfiai tanulmányának „segédmunkása”, akinek tisztje: megszerezni és feldolgozni az „anyagot”, a „tudós” nem lévén erre sem ideje, sem kedve, sem türelme! Ismételjük, *Tóth Pál*, a főszereplő már *Temesi* egy előző könyvének, a 3. könyvnek a végén is feltűnik egy vallomásban (*Nagyapám a reménykedők közt*), ahol az író expressis verbis beigéri az új művet: „...egyszer sokkal hosszabban [...] szeretnék szólni minderről. És másról is. Visszontlátásra, abban a könyvben, honjaim.” A tervbejelentés öt esztendővel előzte meg a regényt!...

Hol, mikor vagyunk? Tengődön, a század első évtizedeiben, a két háború között, a második világháború után. Pesten a hetvenes években. A tarot kártyák és a kua-ábrák szisztematikusan követik és körözik le egymást. (Adott terjedelemben nem tudjuk a két szerkezeti minta rejtelseibe beavatni az olvasót, de *első fokon* úgyis az a fontos, hogy a regény szereplőinek élete a sors szeszélyei szerint bomlik ki és alakul.) Míg a „magyar vállalkozó” hatalmasakat bukva, de töretlen kedéllyel és mindig talpraesve harcol az őt lebíró külső erőkkal, és igyekszik Fortuna istenasszony forgandó arcát maga felé fordítani, addig a könyvtáros-unoka egy szocialista intézmény falai közt megülő „áporodott levegőben” – itt kulcsregényelemek is beszüremlenek, s a könyvtár akkori igazgatója, a „filozófus” Mátrai Lászlóra még a fulminánsan szatirikus gúnyképben is rá lehet ismerni – „képzeletében” utazgat. Kínába megy, Amerikába, azután Amszterdam következik, Helsinki, Mexico City.

A címre, a *Híd* is több utalás történik, *Temesi* ambiciózus szerző, kiválóan szerkeszt, elegánsan fogalmaz (a *Por* után itt is kihasználja a szegedi nyelvjárásnak és mentalitásnak az irodalmi nyelvtől elütő, abban külön szint jelentő jellegzetességeit!) – a címben szereplő „Híd” is többször feltűnik, mint „követendő példa” vagy „cél”. Az első jelentés nyilván a „történelmi”. *„Hogy az ember valamelyik nemzethez tartozik, annak olyan természetesnek kéne lennie, mint ahogy levegőt vesz. Közép-Európában egymást és a másik kisebbségeit marcangolják a fiatalabb nemzetek, fűrészelik, gyújtogatják az egymáshoz vezető hidakat. Mi az, hogy egy nép, vagy még inkább egy kisebbség híd legyen? Járjanak a dögnehézre hízottak a soványok hátán és röhögjenek közben? Hidat csak közösen lehet verni. Vagy a hidonjárók fizessék meg a hídpénzt.”* Ezt a gondolatmenetet – épp mert gunyorosan és lényegbe/lélekbevágoan eleven! – sokáig lehetne folytatni. Lássunk egy másikat: *„Mintha belemélyedne munkájába, szórakozottan válaszol. Te tudod, hogy tizenháromezer híd van Magyarországon? Nem. Összesen 150 kilométer hosszúságban. A híd is az út része.”* Vagy (most elhanyagolva a hídról szóló kínai példázatokat) vegyünk egy hídmegjelenést a törhetetlen kedélyű magyar vállalkozó, Tóth Pál mozgalmas, küzdelmekkel teli életéből is. *„...már 1855-ben fölérték egy mezőgazdasági kiállítás megszervezésére. Megcsinálta. Utána összetoborozta a Kossuth Gazda- és Olvasókört 30 fővel, egy hidat, amelynek pillérei a mezőgazdasági ismeretek és az irodalom voltak...”* Nem is beszélve a regényben is többször felbukkanó „lélek” úgynevezett hídjáról, amelyen a halandó jut át a halálba.

Temesi híd-metaforáját tehát többféleképpen is értelmezhetjük – a regény üzenete egyértelmű. Lélektől lélekig a „megértés hídján” vonulnak a hősök Kínából Tengődre és vissza. Az író még a *Por* megjelenése után, egy (*Eszéki Erzsébet*nek adott s a *Magyar Nemzet*ben megjelent) hosszú interjúban elmondotta, hogy Szegedre már aligha tér vissza, felégetett maga mögött minden hidat!...

Magánemberként – tehetjük hozzá.

Mert (nagy)regényében immár *másodszor* tér meg sikeresen szülővárosába és környékére. Szeged – ezt minden különösebb kedélyeskedés, ugyanakkor a tévedés legkisebb kockázata nélkül megjósolhatjuk – egyszer még büszke lesz *Temesi Ferenccel* (Ha nem is a „bolond jelenben”). S ő is bevonul Szeged írónagyjai közé, *Tömörkény* vagy *Móra* mellé...

De hitünk szerint addig még épül néhány „híd” a regényes „por”-ba.

Bogdán László

Út a hídon át

„szavaimat oly könnyű érteni
olyigen könnyű szerintük cselekedni”

Lao-ce

Temesi Ferenc új regénye, a *Híd* feltehetően új fejezetet nyit a magyar regény történetében. A magyar irodalomban többen írtak már családrégenyt, önéletrajzi ihletésűt vagy önéletrajzot. A *Híd* azonban nemcsak abban különbözik az elődeitől, hogy nem (csupán) családrégeny vagy nem (csupán) önéletrajz, hanem abban is, hogy szerkezete eltér minden eddigi magyar regényétől. Nem egyetlen gondolati-történeti ív köti össze az 1890-es évet az 1980-assal. A regényidő legalább kettős; és akár egy híd pillérei, tartja és viszi a szöveget, az utat, amely átível a majd' évszázados eseménysorozaton.

Az első történet az anyai nagyapa története. „Az övé volt az a szerencsés nemzedék, amely két világháborút abszolválhatott, ha túlélte az elsőt.” Esetében azonban nem pusztán erről van szó. Tóth Pál uram alakjában *Temesi* azt az örök és kiirthatatlan embert rajzolja meg, akit egész egyszerűen *nem lehet legyőzni*, mivel ez a fajta győzelem egyáltalán nem érdekli őt. Sokkal fontosabb dolgokkal van elfoglalva. A családjával, az álmaival, a tisztességével, a munkájával. Neki teljesen mindegy, hogy *vörös* vagy *fehér* a divatos szín, esetleg *pirosfehérvörös*, ő minden körülmények között él, nem túléli, mert az számára kevés lenne.

Törhetetlen optimizmussal és idealizmussal éli életét Bécsben egy fityng nélkül, a kegyetlen k. und. k. kaszárnyákban, a fehérek, majd a vörösök „börtöneiben”, mikor meghurcolják élete párját, s mikor végül el kell veszítenie őt. S még halálos ágyán is gyermeki naivitással hódol furcsa szenvedélyének, az irodalomnak. Tóth Pál nem egyszerűen kereskedő és ember, hanem *íróember, költőember*, aki önmagát jelölte erre a pályára, melyen csupán a jószándékú dilettánsok sorsa jutott osztályrészül. Művei ilyenformán szövegek a szövegben, irodalom az irodalomban, egy olyan műben, mely számtalan nem irodalmi, vagy félirodalmi elemet (üzlet-leltár, hivatalos levél, mondókák, grafittik stb.) is magába épít; másrészt szorosan kapcsolódnak törhetetlen létszeretetének torokszorító bizonyítékaihoz. Magabiztosságából még egy sikeresen végigvitt félirodalmi-félpolitikai perre is futja, dacból jogi diplomát szerez.

A nagyapa történetével párhuzamosan bomlik ki unokájának, Zoltán Istvánnak története, a magyar '70-es évek jellegzetes értelmiségi sorsa, az üres, cselekvésképtelen nemzedéké, azoké, akik úgy érezték, hogy kihúzták a lábuk alól a talajt, mielőtt elkezdhették volna pályafutásukat. Élete megrázó, nagy tragédiája – szerelmének halála – elől Pestre, a szellemi segédmunkába menekülő „porlódi” egyetemista Zoltán István semmilyen cselekvésre nem képes az alatt az idő alatt, amíg sorsát az olvasó követheti. Túl egyszerű és igaztalan lenne kijelenteni azt, hogy pontos ellentettje nagyapjának. Inkább úgy tűnik, hogy ez a tettek helyett végül az álmaiba menekülő fiatalember azért van hiányával a magabiztos optimizmusnak és az életrealitáságnak, mert ez a tulajdonság a kemény időkben elfogyott, elfolyt a „Tengőd”-ről „Porlód”-ra költözött családból. *Temesi* regényében a család, a rokoni kapcsolatok eddig ritkán tapasztalt fontossággal bírnak. A család, akár egy önálló élőlény, elkezd viselkedni, létezni. A falu, a község, a közösség minden rezdülését élénken követi a történet. A szociológusi múlttal (is) rendelkező írótól egymás után kapjuk a szebbnél szebb leírásokat (a gyer-

mekjátékokról, a népszokásokról), babonák, viccek, trágár történetek pontos és verbő interpretációját. A narrátor hol egyes szám első személyű, hol személytelen, hol megszólítja, „leszólítja” az olvasót. Az elbeszélés idejében változik jelen, múlt és jövő. Ezen a síkon is váltakozik a mesék ideje, az adomák ideje a leírások idejével. Sokrétű szőttes, meseszőnyeg adja a művet. Ez tart egyben két rendkívül különböző világot. Az egyik a nyitott emberi kapcsolatok, a mindennapi, nyílt és valóságos *mással* való konfrontációk, vagyis a tragédia és a komédia világa; még egyszerűbben és egyértelműbben: egy egészséges, *igazi* (vagy legalábbis *igazibb*) világ. A másik a nagyváros látszatkirakat világa. Itt az erő- és határvonalak nem rajzolódnak ki világosan, a barátság, a partnerkapcsolat kevesebbet, mást jelent, mint egy természetes szerveződésű környezetben.

„Sérült lelkek megátkozott, mohos menhelye – könyvtár a neved.” – jellemzi Zoltán István munkahelyét *Temesi*, de tágabb környezetéről, Budapestről sincs jobb véleménye. A mesterségesen felpuffasztott vízfej, a főváros gyűjtőhelye mindazoknak az embereknek, akik szülőfalujuktól/ból, részeges-erőszakoskodó apjuktól-bátyjuktól menekülnek, és azok életét folytatják egy lefokozott szinten.

(Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy amikor az író Zoltán István háterét rajzolja, akkor nem nagyapjának, Tóth Pálnak a Pestjéről beszél. Ez a másik, újabb Budapest már egy másik országban van, megváltozott kondíciókkal, és ezt nem szabad figyelmen kívül hagynunk.)

Zoltán István sznob – álértelmiségi vagy félértelmiségi környezetében pedig végzetes módon át- és leértékelődnek az olyan fontos fogalmak, mint a halál, a szerelem, a munka, a szellem, a lélek. (Természetesen nem arról van szó, hogy ezek az értékek egyáltalán nem jelennek meg a regénynek ebben a szakaszában, hanem arról, hogy ezeket itt nem a történet vagy annak szereplői hordozzák, hanem a narráció. Ebből a szempontból döntő fontosságú a pillanat, amikor Zoltán István először szembesül a távol-keleti kultúrával. Reakciója saját(os) és igen furcsa. Összefüggő álomsorában megtörténik vele az, amin Dzsung-Dszi annak idején csak eltöprengett, mint lehetőségen: élete és álma átfordul egymásba, az egyensúly csak a regény végére áll helyre úgyahogy, bár túlzás lenne azt mondani, hogy ezáltal valami változás állna be a fiatal értelmiségi sorsában vagy személyiségében. Inkább arról van szó, hogy innentől, az álmok leírásától kezd kibontakozni a tulajdonképpeni önéletrajz, mintha a cselekvő, aktív író élettörténete volna *Zoltán István* másik, belső éneje. Mintha a passzív, tehetetlen könyvtáros lenne az *író* belső éneje. Az olvasó innen érzi úgy, hogy elkezdődött az önéletrajz, egy olyan ember pályájának leírása, aki egyenes ági leszármazottja az életerős Tóth Pálnak, aki tényleg elsajátítja azt a tudást, amiről másik éneje csak álmodik, és amivel valójában tartozott az irodalmi tervek szövegető nagyapjának. Aki folytatja az egykori boltosinas utazásait (melyeknek színhelye a régi Magyarország volt, az Osztrák–Magyar Monarchia), s kiterjeszti azokat térben és léleken, szellemben. Aki mintegy betetőzi a nagyapai álmokat és terveket, és akárcsak őse, ő se tör le, mikor a világ minden részén megtapasztalja a poklot, hiszen ugyanott azt is látnia kell, hogy számtalan nemzet számtalan polgára életének minden napjában felülkerekedik a hétköznapi nyomorúságán. Zoltán István életében ugyanakkor nem történik változás. Elmegy ugyan nagyapja sírjához a történet végén, de sorsában ez az aktus sem nem végpont, sem nem kezdet. Ugyanazt az értelmiségi tengődést folytatja, amit addig, nem képes befogadni és magasabb szinten megélni, továbbvinni Tóth Pál szeretetre méltó és szeretetet nyújtó dilettantizmusát.

Összetett módon szerveződő regény tehát a *Híd*, de minden bizonnyal tévedünk, ha értelmezésünket (csak) a fenti párhuzamra korlátozzuk. A mű ugyanis nagyon mélyen gyökerezik az egyetemes kultúrában. Az emberiség évezredes szellemi örökségének két végpontján ott áll az egyiptomi-atlantiszi *Tarot* és a *Yi-king*, az ókori kínai *Változások könyve*. Származásukkal, pontosabban a *Tarot* származásával kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Vannak, akik Indiába vagy Kínába teszik születési helyét. Ilyenformán nem két végpontról, hanem egy és ugyanazon pontról van szó. Azt hiszem azonban: ez nem ellentmondás, „mert közös a kezdet és a vég a kör kerületén” – ahogy *Hérakleitos* mondja.

A *Tarot*-t és a *Yi-kinget* egyaránt fel lehet használni jóslásra, sőt az előbbi még a Tóth Pál uram által oly igen megvetett kártyajátékká is lealacsonyodhatott, de mindkét *könyv* alapvetően szent *könyv*. Akárcsak a *Biblia* vagy a *Korán*. A jóس bölcességben messze fölötte áll a *hazardjátékosnak*, ám ugyanekkora távolság választja el felfelé a *Tarot*-t és a *Yi-kinget olvasó és értő embertől*.

Temesi Ferenc Híd című regénye a *Tarot* és a *Yi-king* kettősségén alapul. Hat kilencoldalas és három nyolcoldalas sorban beszél el a *Tarot* Tóth Pál történetét az *Érme Apródjától A Világig*, unokáját pedig a *Yi-king* hatvannégy pálcikaábrája. Mindkét szent *könyv* a történet egy adott pontján konkrétan kapcsolódik az eseményláncba, a szereplők életébe. Tóth Pál *Krúdy Gyulával* találkozik, aki a bordélyházban jósol neki a *Tarot* segítségével, Zoltán Istvánnal egy könyvtáros kollégája, a hajdani szépreményű zongoraművész ismerteti meg a kínai kultúrát és a *Yi-kinget*.

A *Híd* az a regény, amely két, egymáshoz erősen kapcsolódó szakrális szövegen belül szerveződik, s mindkettő jelrendszere „univerzális nyelv”. Ebből adódik, hogy megértése e szent *könyvek* megértésén kell hogy alapuljon. A rabbinikus és kabbalista hagyományból, valamint a reneszánsz hermeneutikájából azonban megtanultuk, a szakrális műveknek tetszőlegesen sok értelmezési módja van/lehet. Az sem biztos, hogy ez a sokaság véges, avagy megszámlálható. Adódhat egyrészt az a megoldás, hogy az olvasó úgy értelmezze intuitíve a *Híd* című regényt, mint az isteni kegyelem által megérintettek. Másrészt fektessen az olvasásba temérdek munkát, türelmet, tanulást, hogy hosszú évek alatt elérhessen az olvasatához, ami természetesen éppúgy a sajátja lenne, mint az intuitív olvasóé, mégis más. A híd megtalálása abban az aktusban rejlik, amelyben az olvasó-értelmező felismeri a sok értelmezésben az egységes értelmet, a sokban az egyet. Amikor meglátja, hogy „Az, ami lenn van, ugyanaz, mint ami fenn van, és ami fenn van, ugyanaz, ami lenn van.” (*Hermés Trismegistos*)

Ezzel azonban még nem válik teljessé az interpretáció. Az olvasónak fel kell ismernie, hogy *Temesi Ferenc Híd* című regénye nem okkult tanítás vagy valamely fontos mű kommentárja, hanem maga egy olyan munka, amely a tőle telhető teljességgel fogja össze az embert, annak életét, és életének mindenkor örök pillanatát.

A nagyapa és az unoka életútja úgy is leképezhető, mint a yin-yang halacskák, melyek egymás számára alkotják a hidat egyetlen örök pillanatban. (*Pannon Könyvkiadó, 1993.*)

Kelemen Zoltán

Lajtha László emlékezete

ÖSSZEGYŰJTÖTT ÍRÁSAINAK MEGJELENÉSE ALKALMÁBÓL

Jóllehet, a születése századik évfordulójának évében rendezett előadások, hangversenyek, megemlékezések, vetélkedők és rádióműsorok, valamint a róla szóló vagy vele kapcsolatos cikkek, tanulmányok egész sora sokat törlesztett már a régi adósságból, legtöbbször talán mégis írásainak a közelmúltban megjelent első kötete segíthet abban, hogy mindjobban megismerjük Lajtha Lászlót, a XX. századi magyar szellemi élet kimagasló egyéniségét, a Francia Tudományos Akadémia tagját. Amit más mondott, illetve írt róla, az lehet igaz és szép, elgondolkodtató vagy munkára serkentő, de amikor ő nyilatkozott és írt önmagáról, amikor gondolatait ő fűzte szoros egységbe, amikor mint kiváló tudós, ő világított rá a magyar népzene még homályban maradt területeire, és amikor mint zeneszerző-kortárs vagy barát, ő szólt Bartók Béláról, Claude Debussy-ról, Vaughan Williamsról, akkor mindenki másnál többet nyújtott és hitelesebb képet adott saját magáról, Lajtha Lászlóról is.

A centenáriumnak így méltó megkoronázása az Akadémiai Kiadónál nemrég megjelent, több mint 300 oldalas kötet, melyben Lajtha 55, korábban publikált, illetve kéziratban maradt írását, előadását veheti most kézbe az olvasó. A válogatás és a sajtó alá rendezés Berlász Melinda zenetörténész gondos, odaadó munkáját dicséri. A kötet egyes fejezeteinek kijelölése, az annotált bibliográfia, valamint a különféle mutatók elkészítése példaszzerű.

Igaz, a kötetet olvasva egyre közelebb kerülünk Lajtha Lászlóhoz, ám ugyanakkor egyre növekvő érdeklődéssel kérdezzük: ki is volt hát ez a páratlan, rendkívüli, saját szavaival élve „szabálytalan” ember? Akiről, amíg itt élt közöttünk, kevesebbet tudtunk meg, mint most, harminc évvel a halála után. Akit csendes példamutatása, vasakarata, gerinces magatartása, szókimondó stílusa, önpusztító munkamódszere, kivételes tehetséggel párosult, ernyedetlen szorgalma, ritka nagy invenciója és polihisztornak is beillő tudása a XX. századi magyar művelődés, zeneszerzés és zenetudomány legjobbjai közé emelt. Mennyit ismert el belőle, és mennyit tanult tőle az ország? Ma már úgy érezzük: életében – sajnálatos módon – keveset. Pedig minden leírt vagy kimondott szava, minden eljátszott vagy énekelt dallama jobbító szándékú volt.

A dolgok természetéből adódik, hogy Lajtha László nem fejezhette be egyik munkáját sem. A néphagyomány felkutatása, megörökítése, tanulmányozása és továbbéltetése folyamatos tevékenység, melyet csak elkezdni lehet. A kötetben megjelent cikkek minden szavából és mondatából új témák sarjadhatnak. Lajtha érdeklődési körében több generáció terve is elfér. Akár a népi hangszerek kutatását, akár a zenei közélet vagy az egyházi zene vizsgálatát folytatjuk, az ő nyomdokain haladhatunk. A jövő tennivalói közé sorolja a gregorián és a magyar népi dallamok kapcsolatának felderítését: *„Még megoldásra váró, hosszadalmas, de szép munka jut részül annak, aki majd szótárszerűen összeírja a gregorián és népi dallamegyezéseket.”* Már 1929-ben nagyszabású lehetőséget vázol fel: *„A magyar népdalmonumenta kiadása után kezdődhetne meg igazán sokoldalú munka. Igen fontos volna a magyar motívumszótár összeállítása. Azokra a dallamfordulatokra, azokra a melódiacsírákra gondolok, amelyek egyrészt népzeneinkben gyakrabban használatosak, másrészt meg amelyek a magyar dallamok komponensei.”* *...felhasználhatnók anyagunkat az összehasonlító zenefolklór céljaira [...] igen érdekes volna, ha*

megrajzolhatnánk különböző népeken keresztül haladó útjukat és általában elterjedtségük térképét." Két évtizeddel később valóságos felhívást fogalmaz meg: *"A különböző népzeneik kapcsolata tanítson meg arra, hogy mi, Európa népei sokkal mélyebben vagyunk egymás testvérei, mint ahogy azt tudnánk és hirdetnénk."*

Századunk nagyjai közül Lajtha László leginkább talán Ady Endréhez vagy Illyés Gyulához hasonlítható. Természetesen a mindvégig meghatározó, szoros francia kapcsolatra gondolunk, arra, amely mindhármuk életében döntő jelentőségű volt nemcsak művészetük kiteljesedése, de magyarságuk megőrzése szempontjából is. A világos, a színekben oly gazdag, a változásra, a játékra mindig kész latin szellemiségre, amely már ifjú korukban rabul ejtette őket, részt vett egyéniségük kialakításában, s vigasztalással is szolgált az országot mindjobban bénító sötétség idején. Európaivá válásunk első feltétele – magától értetődik – a biztos nyelvtudás. Kevesen mondhatják el magukról, hogy úgy ismerték a francia és az angol nyelvet, mint ahogy Lajtha ismerte. Megindító szavakkal és elragadtatással írt arról, hogy mit jelentett számára a francia „clarté”, a gall „esprit”: *"Megcsapott akkor Párizs szabad levegője és végtelenül megszerettem [...] Párizs valóban második hazám lett."* (1937) *"És szobámba varázslódott az Isten teremtette minden szépség, mert együtt álmodtam mindent egy francia muzsikussal, akit úgy hívtak, hogy: – Debussy."* (1947) *"Számomra Jannequin és Couperin a francia szellem világosságát, tisztaságát jelentik. Attetsző, sohasem túlerhelt, mindig mérsékelt muzsikájuk [...] jellegzetesen francia."* (1962) *"La douce France"* ellenállhatatlan vonzásába került Lajtha végül is hasonlót érezhetett, mint a nagy amerikai elnök, Abraham Lincoln, aki angol-szász létére jelentette ki: *"Chacun a deux patries, la sienne et la France."* A hajdani századok történeti eseményeiben és építészeti remekeiben egyaránt páratlanul gazdag ország, mely az Atlanti Óceán sziklás-homokos partjaitól a Mont Blanc örök hóval borított csúcsáig, a Mont Saint Micheltől a provençai If váráig terjed, nemcsak a magyaroknak, de a földkerekség minden népének vágyva vágyott zarándokhelye lett. Erről Lajtha így ír: *"Az igazi nagyság adni is tud, elfogadni is. Egyszerre tud nemzeti és nemzetközi is lenni. Kitágítja a nemzeti művelődés határait, befogadja az általános emberi minden hozzája érkező áramlását és nem is ismeri a szűk, elzárkózó, nemzetinek csúfolt gyűlölködést."*

A XX. századi magyar modell, hogy a zeneszerző egyben népzenekutató is, Lajtha egész életével példázható. Mint az egy évtizeddel idősebb nagy példaképei: Bartók Béla és Kodály Zoltán, vagy a későbbiekben a Moldvát járó Veress Sándor, majd a somogyi Karádon gyűjtő Dávid Gyula, a kide-i monográfiát megírt és a magyar népdalok rendszerében oly nagy részt vállaló Járdányi Pál, Lajtha életében is elválaszthatatlan a kettő. *"...a népzene az a zeneszerzőnek, ami a föld volt Antheusnak."* – mondotta 1948 telén a budapesti British Councilban tartott előadásában. A székelyföldi, a mezőségi, a palócok között végzett gyűjtése és az élete utolsó éveiben megvalósult, olyannyira szeretett nyugat-dunántúli kutatása mind gazdag eredménnyel járt, nemegyszer addig ismeretlen hangszeres és énekelt magyar zenei hagyományt tárt fel.

A népzene felhasználásáról egy 1948-as londoni előadásában Bartók és Kodály mellett saját magáról többek között a következőket mondta: *"Magyarországon legtöbbször azt írják rólam, hogy muzsikám egyik fő jellege, hogy franciás. Franciaországban még akkor is magyar folklórt emlegetnek, mikor én azt hiszem és bizonyítani is tudom, hogy abban a muzsikában bizony semmi folklór nincs. Ha van folklóre imagineaire, úgy a zenében található folklorisztikus elemek ennek a folklóre imagineaire-nek elemei. Azt, hogy muzsikámnak magyar jellege van, nem tagadom. Nem is lehet másképp."* Néhány gondolattal később – meglepetésszerűen – így folytatja: *"Mindezek után hadd jelentsem*

ki, hogy nem szeretem a folklorisztikus zenét. A népzene gyűjtés elterjedésével egyre több az olyan zeneszerző, aki ilyen vagy olyan népi táncszvitteket ír. A népdal azonban nem válthat meg senkit, nem lehet tehetség- és invenciópótlás."

Lajtha László minden beszéde, írása és zenéje egyaránt magán viselte, illetve viseli bonyolult, de mégis rendezett, az igazság és a szépség keresésében fáradhatatlan, ám alapjában véve békeszerető egyéniségének számos vonását. Visszaemlékezve a vele töltött tanítási órákra, egyéb összejövetelekre, az elsők között jut eszünkbe, hogy milyen választékosan beszélt. Nem sietett, inkább hallgatott, de tétova félmondat soha nem hagyta el az ajkát. Szellemes és csípős megjegyzés annál több. Szívesen élt ez utóbbiakkal, mintha még élvezte volna is, hogy barátságtalan embernek tartják. Pedig belülről mosolygott. Cikkeit olvasva egészen hasonlókat tapasztalunk. Az odaillő szavak pontos kiválasztása, a mondatok hibátlan szerkesztése, ugyanakkor a közérthetőség és a könnyedség, valamint a szép, szellemes metaforák Lajtha írásainak mindenkori velejárói. *"Mint az erdő avarja, úgy rakódnak egymásra évszázadokon keresztül a stílusrétegek, s mint ahogy a legelső lombrétegből idővel új életek termőtalaja válik, úgy termékenyíti meg egy-egy rég letűnt stílus tudatalatt dolgozó életereje az élő népzene."* Másutt – némi iróniával – így ír: *"Vannak művészek, akik mindig újra megcsinálják azt, amit már tudnak és vannak olyanok, akik mindig azt csinálják, amit még nem tudnak."* Milyen gondosan és találóan fogalmaz, amikor megállapítja: *"...a zene általában ott kezdődik, ahol a szavak, képek realitása elvész, ahol a valóságnak irrealitássá kell változnia."* Súlyos szavakba foglalta a németek zenéjéről alkotott véleményét: *"Egy évszázadon keresztül a németiség formálta egész Európa zenei nyelvét, amely a nagy géniuszok kezében oly módon lett nemzetközivé, hogy végül a zene már nem nemzetközi nyelv lett, hanem egy nemzet nyelvén kezdett beszélni a többnyelvű Európa."* Költői és megvilágosító a városi és a falusi zenehasználatról írt mondata: *"A városi ember számára a zene vasárnapi kalács, a falusinak meg mindennapi kenyér."* Egyszerre vetette-e papírra, vagy sokáig formálta-e írásait? Nem tudjuk, de ez nem is lényeges, mert csak a végeredmény a fontos. Mint pontos, lelkiismeretes ember, nem engedhette meg magának, hogy bár okos, de fésületlen író-sok maradjanak utána. Mi a franciákat – elég felületesen – könnyed (légere), bohó embereknek tartjuk. Nos, az ilyen magatartás a legkevésbé volt jellemző Lajthára. A franciáktól ő a fényt, a szabadságot, a rendet, a mindig színes változatosságot tanulta meg, bármilyen ellentmondásban is volt ez a magyar valósággal, a magyar emberek magatartásával. Talán ide vezethető vissza az a ki nem mondott féltés, aggodás és remény, amely cikkeiben és előadásaiban a sorok mögött gyakran meghúzódott, és időnként még ma is ránk sugárzik. Bartók Béla halálának második évfordulóján szorongva kérdezi: *"Gondolunk-e Bartók kézirataira?... Összegyűjtünk-e minden tárgyat, írást, emléket, amik között élt? Művei, kézírása, életének minden dokumentuma olyan érték, amelyet igazában ma még fel sem becsülhetünk."* Erről – szerencsére – elmondhatjuk, hogy a családtagok és az illetékes kutatók itthon és Amerikában is mindent megtettek és meg is tesznek, ami csak lehetséges. Ezt bizonyára örömmel nyugtázná Lajtha László is.

"A népzene fogalmát pontosan meghatározni... azt jelentené, hogy valódi képét akarja rögzíteni egy olyan folyamatnak, amely állandóan, minden pillanatban változik." A megjegyzések tehát nem egyebek mint pillanatképek, s ezeknek a sora adja meg a népdal igazi arcát. Ezért kell egy adott faluban, egy adott énekeshez többször is visszamenni az évek során. *"A népzene tehát kimondottan a variánsok művészeté... A népzeneben az egyén csupán a közösség pillanatnyi képviselője... Minél nagyobb az egyéniség alkotó szere-*

pe... annál inkább távolodnak el a népművészet ősi és igazi atmoszférájától. Rembrandtnál az egyéni ecsetkezelés elsőrangú fontosságú... ha egy paraszt bímzösszony egyéni munkát igényeszik készíteni, az nem erény, hanem hiba."

Lajtha több ezer fennmaradt népdal-„pillanatképe” általában igen pontos, sok apró részletre is kiterjedő, igaz, helyenként nem könnyen értelmezhető, de mindig jól olvasható. Ebben is Bartókhoz állt közel, aki ugyancsak nagy pontossággal írta le mindazt, ami a fonográf hengereken volt hallható. A metronóm-jelzések gyakori váltását és a szokatlan ritmusképleteket Lajtha talán túlzásba is vitte, mert ezeket szinte lehetetlen visszaénekelni. (Igaz, hogy lejegyzései nem éneklésre készültek, mint ahogy Bartókéi sem, ellentétben Kodályéival.) A népdalokat hosszú éveken át saját maga tisztázta le, később, amikor a komplikált széki lejegyzések készültek, mindent újra leíratott egy kottarajzolóval. Ez is jellemző volt rá, hogy csak gondos, szép írást adott ki a kezéből. Nagyrészt ma is ezeken tároljuk Lajtha népdalgyűjtését az MTA Zenetudományi Intézetének Népzenei Archívumában.

A kötet legbővebb fejezetének a magyar népzeneről és népzeneutatról szóló cikkei jól tükrözik Lajtha László idevonatkozó szilárd elméleti alapvetését és annak gyakorlati megvalósulását. Kutatási területe mindenkinél jobban kiterjedt nemcsak a vokális, de az instrumentális zenére is, a kezdetnek számító 1911-es ajnácskői gyűjtéstől egészen haláláig. Rajta kívül nem volt és ma sincs magyar népzeneutató, aki olyan széleskörűen: Erdélytől a palócokon át Sopronig, Vasig a primások, zenekarok vagy más hangszerjátékosok hasonló gazdag anyagát örököltette volna meg, a népdalokról nem is szólva. Ez nem csupán nagy érdeklődését, hanem kitűnő zenei felkészültségét is mutatja. Csak kifinomult hallással rendelkező, művelt muzsikusként tudta meghallani és leírni az immár legendássá lett „hamis” zenekari hangzást. Csak a hangszerelésben jártas zeneszerző tudta szétválasztani a falusi bandák összerosódó szólamait. Széki és körispataki kötete a magyar népzeneutatócsúcsát jelenti. Aki gyűjtött már valaha népzénet, az tudja, hogy nem is olyan könnyű megszólaltatni, éneklésre bírni a kérdezetteket. A célirányos beszélgetés fonálának gombolyítása nagy figyelmet és ügyességet, sőt lélektani elemzést kíván. Lajtha tanár úr ennek is értette a módját. Egy-egy órán kiderült, tudta, hogyan kell bánni a világjáró cigányprimás Buházival, és azt is tudta, hogy egészen másképp kell szólni a soproni cimbalmos Tendl Pali bácsihoz vagy a szombathelyi Csejtei primáshoz.

A zenekarokkal kialakult szoros kapcsolatból egyenesen következik, hogy a népzeneutató Lajtha az első között volt, akik szívügyüknek tekintették a magyar néptáncok gyűjtését, felvételét és tanulmányozását. Már 1928-ban az I. Nemzetközi Népművészeti Kongresszuson négy pontos javaslatot tett a sürgős tennivalókra, köztük a filmen és írásban történő gondos rögzítésre, valamint a táncok tanulmányozásából leszűrt eredmények közzétételére. Néhány évvel később magabiztosan deklarálta: „A magyar folklórban a zene, az ének és a tánc elválaszthatatlan hármas egység.” Ezt előtte senki sem mondta ki, mert mind csak a népdalokra összpontosították a figyelmet. Valóban: nincsen tánc muzsika nélkül, s ott, ahol zenélnek, ott a zenét mindig kisebb-nagyobb mozdulatokkal kísérik. A rögtönzésben oly gazdag hangszeres zenét és népi táncot kizárólag hallás vagy látás útján megörökíteni lehetetlen. A dallamok apró díszítései, a ritmusok hajlékony változásai gépi felvételt kívánnak. De éppen így a táncosok lépéseinek vagy ugrásainak robusztus vagy leheletfinom összjátékát is ma már színes, hangosfilmmel kell felvenni. A film az énekesek, hangszeresek és táncosok magatartását és környezetét is rögzíti, s így a gyűjtött anyag a saját „világában” marad, és élet-

szerűbbé válik, mintha csak papírra írott jegyzeteket készítettek volna róla. Ha azután később többször és lassítva is levetítik a filmet, akkor már sokkal biztosabban és jobban leírhatják a hangszerek játékát, a táncosok testének minden mozdulatát. Lajtha nem szűnt meg állandóan hangoztatni a mindenkori legmodernebb gépek beszerzésének szükségességét.

Régebben a gyűjtésnek csak a legjavát tudtuk gépi úton megörökíteni. Többnyire azt is csak csonkán. Ma már mindent felveszünk, még a – sokszor nagyon értékes – beszélgetéseket is. Lajtha László gondos előrelátással írta több mint hatvan évvel ezelőtt: *„Ahogyan jótörekvésű elődeink nem gondolhattak azokra a szempontokra, amelyekből ma vizsgáljuk a népzénet, úgy nem tudhatjuk mi sem, mit hoz a jövő, mit fognak utódaink kutatni a népzéneben. A mai leírás, a mai anyagfeldolgozás és csoportosítás csak a ma tudományának szól. A gépi felvételek azonban a jövőnek is anyagot adnak.”*

Élete utolsó éveiben Lajtha is mindig magnetofonnal, sőt egy-két fiatalabb munkatársával együtt gyűjtött. Közülük Erdélyi Zsuzsa, Gábor Éva, Tóth Margit nemcsak a gyűjtések előkészítésében, az utazás, a szállás biztosításában, de a magnetofonok kezelésében, a jegyzőkönyvek írásában, majd a szövegek és a dallamok egyszerű lejegyzésében is segédkezett. Eközben nagy tapasztalatra tettek szert, *„mert aki nem hallott falun népdalt énekelni, a kótából nem tudja a maga valójában el sem képzelni, hogyan hangzik az.”* Lajtha László útítársainak már nem kell elképzelniük, mert százszorosan átélték, megtanulták ezt. De ennél még többet is megtanultak. Azt, hogy mi az emberi kapcsolatteremtés, és mi a zenei igényesség kielégítésének a legjobb útja.

A nagy egyéniségek bár elmennek, de életükből mindaz, ami igazán nagyra tette őket, az utódokra marad. Bartók és Kodály mellett Lajtha László is hatalmas szellemi örökséget hagyott ránk. Rajtunk áll, hogyan sáfárkodunk vele.

Vikár László

Ideológiai önigazolás vagy szellemi szabadság

MÉG EGYSZER AZ ISZONYRÓL ÉS VISZONYAINK ALAKULÁSÁRÓL

Vekerdi László azzal tisztelt meg, hogy elolvasta a Tiszatáj júliusi számában közzölt Iszony-értelmezésemet, és a decemberi számban Németh László leveleiről szóló tanulmánya függelékeként három lapon írt róla. Miután saját kifejtésében ismerteti az értelmezés alapjául választott kultúrtörténeti koncepciómat, és megismétli annak alap-tételét, miszerint polgárszerep és értelmiségi sorsvállalás feloldhatatlan konfliktusa az Iszonyban mint a magyar kultúra kiemelkedő alkotásában megrendítő tragikus erővel mutatkozik meg, a koncepció igazát kétségesnek, érvényét eldönthetetlennek véli. Amikor azt mondja: „Így van-e vagy se, nem tudható” – nyilvánvalóan az eseménytörténet és a művelődéstörténet pozitív tényeire koncentrálnó kutató szól belőle, és adott vonatkozásban okkal érzi magát tanácstalannak: az általam felvetett kérdésekre ezek a tények valóban nem válaszolnak.

Az én bizonyosságom nem is belőlük, hanem a műből mint részeire vissza nem vezethető és belőlük össze nem rakható – transzcendens – egészből származik. Eljárásomnak csupán két előföltevése van: először az, hogy Németh László regénye jelentős alkotás, a szó itt kifejtett értelmében mű (amit Vekerdi László minden bizonnyal nem vitat); másodsor pedig az, hogy az immanens, a művet elemeiből összerakni igyekvő értelmezések az Iszonnal szemmel láthatóan nem boldogulnak (aminek vizsgálatát, a cikkemet indító dilemma intellektuális feloldhatatlanságának belátását Vekerdi László elmulasztja).

A következő, nagyon egyszerű és kézenfekvő igazsága miatt igen nehezen félretolható dilemmáról van szó: „Hogyan értelmezendő az a tény, hogy a Kárász Nelli történetében megnyilvánuló fátumnak nincs értelmes, világosan átlátható föloldása? Vajon nem teljesen magától értetődő-e az a megállapítás, hogy ha az élet perifériájára kerülésétől, társadalmi helyzetének elvesztésétől tartó lány elfogadja az érte rajongó fiatalember hódolatát, házassági ajánlatát, akkor neki ezt a rajta segítő és magát az ő gondjaira bízó embert meg kell kedvelnie, nem lehet, nem normális nem szeretnie kétségtelen gyengével, fogyatékoságaival egyetemben, és saját személyisége integritásának, a másiktól kifinomultabb, értékesebb érzés- és gondolatvilágának védelmét mindenképp előtt nem a tőle való tartózkodás, idegenkedés által, hanem a személyes meggyőzés, a szeretetteljes befolyásolás, vagyis a szellemi, érzelmi közösségvállalás útján kell biztosítani, a saját személyes értékeihez való hűségét – a másik lényének, adottságainak elismerése közben is – megtapasztalnia, kinyilvánítania? És nem teljesen magától értetődő-e az is, hogy ha valaki nem érez magában elég erőt, kedvet és szeretetet a másik ember elfogadására, ha úgy találja, hogy ez a másik ember visszataszító önteltséggel és gonosz elszántsággal az ő szellemi-lelki szabadságának megtörésével kísérletezik, s ha ezért a tőle való idegenkedés, az általa keltett undor és megvetés őt magát érzelmileg és szellemileg megbénítja, egész lényét megmérgezi, akkor vállalnia kell a magányt, az élet

mozgalmas, szórakoztató közegéből való kiszorulást, és éppen ez a világosan motivált vállalás, a problémák értelmes áttekintése adhat neki erőt helyzetének elviselésére, sőt esetleg éppen tartalmassá tételére? Ezen alternatíva egyértelműsége, világossága, illetve ezen egyértelmű és világos alternatíva regénybeli kifejtésének elmaradása, az a körülmény, hogy sem a hősnő nem hártja el segítségével az őt sújtó fátumot, sem az elbeszélés nem ítéli meg az elvárható világossággal és egyértelműséggel annak elmulasztása miatt a hősnőt: mindez minket arra a belátásra juttat, hogy Kárász Nelli története túlmutat önmagán..."

Vitapartnerem ezt, a koncepciómat megalapozó kérdésföltevést figyelmen kívül hagyja, nem vitatkozik velem, és még kevésbé ismeri el a dilemma félretolhatatlanságát. Nem veszi észre azt sem, hogy a regény elemzése szimptomatikusan kitérnek a drámai szituációban egyébként világosan körvonalazott ellentmondás intellektuális kielézésére elől, amit, ha nem találunk rá kielégítő magyarázatot, bizony a mű hibájának kellene tekintenünk. Ehelyett egyszerűen közli, hogy a regényről más a véleménye, benne „az alkalmazkodás, a tudomásulvétel, a megküzdött és megszenvedett megnyugvás, a sztoikus rezignációból fakadó derű, s mindennekfelett a helytállás és a kötelességtudás paraboláját látja”.

Vekerdi László, a művelődéstörténész félreérti az én kultúrtörténeti transzcendenciával dolgozó koncepciómat, mivel azt a saját fogalmaival nem tudja megragadni. A művelő magával mint a kultúrtörténeti transzcendencia megnyilvánulásával nem törődik, és helyébe különösebb mérlegelés nélkül a számára spontán módon adódó interpretációt teszi. Az ő nézőpontjáról ítélve kultúrtörténeti transzcendencia, transzcendens értelmiségi szerep és e szerepben érvényesülő szellemi szabadság nincs, vagy legalábbis nincs értelme beszélni róla, mint ahogy az ő szemléletében de facto nincsenek a művek mint művek, és ahogy elmulasztja műként, transzcendens egészként beszélni Németh László regényéről. Logikus tehát, hogy az én koncepciómat sem mint valamely szellemileg szabad álláspontot veszi szemügyre (ahogy azt elvárnám, s ahogyan természetes módon álláspontom direkt cáfolatára igényt tartanék), hanem eleve a „fonákjáról” kísérel megközelíteni, föltételezett ideologikus elfogultságaim megnyilvánulását keresve benne.

Azzal az állítással, hogy „a polgári és értelmiségi szerep – különben történetileg tán tényleges – konfliktusában az utóbbi transzcendálása tán épp a mai (nemzeti és liberális, kormányzó és ellenzéki) politikai elitnek az életérzését szentesítheti és misztifikálja” – megvallom, nem tudok mit kezdeni. Nem tudom, és mint az Iszony értelmezője nem tudhatom, milyen a mai politikai elit. Ha és amennyiben vállal transzcendens értelmiségi szerepet, akkor és annyiban ez az értelmezés az elitet igazolja, törekvéseit erősíti. Ha és amennyiben nem, kemény ítéletet mond felette. Azt a vélekedést azonban, hogy szellemi szabadság nincs, hogy a szellemi szabadságban a maga tulajdonképeni mivoltát kinyilvánítani kívánó, szerepe transzcendálhatóságában bízó értelmiségi csupán hatalomra törne, nyers ideologikus érdekek hordozója volna – legalábbis a kérdéssel kapcsolatos ellentétek kifejtéséig – elutasítom. Amikor Vekerdi László azt veti a szerepet vállaló értelmiségi szemére, hogy föltétlenül hibát követ el, amennyiben a tömegektől őt elválasztó szakadék láttán nem saját gondolkodásán, hanem a tömegeknek kíván változtatni; vagy hogy olyan helyzetet teremt, amelyben „magyarnak magyar a gyarmatosítója”, vitapartnerem nem tud, nem hajlandó különbséget tenni ideologikus átnevelés meg szellemi megemelés között, és valami okból nem hiszi el, hogy értelmiségi szerepvállaláson én csak az utóbbit értem. Ha viszont álláspontom

ideologikus kisajátíthatóságától tart, szabad megkérdezni, vajon melyik szellemi pozíciót nem lehet ideologikusan elferdíteni, és vajon szabad-e, hogy minket ez a veszély visszatartson szellemi teljesítmények vállalásától? A szellemi szabadsághoz föltétlenül hozzátartozik az efféle kockázatok elfogadása, és a tőlük való megriadás – mint az antik sorstragédiákban történni szokott – éppen hogy reménytelenül kiszolgáltat a végzetnek. Vagy vajon nem végzetszerű-e, ha az értelmiségi szerep transzcendálásának ideologikus kisiklásától tartva, a „nép” (vagy a polgár) immanens kultúrateremtő, kultúrafenntartó szerepében kritikátlanul hiszünk, ha egy másféle ideologikus eltévelyedést megkockáztatva, a nép vagy a polgár szerepét abszolutizáljuk?

Gondolatmenete végén Vekerdi László visszakanyarodik a regény anyagához, és álláspontja igazolásául az öreg sebész főorvost idézi, aki a nála segédkező Nellit így dicséri: „Maga tisztafejű, s ami még fontosabb, tisztakezű asszony. Magával élvezet volna együtt dolgozni.” Majd a hősnőben „az ideológiába nem bonyolódó értelmiségi” példaképét látva, vitapartnerem most már a maga nevében így általánosít: „A kötelességteljesítés, a munka, a mindennapi helytállás, a józanság primátusa... csakis a tiszta fej és a tiszta kéz óvhatja meg a beinduló circulus vitiosustól az országot.”

Ami a regénybeli főorvost illeti, ő nem tud, nem tudhat Kárász Nelli sorsáról. Mi, a regény olvasói azonban alakját értelmezve, rá ideologikus konstrukciókat építve, nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez a „tisztafejű” és „tisztakezű” asszony az örülethez közelálló fölindultságában saját kezével fojtja meg a betegségtől elgyengült, és a párna alatt fuldokló férjét. Távol álljon tőlünk, hogy a magában értékes szellemi készetéseket hordozó, értelmiségi szerepre hivatott, de azt az életen belül, a szokásos immanens alapozással kibontakoztatni önhibáján kívül nem tudó asszony tragikus alakján gúnyolódjunk. Ahhoz azonban ragaszkodunk, hogy ha tragikus színpad híján, azaz a jelenben adódó regénykonceptióban a hős nem is „vakíthatja”, büntetheti meg Oidipusz király módjára magát, akkor legalább a több ezer éves keresztény-zsidó kultúrhagyomány szellemében mindannyiunk és az ő érdekében, a mű értelmi egészének föllelése céljából a hőst bűnösnek tartjuk.

Számomra nem világos, hogy az értelmező miképp ismerheti föl Kárász Nelli szomorú sorsában a kibontakozás útját. Vajon elképzelhető a fatális kultúrtörténeti probléma ilyen morális jellegű föloldása? A magam részéről még azt az esetleges állítást is megalapozatlannak tartom, hogy e kétségbeesett lépés árán a hősnőnek legalább az ideológiák bűvös köréből sikerült kilépnie. Vekerdi László maga írja, hogy Nelli férjén, Takaró Sanyin azt a „cigány elemet” érti, amelyet a legkönnyebben tud a mindenkori politikai hatalom a maga céljaira fölhasználni, s amely ily módon az úgynevezett közép-európai nyomor legfőbb okozójának mutatkozik. Vajon a Takaró Sanyiknak a magyar társadalmon belüli – mint a regény mutatja: kipusztíthatatlan – léte nem azt bizonyítja-e, hogy a magyar polgárosodás folyamatának kiteljesítése a szokott immanens módon, az értelmiségi szerep transzcendálása nélkül nem megoldható?